

71609

СПОМЕНИЦА
МИХАИЛА АВРАМОВИЋА

БЕОГРАД

1 9 3 4

ЗАДРУЖНА БИБЛИОТЕКА

Савеза набављачких задруга државних
службеника

— Бр. 6 а. —

СПОМЕНИЦА
МИХАИЛА АВРАМОВИЋА

ИЗДАО:

САВЕЗ НАБАВЉАЧКИХ ЗАДРУГА ДРЖАВНИХ СЛУЖБЕНИКА

БЕОГРАД

1934

Предговор

Савез набављачких задруга државних службеника одлучио је да се изда споменица поводом 70-годишњице Михаила Аврамовића (рођен у Смедереву 4 новембра 1864 г. по старом календару), оца српског земљорадничког задругарства, највећег југословенског задругара као и одличног сарадника у међународном задружном покрету. У ту сврху одлучено је да се посвети Аврамовићу новембарски број „Задругарства”, а после тога да се са истим материјалом изда још и „Споменица Михаила Аврамовића”. Тако је и поступљено.

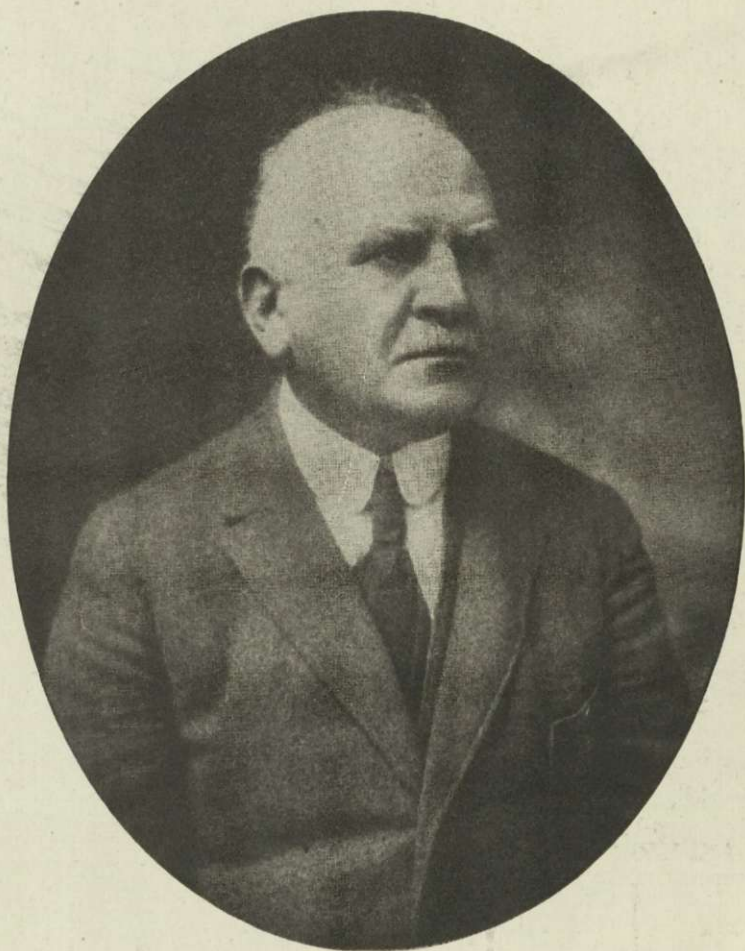
Кад се почело са прикупљањем прилога — чланака за „Задругарство”, у времену од неколико недеља (позив је дат у другој половини септембра, а лист је био готов за штампу већ крајем октобра о. г.) стигли су чланци са врло малим изузецима од свију оних, који су за то умољени. Материјала је било толико, да је новембарски број „Задругарства” обухватио дванаест — уместо три штампана табака. Поред тога има још много људи, који жале што нису знали за ову намеру Савеза, пошто би и они хтели да нешто кажу о Аврамовићевом раду. Све ово може послужити за доказ, колико је цењен и поштован Аврамовић и његов рад.

У овој „Споменици Михаила Аврамовића” оштампан је онај исти материјал који је био и у „Задругарству” бр. 11 из 1934 г. и чланци који су још накнадно стигли од г. Хенрија Меја, генералног секретара Међународног задружног савеза у Лондону и од г. др. Младена Јосифовића, професора Универзитета у Београду.

Све што је урађено са овом „Споменицом” претставља само један део грађе, која ће можда ипак корисно послужити једном каснијем биографу нашег Михаила Аврамовића и историчару његовог рада и доба.

Београд,
20 новембра 1934.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР.

Михаило Аврамовић

Садашње потребе нашега задругарства

Задругарство је израз социјалних потреба свакога народа. У нашем друштвеним животу налаже како је задругарство нама потребно. Сада, у овим тренутцима, ја запаžам ове три главне потребе које налаже и нарочито истиче садашњи интерес и будућност нашега задругарства:

Прва потреба: Преуредба задругарства према актуелним нашим друштвеним условима и потребима.

Друга потреба: Боље познавање основа, процеса и функција задругарства на основу наших социјалних и економских процена и обављања

Zadugarstvo je izraz socijalnih potreba svakoga naroda. I naš društveni život nalaže kakvo je zadugarstvo nama potrebno. Sada, u ovim trenucima, ja zapažam ove tri glavne potrebe koje nalaže i naročito ističe sadašnji interes i budućnost našega zadugarstva.

Prva potreba: Preuredenje zadugarstva prema aktualnim našim društvenim uslovima i potrebama.

Druga potreba: Bolje poznavanje osnova, procesa i funkcija

Šesta potreba: Umnoženje saopštenja
na aparatima od elementa koji su
tyto saopštenje upućuju u saopštenje
u etimologiju

He upućuju na gospođicu
u saopštenju, upućuju peruna
he upućuju na gospođicu
u etimologiju upućuju koji su
u etimologiju u koji usasubaju saopštenje
i etimologiju, ako se ne zadovolje ove
glavne potrebe.

Beograd,

20 oktobar 1934.

Mih. Avramović

zadrugarstva na osnovi naših socioloških i ekoloških proučavanja.

Treća potreba: Čišćenje zadrugnog aparata od elemenata koji su tudi zadrugnoj prirodi i zadrugnoj etici.

Ne predviđam dobre budućnosti zadrugarstvu, drugim rečima ne predviđam dobre službe onim interesima narodnim koji su izazivali i koji izazivaju zadrugarstvo, ako se ne zadovolje ove glavne potrebe.

Beograd,
20 oktobar 1934

Mih. Avramović

Михаило Аврамовић

Пише: Др. Ђока Ј. Николић, Београд.

Михаило Аврамовић рођен је у Смедереву 4 (17) новембра 1865 године. По свршеној трговачкој школи био је чиновник у онда основаној „Београдској задрузи” и „Класној лутрији”, а доцније управник у „Подунавској окружној задрузи” у Смедереву (1893), кооперативном удружењу за земљораднички кредит. У то доба пада његово путовање у Немачку и Италију, ради упознавања установа које се баве земљорадничким кредитом. И од тада настаје и његов рад на оснивању земљорадничких задруга, коме се он беше по-

Др. Ђока Ј. Николић

светио и срцем и душом. Тада је био почео излазити у Смедереву лист политички, економски и књижевни: „Задруга”, и он је имао у њему нарочиту рубрику за сарађивање на привредним питањима уопште а напосе о задругарству, које је он вредно и предано обделавао. Први његов чланак био је „О штедњи”, а затим из његовог дела „О земљорадничком кредиту у Италији” штампано је одељак о „Земљорадничким касама”, на два месеца по своме повратку са стране. У њему је он изнео „да су те установе угледале света прво у Немачкој 1847 и 48 године, изазване општом и страшном потребом — глађу, која је нарочито у зиму постала ужас за

Рајнску провинцију. Оснивалац њихов био је познати Немац **Фридрих Вилхелм Рајфајзен**, тадашњи **бургмајстер** у Хедесдорфу, где се била појавила и прва Земљорадничка каса или како ју је он био назвао: *Darlehenskasse*. У прво време облик ових установа није био тако савршен као данас у Немачкој, али временом Рајфајзен их је усавршавао и дотеривао према месним приликама. Оне су у почетку биле више филантропске установе, а данас носе карактер особеног економско-финансијског типа за прави земљораднички кредит. Из Немачке оне су брзо биле пренесене у Русију, Мађарску, Аустрију, Француску, Белгију, Холандију, Шведску, а на две године раније учињени су с њима први покушаји и на далеком Истоку — Јапану и Индији. У Италији је њихов ватрен поборник и оснивалац био млади доктор права **Leon Wollemborg**, који стално живљао у Падови, а недалеко од ње имао је огромно пољско имање у Лоређији. Установе Рајфајзенове у Немачкој беху привукле његову пажњу и, проучавајући и подешавајући их према обичајима и потребама италијанског сељака, он је, после кратког времена, основао у своме селу прву **земљорадничку касу** под именом *Cassa rurale*. Оне су права кооперативна удружења појединаца, који се удружују ради подмирења својих личних потреба, не производећи при том никакав доходак који би се делио као добит између чланова.

Рајфајзенов систем задруга послужио је Аврамовићу као основ за организацију земљорадничких задруга у нас. „На иницијативу сељака села Вранова да оснују у своме селу земљорадничку задругу или банку, Подунавска окружна задруга, којој је циљ био да правилно уреди земљораднички кредит, потпомогла је одмах ту намеру и изаслала свога управника, да им објасни смисао и циљ предузећа и упозна их са свима тешкоћама и благодегима на новом путу привредног препорођаја. Сељака је било на збору око стотину, из свих политичких странака, — што нарочито подвлачимо, — а од гостију неколико грађана из Смедерева и Београда. За све време читања, објашњавања и претресања правила, поједини сељаци су живо учествовали у дебати, а потом више од половине њих изјавило је свој пристанак и упис у Задругу и 40 највиђенијих сељака Вранова сутрадан пред Смедеревским првостепеним судом потврдили су споразум о оснивању задруге. Прва, дакле, земљорадничка банка на Балканском полуострву, утврђена на модерним начелима Рајфајзен-Волемборг, **основана је у селу Вранову 28 марта 1894 године**. После непуних 14 дана, основана је друга таква иста задруга у селу Азањи, срезу јасеничком. Само што је овде био много већи круг него у Вранову, јер док код ове број чланова не прелази 40, у Азањи се пење на 450 и више, и тако не само у Србији, но је ова Азањска задруга била већа него и једна слична установа у Италији и Немач-

кој." Тако је гласио у „Задрузи” Аврамовићев чланак о оснивању првих задруга у нас.

Затим је Аврамовић поступно приступао оснивању задруга у оближњем пожаревачком и крагујевачком округу. Одмах у почетку тога рада наишло се на тешкоће око тога: „ко је надлежан да потврди правила ових удружења, земљорадничких задруга, која се оснивају на солидарној основици”. Али је убрзо и то питање било решено и пут за даљу организацију задруга отворен.

* * *

Упоредо са оснивањем нових задруга, Аврамовић је обраћао нарочиту пажњу и на васпитну страну њихову. У томе су га, у прво време, живо помагали учитељи и свештеници, који су били обично и секретари и благајници у њима, и број њихов нагло је растао. Ускоро се морало приступити и доношењу Закона о земљорадничким и занатским задругама, којим је ударен темељ раду њиховом и организацији централе, Савеза земљорадничких задруга. И у колико је рад у њима напредовао, проширивао се и круг његов. Оснивани су и размножавани нови облици задругарства и тако повећаван и екстензивни рад у њему. Тога ради, Аврамовић је често одлазио на страну и тамо проучавао и даљи рад на задругарству, а редовним похођењем међународних задружних конгреса, упознавао се са новим тековинама у њему и, по потреби, преносио их код нас. На тај начин, он је убрзо успео да наше земљорадничке задруге стекну углед и на страни и буду сматране као најбоље уређене. Аврамовић је свуда с похвалом приман и одавано му признање на његовом раду. Благодареви томе, он је стекао пријатељство међу вођама у врховима задружним на страни и наш Савез успео зачланити у „Међународни задружни савез”, чији смо члан и данас. Луцати у Италији, Шарл Жид у Француској и лорд Греј у Енглеској били су му и лични познаници и пријатељи.

* * *

У току тога свога рада, Аврамовић је успео изучити потребне му модерне стране језике: франгуски, немачки, италијански и енглески, а од словенских: руски и бугарски. Он је на тим језицима не само проучавао задругарство на страни но је на њима упознавао и распростирао рад и успехе наших задруга код њих. И тако је убрзо успео да постане један од најбољих познавалаца задружног питања и на страни. Аврамовић је self made man. За све то он има да заблагодари у првом реду свом необично преданом и живом раду и активности на свима питањима привредног живота, из кога је никло и наше задругарство, чији је он творац.

* * *

Колико је Аврамовић уложио труда за време свога четрдесетогодишњег рада на задругарству код нас, најбоље се може оценити, ако се у памети прође све оно што је он за тај период времена створио и још данас ствара. Сетимо се само да је он више од две деценије уређивао лист „Земљорадничку задругу” и на њој био главни а често и једини сарадник. Кроз његове руке, као управника Савеза, пролазио је за све то време целокупни рад у преко 2000 задруга. С њим на челу одржано је у том размаку око 17 конгреса и задружних скупштина, за које је он припремао годишње извештаје и одржавао дискусије на њима. Његовом учешћу и иницијативи има се приписати оснивање свих фондова у Савезу, чијим се износима Савез и данас служи. Његовим везама и заслугама има се захвалити, што је на своме путу у Лондону, после свршених наших ратова, успео прибавити замашну помоћ и основати **Енглески фонд**, који и сада служи као потстрекач рада у задругама, из кога се награђују најбоље од њих, да не говоримо о материјалу који су нам Енглези, одмах после рата упутили, ради обнове нашег живља, пострадалог и материјално упропаћеног од непријатеља. Његовим утицајем и успесима у раду постигнуто је, да се законодавном одлуком поклони Савезу зграда старе Народне скупштине, чија вредност износи неколико милиона динара. Његовим усталаштвом и везама са немачким задругама дата је идеја и створен магацин Савеза земљорадничких задруга. Његовим прегалаштвом подигнут је и Дом Савезов, из чијег се магацина врши снабдевање задруга потребним справама нашег земљорадника. Најзад, после последњих ратова извршено је под Аврамовићем и спајање Српских земљорадничких задруга из Загреба и Војводине са нашим Савезом.

Од коликог је значаја и колико се водио рачун о његовој речи, најбољи је доказ његов пут у Софију, чини ми се, 1908 године, када га је Савез бугарских задруга позвао да измири два крила њихова, на која су се оне поцепале и подвојиле биле, уносећи политику у њихов рад. Он је убрзо успео, да их опет уједини и са тога пута крене и уведе понова у редован колосек, на коме су и даље развијале успешно своје деловање.

* * *

Од Аврамовићевих радова, поменућемо овде хронолошки ове :

Задругарство у Срба, Смедерево, 1892.

Земљорадничка задруга. Смедерево, 1893.

Шта је то земљорадничка задруга, Смедерево, 1894.

Како се оснива земљорадничка задруга, Смедерево, 1895.

The family community- the cradle of the cooperative ideal, London, 1895.

Учитель и земљорадничка задруга, Београд, 1897.

La cooperation agricole serbe, Tarbes, 1897.

Улога свештеника и учитеља у оснивању и раду земљорадничких задруга, Београд, 1898.

Задруге за заједничку набавку и употребу пољопривредних справа, Београд, 1899.

Како се управља земљорадничком задругом, Београд, 1900.

Le mouvement coopératif agricole en Serbie, Paris, 1900.

Les intelligents villageois et le mouvement coopératif en Serbie, Paris, 1900.

О потреби задружног образовања, Београд, 1901.

Српске земљорадничке задруге у 1905 години, Београд, 1907.

Начела и дела, Београд, 1907.

Сеоски радници, Београд, 1908.

Das genossenschaftliche Revisionswesen in Serbien, Darmstadt, 1908.

L'inspection d'après la loi coopérative erbe, Piacenza, 1908.

Наша аграрна политика, Београд, 1911.

Држава и задругарство, Београд, 1912.

Земљорадничко законодавство, Београд, 1912.

Ратна задруга, Београд, 1913.

Земљорадници и новчани заводи, Београд, 1914.

Главни савез, Београд, 1914.

Економски значај земљорадничких задруга, Београд, 1923.

Задругар, Београд, 1924.

Тридесет година задружнога рада, Београд, 1924.

Наше сељачко газдинство, Београд, 1928.

Чиновник као задругар, Београд, 1932; друго издање 1933.

Шта се дешава у свету на задружном пољу, Београд, 1934.

Сем тога Аврамовић и даље ради и има у рукопису још припремљених радова.

За толике своје успехе, Аврамовић, у многome, има да благодари и својој супрузи, која га је с необичним разумевањем у његову раду потпомагала, а Савез земљорадничких задруга она је и материјално задужила оснивањем фондова за: Добро села и Млади задругар, који и данас још излази.

Аврамовићева посвета једне књиге његове: „Косари, своје најбољем пријатељу, како у добру, тако и у злу”, — само је слаб израз те његове благодарности.

Да завршимо:

Са Аврамовићем сам се упознао 1882, пре, дакле, 52 године и у нераздвојном пријатељству смо остали до данас. Приликом његове седамдесетогодишњице, желим му да својим радом и даље послужи задругарству онако исто вредно и предано, као што му је и до сада послужио.

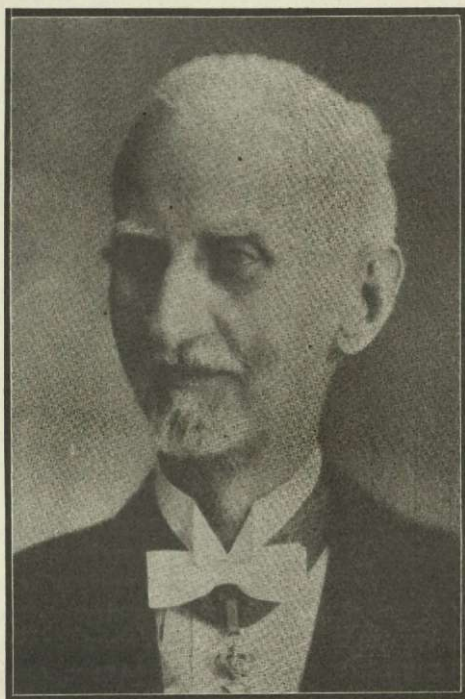
Његова светла појава и огромни успех остаће још дуго и дуго у најлепшој успомени код нашег земљорадника, коме је он искрено цео свој живот посветио.

О Михаилу Аврамовићу

ТВОРЦУ СРПСКИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА

Пише: Коста Д. Главинић, Београд.

Замољен од поштоване Управе „Савеза набављачких задруга државних службеника“ да и ја дам свој скромни прилог о животу, раду и заслугама Михаила Аврамовића, за новембарски број часописа „Задругарство“, одазивам се врло радо тој молби и изнећу оно што знам о њему и што осећам

Коста Д. Главинић

према његовој личности и раду и ако сам свестан тога, да је тешко рећи штогод ново о слављенику после свега што је о њему са потпуним оправдањем написано и речено до сада, — поводом прославе четрдесетогодишњице „Српског земљорадничког задругарства“.

Мику Аврамовића упознао сам у „Београдској задрузи“ као преданог и савесног чиновника; знам га као чиновника Класне лутрије, а затим као управника „Савеза српских земљорадничких задруга“ у Београду. Нисам био срећан да му будем сарадник при оснивању Врановачке задруге, прве земљорадничке задруге у Краљевини Србији, и оних које су јој следовале, али сам и ја присуствовао 1896 године првоне, у

Смедереву одржаном конгресу Српских земљорадничких задруга и ускоро после тога постао сам му искрени и одани сарадник у племенитоме и благотворном раду на материјалном, културном и моралном подизању србијанског сељака и села.

Са Аврамовићем сам радио као члан Управног одбора „Главног савеза српских земљорадничких задруга у Београду“ од 1898 год. све до 1922, а од те године до 1927 као претседник Надзорног одбора „Главног савеза српских земљорадничких задруга“ и као претседник Надзорног одбора „Главног задружног савеза Краљевине Југославије“. Радећи са њиме пуних 30 година, имао сам довољно прилике и могућности да пратим његов целокупан, предани задругарски рад и да од њега, и ако годинама старији, учим, често, како треба предано служити благотворној задружној идеји и, да се и у томе раду, мора имати много стрпљења и издржљивости.

Веома жалим, што нећу умети ни моћи казати овако јавно, све оно што мислим и осећам кад говорим о значају и вредности Аврамовићевог рада уопште. Већина школованих људи, код нас, раније, није схваћала велику вредност и значај задружнога рада, нарочито на селу, па, на жалост, није ни данас много боље у томе погледу.

Мени је непријатно и жалим што морам, овом приликом, указати на једну, по моме нахођењу жалосну чињеницу данашњице а наиме, да на прослави четрдесетогодишњице Српског земљорадничког задругарства и на конгресу „Савеза здравствених задруга“, одржаним у Београду 27 и 28 прошлог месеца, није присуствовало од наше највише просветне интелигенције ни толико колико је прстију на једној руци.

Преданости, умешности и издржљивости у раду Аврамовићевом, има се врло много ако не и највише захвалити што је задругарска идеја и оволико раширена међу интелигенцијом, јер ово, како је данас, врло је далеко од онога што би требало да је:

Као организатор а нарочито као управник Савеза и деловођа Управног му одбора, био је, по моме мишљењу, ненадмашан. Ја нисам запамтио ни једну седницу Управног одбора Савезовог, па макар колико предмета било на дневном реду, на којој нису сви предмети решени и готов записник, неколико минута после завршене седнице и потписан од свих присутних чланова. Суштина свакога предмета који је на дневном реду била је увек, већ пре почетка седнице, исписана његовом руком на левој страни записника, док је на остављеном празном месту с десне стране исписивана одлука о д м а х после завршене дискусије, која је, врло ретко, дуже трајала, јер је Мика сваки предмет, пре састанка детаљно проучио и члановима Управног одбора о њему исцрпно реферисао.

По моме мишљењу Михаилу Аврамовићу, нису потребне

никакве славопојке јер најлепшу песму захвалности, хвале и слава, добио је он у резултатима свога преданог рада, у правилноме разумевању и схваћању значаја и вредности задружног рада оних, ради којих је тај рад код нас, *он први отпочео и успешно изводио.*

Моје је дубоко уверење: да би југословенски земљорадник уопште, а нарочито србијански, много лакше издржао ову несрећну пољопривредну кризу која га већ неколико година дави, да је било мало више разумевања задругарства и његових потреба, код многих политичара који су се и раније, а нарочито после уједињења, бринули о судбини сељачког народа.

Од коликог је утицаја право земљорадничко задругарство на економско, културно и морално стање нашег села, може најочигледније да види сваки непристрасни посматрач, који има задругарско разумевање и уме задругарским очима да гледа, и задругарском душом осети, кад дође први пут у неко село у коме се *на* *п* *р* *а* *в* *а* земљорадничка задруга, или је има у близини тога села. Многи домови, многа чељад и стока, двориште, воћњаци и њиве. бољи су и угледнији него у другим селима која немају бар у своме сусетству *д* *о* *б* *р* *у* земљорадничку задругу. Што је то тако у многим нашим селима, има се много, врло много благодари ради Аврамовићевом. Ја лично увек осетим нарочиту радост и задовољство, кад се нађем у таквом селу, у коме свећем: људе, жене и омладину, чисто одевене, љубазне и преласретљиве, стоку брижљиво однеговану, домове чисте, а воћњаке, дворишта и повртњаке уређене и чисте. У таквим селима право је задовољство ући у дом, чији је старешина задругар. Знам знатан број људи, који су задругари, који су пре ступања у задругу били материјално слаби и због тога неугледни домаћини а који су после неколико година постали и економски јаки и врло угледни чланови свога села и околине, благодарећи највише благотворноме утицају задруге и задругарске идеологије. А за ово имају врло много да благодаре Мики Аврамовићу, јер да он није унео задругарске идеје у наш народ, врло је вероватно да би чекали још приличан број година да се задругарска идеја укорени у нашем народу.

Захваљујући Мики Аврамовићу, најискреније за велико добро које је учинио своме сељачкоме народу оснивањем, ширењем и утврђивањем „Србијанског земљорадничког задругарства” и желећи да нам још дуго и дуго, са све бољим здрављем поживи на дику и понос својих најближих, и свих задругара, поздрављам његов 70. дан рођења са ускликом: Живео творац „Српског земљорадничког задругарства“ Мика Аврамовић!

Михаило Аврамовић

— у очима заслужних ветерана задружног покрета, дугогодишњих својих сарадника у управи Главног савеза српских земљорадничких задруга. —

Пише: Раде Банић, Београд.

I.

Професор Универзитета у пензији г. др. Сима Лозанић спада међу оне малобројне интелектуалце, који су се — иако на високим научним и политичким положајима — још у првим данима нашли у друштву са Михаилом Аврамовићем, да преко задругарства подижу привредно, културно и морално наше село. Професор Лозанић данас је у дубокој старости, у 88 години живота. Иако у дубокој старости и изнемогао, г. Лозанић се живо сећа свога рада на задругарству. Дозволио ми је да му поставим неколико питања, пошто писање за њега представља већ напор који тешко издржава.

— Када сте се заинтересовали за задругарство и када сте почели активно да сарађујете?

— Када сам био министар народне привреде, дошао је једнога дана Михаило Аврамовић у министарство и преко једног од начелника затражио да га примим. Примио сам га одмах. Г. Аврамовић изнео ми је програм свога рада, циљеве које жели постићи организовањем земљорадничких задруга у Србији. Коначно, замолио ме је, да и ја сарађујем на овом великом послу, стварању задружног покрета, коме је он придавао значајну улогу у животу нашега села.

Из излагања г. Аврамовића, закључио сам да у овом случају приватна иницијатива, која иде за стварањем земљорадничког задругарства, преузима на себе један огроман државни и национални посао. Лако је разумети, да сам одмах прихватио позив за сарадњу, јер су ми као министру народне привреде првенствено лебдели пред очима интереси нашега сељака.

— Ви сте као министар народне привреде дали први Закон о земљорадничком и занатском задругарству, који је још и данас на снази. Да ли бисте могли рећи: ко је израдио пројекат овога закона и да ли је било тешкоћа да се исти проведе кроз законодавно тело?

— Пројекат Закона израдио је Михаило Аврамовић. Готов пројекат предао је мени и замолио ме да га проведем кроз законодавно тело. Било је много тешкоћа које је требало савладати док је овај пројекат — иако унеколико измењен — озакоњен. Али морам одмах рећи да те тешкоће нису долазиле од владе. Влада као целина делила је моје мишљење, да је покрет користан и да заслужује пажњу и помоћ. Најјача запрека био је Краљ Милан, који ми је једном приликом рекао кад сам говорио о овом закону: „Ви

с тим законом желите створити нову основу за радикализам". Имао сам муке да га убедим, да задругарство нема никакве везе не само са радикалном него ни са једном другом партијом, па ни са политиком уопште. Коначно, после дуге борбе, Краљ Милан је пристао да да сагласност за овај закон. Исто расположење било је и у Народној скупштини. Но, тамо сам ипак лакше постигао циљ, пошто је влада била сва уз мене, па је Народна скупштина једногласно примила

Београд 24 Септ. 1934

Савезу настављачких задруга
државних службеника

Жао ми је што не могу
због изнемотлости да на-
пишем гласник за вас.
Мистр М. Аврамовићу
поздраву наше задругарство.

Сима Несторовић

овај закон. Карактеристично је ипак, да је претседник Народне скупштине, Сима Несторовић, непосредно после самог гласања у Скупштини, пришао мени и изјавио: „Ви сте желели да овај закон ступи у живот. Скупштина је удовољила Вашој жељи, али ја сам и сада уверен, да ће овај закон подићи радикални покрет.”

— Од тада датира најинтимнија сарадња између мене и Михайла Аврамовића. Савез ме бира за претседника, на коме положају сам провео неких 25 година. Коначно,

кад сам услед старости био присиљен да поднесем оставку, Савез ме је изабрао за доживотног почасног претседника.

— Шта Вам је дало моралну снагу, да се тако енергично заузimate за закон? Какве сте гаранције имали да се закон неће заиста злоупотребити у политичке циљеве било једне или друге партије?

— У првом реду сама личност Михаила Аврамовића, његова истинска и безгранична љубав према сељачком народу и озбиљност с којом је приступио овоме послу уливали су ми пуно поверење. Осим тога, било ми је познато, да у управи Савеза седе људи из свих могућих партија, да искрено сарађују на овом великом послу без икаквих претензија, да плодове задружног рада искоришћавају у своје политичке циљеве. Нисам се преварио. За све време које сам провео у управи Савеза — иако је управа у погледу политичке припадности њених чланова била хетерогена — владала је у управи савршена хармонија и једнодушност. Свако питање решавано је једногласно. Карактеристично је, да се политичке партије за све то време нису мешале у задругарство. Не зато што би им то неко бранио, него баш ради тога што су осећале да им ту није место и да би било штетно кад би се оне умешале, кад се на том пољу тако сложено и успешно ради.

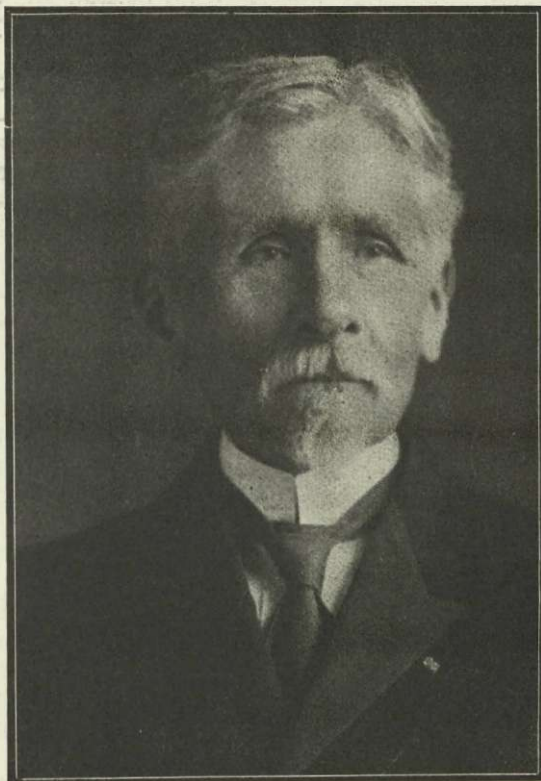
— Како се у то време у управи Савеза гледало на личност и рад Михаила Аврамовића?

— Био је необично вредан, способан и предан раду. Био је одличан организатор рада у централу и на терену. Изгледа ми, да није безначајна једна црта у његовом карактеру, а то је: несебичност. Без његове молбе, управа му је неколико пута повисила плату. Сваки пут одбио је повишицу са речима: „На ово место нисам дошао да служим својим личним интересима, него интересима задругарства и целине.“ За све то време не би се могло рећи да му је плата коју је уживао била довољна за живот. Даље, необично се много трудио да у свим предметима које износи пред управу буде што потпунији и јаснији и да изнесе све могуће разлоге који говоре за онакво решење дотичног питања како он предлаже. Унапред је уносио садржину предмета у записник, а на самој седници уносио решења, тако да је записник одмах после седнице био готов и потписан од свих чланова који су на седници присуствовали. Држим да нећу погрешити, ако кажем, да је Савез у то време био једина установа где се са оволиком експедитивношћу свршавао посао. Таква личност уливала је околини поверење, па му је и управа поклањала безгранично поверење. Аврамовић је према особљу био веома строг, али тактичан и исправан. Протекције код њега није било. Био је необично штедљив. Једном речи, да није било Аврамовића, по мом дубоком уверењу, задружни покрет у Србији не би се у то време још био ни појавио. Он

је прокрчио пут, а онда су дошли други, у прво време да му помогну и олакшају ношење овог великог терета, а касније су приступали људи и из других побуда.

— Да ли би, Господине Професоре, могли нешто рећи о првим данима живота савеза и његовим тешкоћама?

— Као министар народне привреде био сам упознат са тешкоћама свих врста, а нарочито у материјалном погледу. Колико је до мене стајало, настојао сам да олакшам Савезу те тешкоће. Зато сам, кад је подигнута нова зграда Класне

Др. Сима Лозанић

лутрије, одредио да се у истој згради уступе Савезу бесплатно просторије за канцеларију. У дворишту исте зграде подигнута је касније једна шупа која је служила за смештај пољопривредних справа, које је Савез набављао за потребе својих задруга. Осим тога, излазио сам са Аврамовићем и у наша села и помагао му да уклони запреке за оснивање произвођачких задруга. Сарађивао сам с њим на оснивању виноградарске задруге у Бањи и Смедереву. Сељаци су веома брзо осетили корист и од ове врсте задруга, јер су прода-

вали грожђе за 20 до 25% скупље него раније, а поред тога кад су продали вино постигли су и другу зараду, која је дељена међу задругаре.

Г. Лозанић се веома радо сећа како је народ са захвалношћу примио ову акцију. „Још су ми и данас захвални за овај рад”, каже г. Лозанић.

— Нарочито бих желео нагласити морални утицај задругарства на нашег сељака. Сељаци су се поносили с тим што су постали задругари. Сећам се конгреса у Пироту. За време одмора, сељаци су поседали по земљи и међусобно разговарали. Шетао сам између група задругара и у пролазу, на једном месту, чуо сам како један сељак својој групи нешто жучно објашњава. Своје објашњење завршио је следећим речима: „Маните се, људи, то не личи нама задругарима!” Ове речи изговорене од једног сељака најречитије говоре, колики је огроман утицај имало задругарство на морално подизање нашега народа. Сећам се много конгреса на којима сам учествовао. Велики број задругара, а никакве дубље разлике између њих, никакве подвојености у појединим питањима, једнодушност у сваком погледу. Још једна ствар остала ми је у сећању. Прилике у Србији биле су тешке. Појављивала се и глад. Непосредно пред рат била је једна гладна година. Савез земљорадничких задруга притекао је у помоћ задругарима са позајмицама до милион динара, а и држава је у исту сврху поделила народу пар милиона динара. Наредне године није остао ни један задругар да није вратио дуг својој задрузи односно Савезу. Међутим, држава је овај дуг морала у целости отписати.

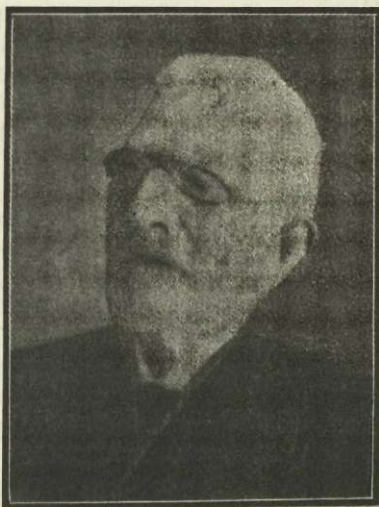
Данас се задругарство развило до неслућене моћи и снаге. Међутим, има једна ствар која ми није мила. Михаило Аврамовић отишао је из Савеза. Они који су га наследили, немају о њему никада лепе речи. Он је основао лист „Земљорадничка задруга”. Лист и данас излази, али у томе листу нема добре речи за Аврамовића. Ако се и помене његово име, то је само у критици његовога рада. То Аврамовић није заслужио. Он је могао у свом раду стећи личне, пословне, а можда и идеолошке противнике, али ти људи би морали више ценити његов рад и заслуге за земљорадничко задругарство.

II.

Један од ветерана задружног покрета у Србији, човек који је провео 30 година у управи Главног савеза српских земљорадничких задруга, бивши професор националне економије на Београдском универзитету, г. **Милић Радовановић** у разговору са нама изнео је неколико интересантних момента из свога рада на задругарству.

— Ви бисте желели, господине, да вам нешто кажем о првим почетцима земљорадничког задругарства у предратној Србији. Већ више година практички се не бавим тим покретом, али могу истаћи неколико момената о постанку и првим почецима савременог задругарства код нас и првим његовим творцима.

Задружни покрет у нас у разним својим облицима, који је поникао крајем прошлога века, претставља неоспорно једну врло значајну појаву са више гледишта, а нарочито појаву са друштвено-економског гледишта. Тај покрет, као што се зна, датира се од 1894 године, као оснивања прве кредитне задруге, дакле од пре четрдесет година. Рад на томе пољу за то време показао је резултате које јавност има да цени. Али остаје још много и много да се ради, те да резул-

Г. Милић Радовановић

тати буду бољи и опсежнији. Важно је истаћи да се о нашем савременом задругарству **није много теоријски дискутовало, већ се одмах прешло на практичан рад.** Један мој чланак о томе питању штампан је у часопису „Отаџбина” 1891 године под натписом „Земљораднички кредит”. Доцније кад сам постао професор народне економије на Великој школи, почео сам се више бавити питањем о задружном покрету. Тада сам се сусрео са Михаилом Аврамовићем, који је већ са успехом почео рад на оснивању земљорадничких задруга. Лично сам се упознао са Аврамовићем када је Савез пресељен у Београд. Тада сам изабран и у управу Савеза. Остао сам у управи Савеза све до онога дана, када је и Михаило

Аврамовић морао да изиђе из те куће. Био сам последњи претседник који је сарађивао са Михаилом Аврамовићем. Од првога сусрета па до данас остао сам са Аврамовићем у веома интимним и пријатељским односима, па ме искрено радује да се нашао неко да изда споменицу о животу и раду овога заслужног и великог сина нашега народа.

Улогу и значај Михаила Аврамовића, његов карактер, његове способности, његову несаломљиву енергију, његову велику љубав за сељака и велику веру у задружни покрет — најбоље смо осећали, ми који смо се у самим почецима окупљали око њега и предано сарађивали на овом крупном народном послу. Моје је дубоко уверење, да једино Михаилу Аврамовићу припада захвалност и признање за све оно што је створено на задружном пољу код нас. Поред свога практичног рада Аврамовић је написао неколико важнијих дела и чланака о задругарству. Тај његов рад послужиће као драгоцен материјал за изградњу задругарства у нашој земљи. Он је у Савезу био све. Он је био духовни, пословни и идеолошки вођ покрета. Умео је да око себе окупи добре, спремне и пожртвоване људе не само као чиновнике у канцеларији, него и у управном и у надзорном одбору. Први наши људи тога времена сматрали су за част, да буду бирани у управу ове установе. За доказ нека послужи листа прве управе кад је Савез пресељен у Београд: претседник је био Степа Поповић — „Црни”, а потпретседник Вукашин Петровић, активни министар финансија; чланови управе: Коста Таушановић, Сима Лозанић, професор Универзитета и бивши министар народне привреде; Љубомир Клерић; др. Михаило Вујић, државни саветник; Живан Живановић, државни саветник; Милић Радовановић, професор Универзитета, Мика Поповић и Михаило Аврамовић. Ова управа ударила је солидне темеље Савезу у административно-организационом погледу. Душа тога рада био је Михаило Аврамовић. Уживао је неограничено поверење читаве управе. Имао је јасне погледе на задружни покрет и реално је ценио његову моћ у датим приликама. Зато је опрезно и у етапама водио политику развоја и ширења задругарства.

— У првом реду радили смо на организацији кредитних задруга, које су, по мом мишљењу, матица целокупног задругарства. Око солидне и здраве кредитне задруге нижу се као концентрични кругови остали облици задругарства. После кредитних јављају се почеци набављачких задруга и то тако, што су поједине кредитне задруге имале и робне одељке, где су продавале петролеум, со, и оно што је најпотребније сељаку. Већ у то време дижу грају сеоски трговци и механџије. Било је тешкоћа, али су преброђене. Развијају се посебне набављачке задруге, које су постигле лепе резултате. О набављачком задругарству одржао сам предавање на конгресу 1904 године у Врању. Ово предавање било

је лепо примљено и утицало је, да су се из разних места почели сељаци интересовати за овај облик задругарства. Управа Савеза стајала је на принципу, да набављачке задруге могу продавати робу само за готово. Живот је ипак наметао извесна отступања од овога принципа. Ништа мањи није значај ових задруга од кредитних задруга. Кредитне задруге ослободиле су сељака зеленашких камата на позајмице, а ове су га ослободиле зеленаштва при набавци најпречих потреба за његово кућанство. Да поменем још да учитељи и свештеници имају заслуга за оснивање земљорадничких задруга по селима.

Бринули смо се да помогнемо сељаку и да што боље уновчи своје производе. У ту сврху осниване су продавачке задруге. Ја сам на конгресу у Јагодини, коме је присуствовао лично и претседник владе Владан Ђорђевић, одржао предавање о овим задругама, а нарочито о елеваторима. После тога управа Савеза узела је питање житарских задруга у озбиљно проучавање. Конкретно се је почело радити на оснивању ових задруга и подизању силоса у Обреновцу и Младеновцу. У Младеновцу смо већ били набавили земљиште, били су готови планови и предрачун за подизање силоса, али је рат све пресекао.

— Сви облици задруга спасоносно су средство за наш народ, јер су се појавиле у времену кад су се наше породичне задруге почеле да распадају

— Понављам, да се само енергији, способности и љубави Михаила Аврамовића има захвалити на наглом ширењу задруга свих облика и на њиховом релативно веома брзом напредовању у моралном и материјалном погледу.

Мика и његов рад

Пише: Жив. С. Тајсић, Смедерево.

Требало је да Мика Аврамовић буде најурен или осту-пи са чела Савеза српских земљорадничких задруга, па да се види и осети шта је он вредно на томе послу и занату.

За Мику је Кредитна задруга на селу била прво идеја, па проблем, па рад и стварање. Томе је он посветио и мла-дост и радост, и целога себе.

Има људи које велике идеје и занесу и понесу. Ти људи верују у ту идеју као у религију, и она им даје и вољу и сна-гу коју дотле нису осећали. И тако се само може победити. Они у њу уносе сву чистоту душе и несебичност у општој служби.

Нећу причати где је све Мика ишао, шетао и лутао, ревносно учећи и солидно изграђујући себе, да би доцније могао учити друге. Он је доиста у батли дан започео један велики посао. У томе је послу показао истрајност која му је била неопходни услов за успех.

Мика се жали на тешкоће и сметње на које је сасвим природно морао наићи. Нове идеје, крчећи себи пута за остварење, морају ударати на интересе оних који су живели од туђих заблуда и погрешака.

* * *

Кад је Мика засновао своју задружну акцију и започео писати о сеоским кредитним задругама у смедеревском ли-сту „Задрузи“, тада је у Србији било не пет шестина већ девет десетина радикала. А главна бројна снага радикала била је у сељачком сталежу. Мика Аврамовић је био виђен и знан радикалац.

Када је у Вранову у пролеће 1894 основао прву задругу, први му је сеоски барјактар био пок. Лаза Савић „Геца“. А тај Лаза био је врло угледан радикалац и подобро партизан човек. Па то је било и са Батинићем у Азањи, поп Јоцом у Бадњевцу и многима. Учитељи, који су били први пионери у задружном раду, били су у исто доба и први борци за поли-тичка начела Радикалне странке. Они су сасвим правилно схватили, да Радикална странка која је тада била најмлађа политичка партија има најпозитивнији економски програм у начелима своје партије. Али је величина Микина била у то-ме: одрећи се радикалског фанатизма и сву своју акцију пренети на стварање задруга и у тај велики посао сврстати све своје помагаче радикале, а задруге и задругаре држати далеко од партијске акције и личне амбиције. Несумњиво да је то допринело да задружна идеја постане једно велико дело.

„Никтоже без греха токмо једин Бог“. Биће да је један

слаб психички моменат занео Мику да са оном задружном кабаницом улети у ново партизанство. Али је мудрост над- владала, и он је осетио задах нове атмосфере, и вратио се чистом и свежем задружном животу.

Нестаће нас и нашега поколења. Али ће остати дела то- га поколења. Па ће остати и земљорадничке задруге, и нико и ничим неће моћи заравнити ону дубоку бразду, коју је за- орао Мика Аврамовић и из које су никле сеоске задруге у Србији и Српству.

*
* * *

Чини ми се да је згодно овом приликом рећи неку и о недавном конгресу у част четрдесетогодишњице оснивања прве земљорадничке задруге у Србији. То неспорно спада у рад и живот Мике Аврамовића.

И то чудо би и прође. И као свако чудо трајало је три божја дана.

Првог дана била је манифестација снаге и бројне вели- чине земљорадничких задруга. То је испало на опште задо- вољство. Чак и на „увеселеније”. И дошло је вољно. Дошло је народа и задругара и незадругара, и мушких и женских, намештених и накинђурених свима артиклима које подобро раскошно пружа сеоска набављачка задруга.

Прославио се дан оснивања прве задруге. Од оних који су оснивали ту прву задругу двојица су у животу. На дан те славе и прославе један је седео у свом дому у Лисичјем по- току на Дедињу, а други се некако прошверцовао и згрувао се на једну клупу на игралишту, где се ова свечаност оди- гравала.

На сваког посматрача ова манифестација чинила је сна- жан утисак. Огроман број света, ако не баш у неком особи- том реду, али у миру, сместио се на пространом игралишту. Додуше неке су мало уштинили. Будно око није пустило на свечаност некадашњег чауша оног Јагодинског збора, који је одувао стару управу и створио нов велики датум са данаш- њим столоначелицима у Главном савезу. Тај чауш данас не мисли онако, како је некад у Јагодини веровао.

Поздравни говори низали су се у дугом реду. И Бугари и Чеси и Румуни одавали су заслужено признање и похвалу онима, који су се пре 40 година zaloжили за једну несечич- ну, нову, велику установу, која ће тако снажно захватити српски народ. Сви су они са хвалом и признањем помињали у својим говорима Мику Аврамовића којима је он био ако не учитељ, бар користан саветник.

Поздрава конгресу је било и из земље и још више са стране, оно што се каже сијасет. Помињана су имена поши- љаоца лично, или установа које су поздравиле и честитале

ову манифестацију. Ту је било знаних и крупних имена, која у својим земљама значе читав програм и систем. Због краткоће времена те телеграме и поздраве нису читали, јер је то доиста било немогуће. Загребло је мало у очи, да је до-словно прочитан телеграм активног министра спољних по-слова. „Где Лагиње куд нагиње” како би рекао Брана за пок. Матка Лагињу када је у Скупштини говорио о хрват-ској народној војсци. Један матори задругар зевну и рече: „Међер право кажу људи, да ће овај наш Савез, поред на-бављачких задруга, да лиферује и министре”.

Ова лепа манифестација завршена је некаквом заклет-вом. Многи су се запитали, шта та заклетва треба да значи и коме је она потребна? За озбиљне људе она је претстав-љала један неозбиљан испад, позајмљен из путујућих позо-ришта.

Трећи дан конгреса завршен је у ларми и галами, у искључивању неких задруга и избацавању неких задругара.

Не улазећи у расправљање ових поступака, који пока-зују болесно стање нашег задругарства и његовог Главног савеза, рекло би се са врло много разлога, да они који да-нас управљају Савезом, требали су имати у виду, да после једне велике манифестације, која треба да обележава снагу, слогу и величину задруга, и пред нама и пред странцима не износе то „послужење”, кроз чију подеротину стрчи вашар који данас у задругарству влада.

За тај мегдан могли су изабрати и који други датум.

*

* *

Рекох да је Мика Аврамовић чувао задруге и од поли-тике и од политичких странака. Ја знам да су му и Пашић и Стојан Протић нудили министарски положај. Он то није хтео примити, свакако што је био уверен, да ће тиме поред себе као управника увести и Савез у политичку борбу.

Конгреси, које је Мика сазивао и приређивао, заврша-вани су свечано. По неки пут чак и „торжествено”.

Не само што није било избацавања задругара и задру-га, већ су се конгреси свршавали са банкетима, који су прет-стављали читаву малу свечаност. Можда је на њима било свечаних говора и сјајних здравица, у којима су се вели-чале и ситне ствари и попразни људи, и говорило о врлина-ма и заслугама понеких просечних људи, који су били дале-ко и од врлина и од заслуга. Али тога „дубока” има свуда и има свакад на банкетима.

Завршетак овога последњег конгреса дао је слику, као кад домаћин, устајући од пуне софре гостију, повуче за со-бом и чаршав и са њим сав крш који је на столу био, и на-прави пачариз и од скупих и јевтиних ствари.

* * *

О личности Мике Аврамовића ја нећу писати, сем што сам напред поменуо.

Данас је профанисана реч „испуњена дужност“. Ми, његови другови из ране младости на почетку његова рада и стварања, знамо га као човека од спреме и истрајности. У свој плодни и дугогодишњи рад он је уносио не само чистоту своје душе, но и својих прстију.

У лепој и зрачној Јесени свога живота, када Мика ипак не престаје радити у „настојашчој служби“ својих задруга, он се може и са задовољством и поуздањем осврнути на своју и блиску и подаљу прошлост. Није много таквих који су то и истински лично заслужили и од Бога добили.

Имао је тешких дана и мукотрпних искушења. Па то прати сваког радног човека и јавног радника.

„Чашу меда још нико не попи,
Док је чашом жучи не загрчи,
Смијешане најлакше се пију“.

Мика је наш Роберт Овен

Пише: Драгиша Лапчевић, Београд.

Бескрајно ме боли што услед тешке болести и изнемоглости нисам у стању написати што више о Мики Аврамовићу — а о њему бих имао много казати — али се ипак одазивам светој дужности, коју имам према овом оцу српског задругарства и рећи ћу барем само неколико речи.

Мика је био у неку руку наш Роберт Овен: ношем искреном љубављу за све који пате, он је у задругарству налазио лек свима патњама. Он је био *задругар* у најбољем смислу речи, па је задругу препоручивао као лек за многе привредне недаће. Засновао је потрошачке задруге у Београду, Нишу и Крагујевцу. У Нишу је тада био члан управе мој пок. син Манојло, који је срдечно одговарао своје племенитом позиву.

Али, колико је Мика био задругар, најбоље показује факат: да је он препоручивао оним јадницима из источне Србије, да се организују у задругу и да преко ње продају своју радну снагу.

А тако исто, колико је он рођени задругар, показао је 1914 године, кад је у Нишу једним дивним говором настојао на оснивању задруге за снабдевање непрегледног броја избеглица.

Тај тадашњи његов говор, којег се још увек сећам, представља га као великог мислиоца и још већег *задругара*, који је увек био сјајно оличење српскога Роберта Овена.

Нека још дуго поживи овај велики мислилац и велики пропагатор народнога добра.

Mihailu Avramoviću

o 70-tom rodendanu.

Piše: Dr. O. Frangeš, ministar n. r. itd. Zagreb.

O Mihailu Avramoviću trebalo bi napisati jednu dokumentovanu, zasebnu studiju, u kojoj bi njegov osobni značaj i njegov rad bio kritički obraden i prikazan kao tip našega vremena. Na žalost, ovaj bi tip imao samo vrijednost „rariteta”, jer je on prilično osamljen u našem današnjemu društvu, gotovo da mu i neimade jednakog, — ali i ta činjenica osamljenosti je veoma značajna za historijsko posmatranje našega vijeka. Nemože biti zadaća ovih redaka, da u cijelosti prikaže individualni tip Mihaila Avramovića, ali možda će moći da posluže kao prilog za onu kritičku studiju, koju bi trebalo izraditi.

Po čemu je Mihailo Avramović jedna singularna pojava našega vremena?

Svake godine krajem zadnjega semestra slušača poljoprivrede, koji najvećim dijelom svoj budući život posvećuju radu u narodu, govorio sam im ovo: „Vaš rad u narodu biti će samo onda uspješan, ako budete taj narod istinski ljubili. Vi treba da ste apostoli i lučonoše*) u narodu, koji će latentne snage njegova etosa, njegova morala aktivirati i privoditi zajedničkome cilju: podizanju materijalnog i duševnog stanja našega naroda!”

Ove riječi, govorene mladim generacijama kao smjernice za njihov budući život, realno su ostvarene u dosada prošlom životu Mihaila Avramovića. Samo beskrajna ljubav prema svome narodu mogla ga je osposobiti, da je uzdržao evo četrdeset godina u neprestanoj, žilavoj borbi punoj pregaranja ali i punoj neprolaznih uspjeha. Ti uspjesi pako bili su mogući samo, jer je narod ljubav M. Avramovića odvrtao jednakom ljubavi, i neograničenim povjerenjem. Nikad neću zaboraviti, kako su na kongresu Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Velikoj Plani, na kojemu je uz desetak „gospode” bilo na stotine seljaka, slušali ovi M. Avramovića sa izražajem u licu, kao da im govori kakav svetac: pobožnom vjerom u svaku riječ, koju su mu sa ustiju očima kidali, i žarkom ljubavi prema čovjeku, kojega ne-sebičnost i predanost u radu za selo je svaki od njih poznavao i duboko poštivao. Avramović, kada govori seljacima, nakrcan je onim još neodkrivenim ali sigurno postojećim zrakama i valovima, koji čine, da slušačeva duševnost dolazi u podpun harmoničan akord sa duševnošću predavača, da mu se dragovoljno podvrgava i predaje. Ovu jednakost vibracija duše može da izazove samo istinska, velika ljubav predavača prema slušačima, koji nehotice, po svjesti i podsvjesti, odgovaraju jednakom lju-

*) „Apostoli i lučonoše” prvi je izrekao neprežaljeni profesor i zadrugar St. Jurić i time doista najbolje označio bit zvanja naših agronoma u narodu.

bavljaju predavaču. Ljubav Avramovičeva prama seljaku, prama onom zadnjem nosiocu svijeta tereta kapitalistički uređenog društva, koji te terete nemože na nikoga dalje da prevali nego ih na svojim ledima nosi za sve one, koji se na njima penju u više slojeve da budu mali i veliki gospodari njegovi, — ta ljubav je ujedno i *samilost* sa seljakom i *vjerovanje* u bolju budućnost njegovu. *Samilost* je u Avramoviča prirodna, jer on poznaje tegetnost života seljaka kao malo tko iz vlastitoga očevida ne samo u našem narodu nego i u gotovo čitavoj Europi. Njegov čovječanski osjećaj, koji se osniva na osvjeđenju da svi ljudi kojeg zvanja ili imena bili treba da imaju i jednaka prava i jednake dužnosti, buni se proti tome da seljak svagdje i uvijek u doba fiziokrata kao i u vremenu boljševizma mora da snosi konačno gotovo sve terete društva, kojemu je on osnovica. Kako je O. Spengler vrlo lijepo rekao: internacionalizacija velikih gradova, unificiranje oblika kapitalističke produkcije, odalečenje literature i umjetnosti od narodnog osjećanja i njihovo gubljenje u moru internacionalizma otuduju grad od sela, a seljak samo uz stalan nutarnji otpor podnosi premoć toga grada. Seljak se jednako u Danskoj kao i na Balkanu i u Indiji nalazi u oprjeci politički proti demokraciji, privredno proti Marksizmu, misaono proti racionalizmu i materializmu. Svagdje se na čitavome svijetu seljak bori i nastoji, da svoju vjekovnu tradiciju, svjesnu i nesvjesnu, dovede u sklad sa zahtjevima, koje razvitak modernoga društva na njega stavlja. On gubi onu svoju najdragocjeniju osnovicu, na kojoj je očuvao svoju slobodu, svoju individualnost, svaki dan sve više: samoopkrbno svoje gazdovanje. On silom prilika mora da prede na proizvodnju za trg, na novčano i kreditno gospodarenje — i tako da promjeni smisao svoga gazdovanja, koje nije kapitalističko već je uvijek samo *privredni odraz njegovog obiteljskoga života*, osnovanoga na samoopkrbi. U tome prelazu — koji je gotovo zaključen u sjevernim krajevima naše države, a u punom je jeku u južnijim — nebrojeni individui propadaju naročito tamo, gdje se uz proces prelaza na tržišno gazdinstvo paralelno ruši i raspada stara obiteljska zadruga. Ovo, općim prilikama a ne osobnom krivnjom pojedinca stvoreno kritično stanje seljaka pooštreno je danas općim poremećajem privrede u čitavome svijetu i tako stvorilo stanje u najširim slojevima našega naroda, koje je doista bijedno. U Srbiji su se simptomi krize seljaštva jasno pojavili baš nekako prije četrdeset godina, kada su oni bili predmetom vrlo opširnih debata u Skupštini i kada su stvoreni neki zakoni za zaštitu seljaka, koji su bili dobro mišljeni ali često zlo primjenjivani. U to doba počima rad Avramovičev, nošen samilosti sa seljakom i duboko shvaćenim patriotizmom. On hoće da popravi bijedno stanje seljaka, hoće da ga oslobodi političke i ekonomske ovisnosti prama čaršiji, hoće da ostvari slobodnog, neodvisnog, svjestnog srpskoga seljaka koji će izgra-

divanje svoje i narodne sudbine uzeti u svoje ruke. Ovako smione, rijetko kada javno iznešene misli nisu mogle tada da zadovolje nijednu od političkih stranaka i zato je sretstvo, kojim je Avramović mislio ostvariti svoje ciljeve, *zadrugarstvo*, bilo sumnjivo svima, i nijedna politička stranka se nije za njega zalagala. Avramović nije uzmakao pred opštim odporom, koji je izazvao njegov podhvat za izgrađivanjem zadrugarstva u Srbiji. Njemu je bila ljubav i samilost prema seljaku izvor uvijek nove snage u borbi proti neprijateljima zadrugarstva, pak pošto su njegovi pokretni motivi bili etički i altruistički, a protivnički nemoralni i egoistički, morao je konačno on pobjediti, a protivnici podleći.

Nu kolika god bila ljubav i samilost Avramovićeve prema seljaku, toliko opet nitko nije tako oštro, upravo bezobzirno istupio proti svim porocima u seljaštvu, kao on. U studiji „*Naše seljačko gazdinstvo*“ (Beograd 1928) Avramović iznosi sve te poroke nesmiljenom otvorenosću, on otvara tu čirove sa upravo zagušljivim smradom, ali ih otvara *da ih liječi*, i to opet onom neizmjernom samilošću i ljubavi, kojom on obuhvata sav taj od poroka trpeći seljački narod. Možda iz nijedne od toliko brojnih publikacija Avramovićeve ne izbija ova plemenita osebina njegovoga značaja toliko snažno i izrazito kao u ovoj, koja je zapravo jedan porazan prikaz života na selu i seljačkoga egoizma.

Možda bi koji manje ustaljen značaj no što je Avramovićev nakon spoznaja, koje je odkrio i prikazao u knjizi „*Naše seljačko gazdinstvo*“ sustao u nastojanju, da srpskoga seljaka dovede na pravi put sredstvom zadrugarstva. Nu Avramovićeve *vjera* u bolju budućnost seljaštva nije mu dala da klone ili sustane na tome putu. Jasna spoznaja, da je seljak izvor snage i nosilac historijske misije svakoga naroda, njega je dalje gonila, da očuva svome narodu taj izvor u punoj snazi i dinamičkoj aktivnosti. To je samo moguće, ako se seljaku sačuva osobna sloboda i materijalna neovisnost, — a oboje osigurano putem povezivanja pojedinačnih slabih snaga u zajedničke jake kooperativne organizacije. Seljak može i mora postati *kooperativista*, nikad on ne može biti *kolektivista*. Seljak je svojom rodenom grudom povezan kao biljka sa zemljom. On se smatra samo povjeriocem očevine, koja po pravilu treba da pređe sa oca na sina od iskona pak do nedogledne budućnosti. Samo ovakovo shvaćanje bodri seljaka, da zasađuje voćku koja će možda roditi istom za deset godina, ili da kopa kanal, kojega će puna korist biti osjetna istom za niz godina, ili da čuva šumu, koja će dozrijeti za sječju istom za njegovoga unuka. On radi i misli u interesu vječne *njegove* krvi i familije, za nju podnosi svaki teret i doprinosi svaku žrtvu. Seljačko gazdinstvo može samo da bude *singularno* i *individualno*, — uzмите mu te značajke, oduzeli ste mu sav smisao seljačkoga gazdovanja. Se-

ljak mora da imade punu slobodu odlučivanja za sav svoj rad, da snosi sam i punu odgovornost za uspeh toga rada. Neima toga vojskovode, koji bi morao svoje planove toliko puta da mijenja, da ih prilagoduje svakodnevnim prilikama vremena i okoline, kao što to svaki seljak dnevice mora da čini, a da pri tome ipak neizgubi iz vida glavne smjernice njegova gazdovanja. On nepozna reglementirano radno vrijeme, njegov proizvodni proces se neda rastavljati u pojedine odsjeke kao industrijalna proizvodnja, on nemože da pospješuje i umnožava prama konjunkturi svoju proizvodnju, jer nemože časovito umnožiti površinu svoga posjeda, ni preokrenuti svoj plodored, ni proširiti svoje pojate i staje. Žito ne sazrijeva i krava ne teli prije, nego što to zakoni naravi određuju, — u uskoj povezanosti i u neprestanoj, svakodnevnoj borbi sa naravi, u koju je postavljen od poroda do smrti, seljak mora da se po vlastitoj odluci u punoj slobodi odlučuje, kako će se u toj borbi održavati, kako će uvijek opet ostati pobjednik. Ova borba čeliči svaki narod, pobjednici u toj borbi su čuvari slobode svoje i svoga naroda. Naročito iz srednjega seljačkoga staleža, u svim vremenima i u svim narodima proizašli su najbolji elementi jednog narodnoga organizma. Očuvanje i množenje srednjih seljačkih imanja treba da je prvi postulat svake agrarne politike.*) M. Avramović je uvidio, da je jedini put za očuvanje po zakonu o zaštiti „šest dana oranja” sačuvanih seljačkih posjeda i njihovo prevodenje u nov agrarni sustav, po kojemu neće trebati više te zaštite, — ostvarenje zadrugarstva u srpskome seljaštvu. On je bio duboko uvjeren o tome, da će po zadrugarstvu seljak moći svoj ekonomski položaj popraviti, svoju socijalnu i političku važnost podići i život na selu poboljšati. On je tu vjeru mogao da crpi iz poznavanja najdubljih osobina srpskoga seljaka, dobrih i zlih, i on joj je ostao vjeran sav svoj dosadanji život. — Ovo vjerovanje dalo je Avramoviću onu poletnost u radu, koja je zanosila sve, koji su pratili i sudjelovali u njegovome radu, — ono mu je osvojilo privrženost i pouzdanje tisuća seljaka, kojima je govorio na zborovima i koji su po njegovoj vjeri postali sami vjernici ideje zadrugarstva.

Uz ljubav i samilost prama seljaku, uz vjerovanje u budućnost zadrugarstva i po njemu i seljaštva, rese Avramovića još i druge vrline. Ponajprije treba istaći njegovu skromnost i nesebičnost bez granica. Neznam da li imade čovjeka koji bi upamtio, da je Avramović nešta za sebe lično tražio. Uvijek su to morali za njega da rade njegovi prijatelji i drugovi u zadrugarskome radu. Poznato je, kako on godinama nije podizao beriva, koja su mu — bez njegove molbe — određena kao

*) Historijski momenat mogućnosti ostvarenja što većega broja srednjih seljačkih posjeda, koji u istom narodu nastupa tek u razmacima od više stoljeća, kod nas je na žalost ostao neiskorišćen, jer je agrarna reforma provedena na način, koji je u direktnoj opreci sa ovim postulatom.

upravniku Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, a poznato je i kako je skromno živio prigodom kongresa i sastanaka zadrugarskih, samo da ne bi trošio zadrugarske pare. Kraj te skromnosti Avramović znade vrlo odlučno istupiti, ako se radi o interesu općem, naročito zadrugarskom. Želja za odlučnim istupanjem za taj interes navela je Avramovića na onaj jedini korak u njegovom javnom životu, kojega je morao požaliti: stupanje na političko poprište. U momentu, kada su se novim ustavom imali da izgrade budući temelji države SHS, Avramović je držao da mu je dužnost sve pokrenuti, kako bi ti temelji odgovarali biti seljačkoga našega naroda, kako bi se doveli u sklad sa uslovima za napredak sela i načelima zadrugarstva. Osnova ustava, kako ga je on sastavio bio, ostati će trajno jedan „document humain” ne samo našega nego zadrugarskoga pokreta čitavoga svijeta. Na žalost, oni, koji su gotovo sve znanje svoje crpili od njega i sav svoj položaj polučili po njegovim preporukama, prvi su ga ostavili i njegov pokušaj, da u ustavu uzakoni trajno principe zadrugarstva, nije uspio. Teško razočarenje, koje je doživio u političkom svom istupu, nije dugo potrajalo i nije moglo da trajno oslabi uztrajnost i nastavak rada Avramovićevog oko zadrugarstva. On je međutim uvidio, da je uz seljaštvo potrebno organizovati i druge staleže na podlozi zadrugarstva, kako bi se tako postepeno izgradili svi oblici njegovi koji su potrebiti, da sama država konačno dobije značaj zadrugarske organizacije. Tako je došlo do ostvarenja raznih grupacija zadrugarskih, od kojih kao najznačajnije samo spominjemo „Zdravstvene zadruge” i „Činovničke nabavljачke zadruge”. I u tim zadrugarskim oblicima osjećamo značajke Avramovićeve osobnosti: ljubav prama slabim, samilost i vjera u mogućnost ostvarenja bolje budućnosti njihove.

Da spomenemo još jednu značajku karaktera M. Avramovića: njegov žarki, čisti *patriotizam*. Za pravo je patriotski osjećaj u njega sinteza svih ostalih osebina njegova plemenitoga karaktera, — on je i svoju ljubav prama narodu, i samilost prama bjednima i vjerovanje u bolju budućnost stavio u službu opštih narodnih interesa i otadžbine. Do dana, kada se je dao birati u zakonodavnu skupštinu, on se u opšte nije bavio politikom, nije pristajao uz nijednu političku stranku, već je sav svoj domovinski osjećaj manifestirao u izgrađivanju zadrugarstva, kao budućega temelja narodnoga života. On je bio i ostao je uvijek Srbin, ponosan na svoje narodnosno porijeklo, ali on je to bio uvijek u jednom višem smislu, u smislu bratstva sa svim slavenskim narodima, sa Hrvatima, Slovencima, Bugarima, Rusima, Česima itd. On je osobno podržavao veze sa svim videnijim zadrugarskim vodama među tim Slavenima te je bio i jedan od glavnih pokretača god. 1921 u Pragu osnovane Slovenske poljodjelske zadružne komore. Nu i opšti svjetski pokret zadrugarstva našao je u njemu uvjerenoga pobornika te je on

osobno sudjelovao u svim međunarodnim organizacijama zadrugarstva u Londonu, Berlinu, Parizu i Rimu. Pri tomu mu je dobro došlo njegovo opsežno poznavanje tuđih jezika, od kojih govori francuski, engleski, njemački, talijanski, ruski i bugarski. U tim sastancima pokazivao je Avramović uvijek jednu širokogrudnost i toliko opšte — čovječanske ljubavi, da je u brzo osvajao simpatije sviju učesnika, pak su se njegova razlaganja rado slušala i često njegovi savjeti primali kao opšte direktive zadrugarskoga rada.

Najveću širokogrudnost i istinski patriotizam pokazao je Avramović prigodom ostvarenja *Glavnog zadrugarskog Saveza SHS u Beogradu g. 1919.* U ono vrijeme, kada još nije bio potrošen onaj ogromni fond narodnoga oduševljenja za ostvarenjem zajedničke države sviju južnih Slavena, koji se je u rukama političara tako brzo podpuno utrošio i nestao, — nije bilo teško sklonuti regionalne zadrugarske ustanove da se slože u jedan veliki savez, ali je bilo veoma teško naći za to pravi oblik i vodstvo, kako ne bi bili povredeni ničiji materijalni i narodnosni interesi. Samo Avramovićeva širokogrudnost i nesebičnost u osobnom i nacionalnom pogledu bila je kadra da prebrodi sve poteškoće i da ostvari jednu od najljepših jugoslovenskih ustanova. Dok je on bio u mogućnosti, da vodi poslovanje Glavnog zadrugarskog saveza, bilo je sudjelovanje na skupštinama savezne uprave, na sastancima i kongresima Saveza pravo uživanja. Diskusije su bile uvijek strogo stvarne, vođene na jednoj visini, koja je često bila upravo akademsko — znanstvena, a nikada nije bilo ni pobjedenih ni pobjeditelja već je uvijek rasprava tekla u punom skladu u vidu visokih ciljeva zadrugarstva.

Rekli smo: „dok je bio u mogućnosti”. Na žalost, ta mogućnost našla je okrutan prekid zdravstvenim slomom M. Avramovića god. 1924. Na zaprepašćenje njegovih prijatelja i štovatelja on se je morao posve povući od svakoga rada i godina nije mogao da nastavi, što je bio zasnovao i pokrenuo. U isto vrijeme mogao je da steče gorko iskustvo, kako su mu se iznevjerili mnogi od onih, kojima je bio pravi otac, koje je podigao i postavio sebi ravnima i na kojima je mislio izgraditi budućnost *njegovog*, najplemenitijim namjerama vodenog zadrugarstva. Doista izgleda, da se nijedan dug tako nerado i teško vraća kao zahvalnost, — tko je to osjetio, poznaje neizmjernu gorčinu toga doživljaja. Ali sve to je Avramović prepatio i preboleo u jednom procesu fizičkoga i duševnoga preporoda iz kojega je izašao u još višem etičkom i moralnom savršenstvu, prepun oprostajne ljubavi i spoznaje ljudskih slabosti. Danas on stoji na visini jedne filozofske spoznaje koja obuhvaća sve čovječanstvo i sav svijet, — pun jedne religiozne, ali iznad konfesija stojeće vjere, koja mu daje jednu upravo zavidnu vedrinu duše, spokojstva i superiornosti nad događajima dnevnoga života.

Ovaj letimični prikaz karakternih osobina M. Avramovića nebi bio nikako vjeran, kada nebi spomenuli, koliko je na njega upliviao njegov „*najbolji prijatelj, kako u dobru, tako i u zlu*“, kako on to veli u posveti njegove studije „*Naše seljačko gazdinstvo*“; njegova supruga *Kosara*. Avramovićeви uzeli su se razmjerno mladi, brak im je ostao bez djece, — bili su sav dosadajući svoj vijek upućeni jedan na drugoga i prilagodili se jedan drugome kao živ dokaz, kako su muž i žena zajedno istom *čovjek*. Od vremena Philemona i Baucide nije bilo bračnoga para, koji bi bili više prilagođeni jedan drugome, od ove dvojice. U svakoj prigodi, u svakom podhvatu *Kosara* je najotvoreniji i najobjektivniji savjetnik Mihaila, ona mu miče, dok joj god sile smažu, sve zaprjeko s puta k ostvarenju njegovih poljetnih misli, ona ga bodri, ona tješi u danima kada bi joj se Mihailo zamorio i krila mu klonula. A kada su došli teški dani bolesti i gorkoga razočaranja, ona je bila jedini njegov pratilac po nemirnom lutanju njegovom do izvora zdravlja i do smirenja duše. Tu je bračna veza dobila svoju najvišu posvetu, ona je preobrazila u najnežnije, najobzirnije prijateljstvo uz beskrajnu požrtvovnost i predanost jednoga prema drugome. Njihov dom, usred lijepe prirode, sa svom udobnošću u kojoj Mihailo spokojno može da iskorištava svoju bogatu knjižnicu u kojoj je nakupljena literatura zadrugarstva u gotovo svim kulturnim jezicima svijeta, — prava je idila, kako je Göthe prikazuje u zadnjem dijelu „*Fausta*“. Dao Bog, da ova dva sretnika, koji su sretno prispjeli do „*onkraj dobra i zla*“ na toj meti još dugo pruže živ primjer uzornoga ispunjavanja ljudskoga poziva i najdubljeга smisla života.

Михаило Аврамовић

Пише: Д. В. Љотић, министар н. р. итд. Смедерево.

Да би дело Михаила Аврамовића могло бити правилно оцењено, треба имати у виду средину у којој је поникло, начин којим је вођено и циљ који му је био постављен.

Други ће говорити о самом делу. Мени се чини да ови други моменти при том неће бити довољно истакнути, и да се тако права претстава о величини самог дела неће моћи добити. Зато сам и узео да, укратко, о овоме баш кажем своје мишљење.

*

Наша средина деведесетих година прошлог века, у привредном погледу, давала је слику завршавања прелаза у новчану привреду. Све се више производило за трг, а све мање непосредно за сопствену потрошњу. Упоредо са овим расле су све више и потребе. А све је то утицало дубоко на обичаје, на морал и на саму производњу. — Осећала се велика потреба за земљорадничким кредитом, за набавком земљорадничких справа и друге робе, према разијенијим потребама и производњи.

Али за те нове потребе код народне интелигенције није било нарочито развијеног смисла. У то време главно тежиште рада интелигенције било је стављено на чисто политичка питања. Владало је уверење да ће самим политичким реформама доћи до великих резултата и у привредном погледу.

То је уверење, разуме се, прешло и на широке народне слојеве. Све су тешкоће — и чисто привредног порекла — долазиле, по овом веровању, од самог политичког режима, који је, иначе, сматран ненародним, већ самим тим што му политички није било одано стварно четири петине народних маса.

Код таквог уверења сваки друштвени рад — изван чисто политичког — сматрао се ситним или мало значајним у поређењу са огромношћу самих општих прилика, које се, — мислило се — могу променити само радом државне управе, радом одозго.

Разуме се, да је с једне стране, народна интелигенција гледајући овако по правилу, на све послове, изван чисто политичких, показивала и мало воље да се њима бави, — па их чак сматрала, у неку руку, и штетним по своју главну мисао, јер одвраћа народ од спасоносне, и управо, „јединоспасавајуће” борбе, — а да је, с друге стране, и сама пространа народна маса овако обрађивана од стране својих непосредних вођа, тешко била пријемчива за мисли и подухвате друге природе.

На послетку (према ономе што смо напред навели изгледа као парадокс), ни саме власти нису сматрале да овакав

рад иде без опасности по политички поредак.

Тиме се, ваљда, и може објаснити да је задругарство код нас у Србији тако доцкан, тек деведесетих година, поникло и отпочело да се развија.

Да све те тешкоће обиђе, да их чак и искористи за своју мисао, да се не заустави пред сажаливим осмејцима, ни пред подозривим погледима, да га не поврате с пута ни равнодушност ни неповерење, могао је само човек дубоке вере у своју мисију, јасног погледа на стварне односе. Пре Михаила Аврамовића таквог човека у нашој средини није било.

Ради правде ваља истаћи и нарочиту улогу Смедерева и смедеревске народне интелигенције у овоме раду. Није то случајно што се овај посао могао развити у Смедереву. Ова средина је од увек имала људи самосталног погледа, који су имали храбрости да не мисле као **цео свет**. Имена толиких угледних смедереваца тога и ранијег времена доказ су за то. Извесна имућност која омогућава шири поглед, близина Београда, па ипак непосредан додир с народом и његовим потребама, живост тржишта, додир, поред велике међународне реке, са спољним светом, — све је то овом месту давало нарочиту погодност коју друга места у Србији нису имала. Свакако да је делатност Михаила Аврамовића — и самог родом из околине Смедерева — омогућена оваквом средином, — па је могуће и даље ићи у претпоставци и оваквој средини дати и пресудан значај у његовом делу.

* * *

Многи умни подухвати не оду даље од почетка. Хиљадама пута у животу били смо свакако на путу да пронађемо неизмерно благо, дамо облик генијалној мисли, пронађемо решење до нас нерешљивог проблема, остваримо неслућена дела, — али су све те могућности као мехурови од сапунице пред нама исчезле. Више од генијалности, за велика дела потребан је јасан поглед на стварност, чврста воља у савлађивању свију препрека, одлучност у предузимању свију мера које нас приближавају замишљеном делу и избегавању оних које нас од овога удаљују.

Михаило Аврамовић је тридесет и пет година био на челу свога дела. Кад човек добро зна тежину овог рада, самог по себи, тешкоће друге које долазе од саме средине и тачно познаје величину успеха, заиста тек потом прави значај Михаила Аврамовића постаје довољно јасан.

Зато овде и расматрамо главне линије његове тактике: како је управљао својим делом.

Он је знао добро да се коначни успех задружне мисли састоји из бескрајно много ситних напора, — и да ће бити у толико већи у колико сваки онај ситни напор буде успешније управљен. С друге стране, знао је да је његово лично

стварно познавање људи и прилика први услов за избегавање неуспешних napopa. И исто онако, као што је прва, врановска, задруга поникла из његовог личног претходног сондирања и обраде врановских сељака, — тако су и други, доцнији успеси, у већини, ницали и развијали се под његовим личним утицајем и надзором. Разуме се, да се то његово лично руководство смањивало по јачини, у колико је обим рада био шири. Али, нико стварније ни у почетку, ни доцније није познавао људе и прилике од Михаила Аврамвића.

Он је знао да само лични углед вође може овоме делу дати потребну стабилност. Веровао је да поред материјалног иметка и фондова којима управља, мора постојати и један морални велики фонд, неисказан у билансу, — али чија је улога у животу покрета од већег значаја од свију његових материјалних добара. Тај морални фонд је врло осетљив и зато врло променљив. Највећи допринос његов даје пак вођа у свом личном угледу.

Али, Михаилo Аврамовић је исто тако знао, да је тај углед у толико већи, у колико се мање непосредно обрађује, истиче и глача. Између дела и творца истка се тесна, многострука и невидљива веза. Творац мора да ради непосредно само на свом делу, а не на истицању свог угледа. Дело пак успехом својим обасјава и творца, — а уман творац поново тај сјај одбацује на своје дело, да би поново и још јаче и делом и несебичношћу својом освељен, — и тако непрестано.

На овај начин углед творца је у толико већи, у колико, изгледа, да он мање на томе баш ради, — и његово дело постаје у толико чвршће, уколико је сам његов лични углед већи.

Овако изложено показивало би да је ненаметљивост и скромност не хришћанска врлина, већ ствар рачуна, савет чистог разума. Па ипак, за овим саветом неће поћи нико коме срце не каже да пође. Искључена је дакле могућност да би рђави људи, из чистог рачуна, били способни за овакве напорне подухвате.

Разуме се да је лични углед Михаила Аврамовића само добијао оним напред истакнутим његовим личним особинама, које су га већ и истакле на ово место и определиле његову велику друштвену улогу.

А то му је све заједно дозвољавало да без љубоморе прими сарадњу, па и старешинство, способних и угледних људи.

Обично се дешава у оваквим покретима да дође до неслоге, до заваде, до расцепа. Под вођством Михаила Аврамовића тога није било, ни могло бити. Свачија се морала чути, а разложнија је примљена. Обично је то увек била његова

реч, — али он није стављао своје самољубље у то да има право и онда кад је јасно да га нема.

Михаило Аврамовић је имао начина да управља једним заиста народним делом, — да буде врло близак свима, па ипак да између себе и осталих увек одржи ону раздаљину коју захтева и његов углед и потребно међусобно поштовање. И то за време од тридесет и пет година.

У томе је могао имати само тако успеха, што је у свом раду имао и требао само сараднике у честитом задружном раду — а не саучеснике, ни у прикривању истине, ни у лажи, ни у подешавању других лажних ситуација, ни у спремању лажних скупштина и конгреса, ни у припремању избора управа, ни у припремању осталог јавног мњења, — а још мање у каквим другим злоупотребама у задружном раду. (Морам да молим читаоце за опроштај што сам ово и као негативну могућност ставио поред имена нашег слављеника, толико је то заиста од њега стварно било удаљено, али пошто тако светао рад припада, на жалост прошлости, због поуке садашњости дужан сам је био овде изнети). Сасвим је јасно да у честитом задружном раду и најближи сарадници нити могу, нити смеју, (и кад би могли) да пређу ону невидљиву границу, коју поштовање и дивљење сами од себе постављају. А то вођи обезбеђује не само углед, већ и самосталност и слободу, без којих се управо и не може бити вођа.

На послетку треба и циљ дела Аврамовићевог да видимо. Ово може бити и чудно: о каквом то циљу можемо овде и говорити? Задругарство је само себи циљ, управо задругарство има своје циљеве којима служи, и ко хоће задругарство, тај хоће и те циљеве, — и изван ових друге циљеве не може имати.

И тако је, и није тако. Сви који уче да буду адвокати, или лекари, или уметници, стављају пред себе те циљеве будућих занимања, — али сви адвокати не гледају на све могућности које могу постићи својим занимањем подједнако, — ни сви лекари, ни сви уметници. Једни ће пред себе поставити као господарећи циљ онај најузвишенији, а о осталим ће тек у другом реду водити рачуна. Други ће радити обрнуто. И зваће се и једни и други, адвокати, лекари, уметници, — а међу њима ће бити велике, огромне разлике. Тако је и са задружним радницима.

Михаило Аврамовић је циљ своје задружном делу поставио врло високо. Он је с поносом говорио о задругарству, као поштеном делу поштених људи. Није он у томе гледао само средство за материјалним побољшањем сељачког живота. Само због тога тешко да би онако одушевљено прионуо послу и тако непоколебљиво на послу истрајао.

У задругарству је он гледао жижу око које ће се окупити најздравији део народа, онај који је далеко од искваре-

ности коју доноси партизанство, народ и пороци. Уверен да је задружни живот могућ само на здравим етичким начелима и са честитим људима, он је био уверен да је задругарство једна морална селекција, одабирање на боље, и да ће тако међусобним утицајем одабраних људи једни на друге и одабраних на остали живот народни, задругарство имати одлучан и пресудан утицај на нашу народну средину, која се од једном, у то време, нашла на раскрсници на којој се налазе увек народи и појединци, кад нагло напусте традиције, а нове добре обичаје нису могли још стећи.

Имајући тако сталан и непоколебљив циљ, а располагајући оним угледом који су му његове личне особине и дуг и предан рад донели, он није имао потребе да своју пословну политику управља по случајним приликама, — јер ипак циљ, на неки начин, одређује и средства.

Присталица политичке дуге стазе у животу и раду, он није имао потребе, за свима оним средствима, — вештим комбинацијама, интригама, подешавањем лажних извештаја и лажних ситуација — без којих присталице политичке кратке стазе нису у стању ни један, најобичнији посао предузети.

* * *

Па ипак је, после тридесет и пет година оваког рада, Михаило Аврамовић, морао напустити задругарство, коме је он био отац и творац.

С једне стране његова прерана болест, која га је иначе душевно очеличила и праве његове вредности још више истакла, — с друге стране, бесомучна безобзирност оних који су хтели, под изговором да унапреде задругарство, да га стварно узму у руке, и да га провађају између комбинација политичких и партизанских (од којих га је с толико снаге Михаило Аврамовић успевао да сачува) и хазардерских комбинација пословномеркантилних, учинили су да постане правно могућ и добије изглед истине толико пута помињани Јагодински конгрес.

Многи ће, на жалост, читајући ово закључити да је толико врлине код једног човека и морало да доведе до његовог пада.

Али сва је тежина у томе: шта је пад, а шта одузимање?

И на ово се питање не може одговорити добро, ако се не узме извесно одстојање, као и при посматрању слика.

А онај, ко тако посматра, сигурно не би нашао да је величина дела Михаила Аврамовића нешто умањена, рецимо, тиме што о овогодишњој прослави четрдесетогодишњице његовог дела његово име није ни поменуто.

Михаило Аврамовић

— учитељ и борац. —

Пише: Драг. Д. Прокић, учитељ, Београд.

Биће скоро тридесет година како је писац ових редова видео први пут Михаила Аврамовића на делу. Једнога дана Аврамовић је посетио Мушку учитељску школу у Јагодини и учитељским кандидатима говорио о земљорадничком задругарству у свету и Србији. Средина створена за овакве госте и овакве теме. Социјална мисао и јаван рад у народу су били у центру интересовања тадашње учитељске омладине, која је халапљиво гутала све што би јој дошло до руку из те области. По фијокама ћачких столова и ормана мешала су се са уџбеницима разна педагошка, књижевна и научна дела гласовитих писаца домаћих и страних. Поред Бакића, Протића, Окановића, Хербарта, Русоа, Канта, ту су били: Толстој, Иго, Дарвин, Хекел, Спенсер, Чернишевски, Светозар Марковић, Скерлић, Јовановић Слободан, Јанко, Бебел, Жорес; разне књижевне и научне ревије, политички дневници, алманаси и др. Сасвим разумљиво да је оваква средина тражила Аврамовића и Аврамовић овакву средину. Тражили се, нашли се и разумели. И они који су имали другојачије погледе, „о реформи друштва“ остали су кроз цео живот под снажним и неизгладивим утиском јасних и добро документованих излагања надахнутих вером једног борца за идеал економског благостања и социјалне правде.

Други пут видео сам Михаила Аврамовића на делу у селу Чумићу. У општинској порти, под једним столетним храстом, једног сунчаног мајског дана, проповедао је Аврамовић људима са села „своју науку.“ Говорио им је о предмету најинтересантнијем за њих: о њиховом животу. Говорио јасно и убедљиво, без ласкања, без славопојки, демагогије, илузија о идили села. Шибао зло, нехат, оријенталско предавање судбини, слабу свест, борбу свакога противу свију, заблуде, болести и све мане својих слушалаца. Оперисао са очигледним примерима из њихова свакодневна живота, разумљивим за њихова чула. Цифрама измерио сву тежину живота зашта сами носе највећу одговорност. Потсетио их на дужности без којих им нема спаса. Показао пут и мету. Констатовао болест и нудио лек. После сваке овакве „конференције задругара“ многи су први пут у своме животу разумели да је сваки сам ковач своје среће, да је рај на земљи, али пред нама не иза нас, и да се до раја не долази седењем и скрштених руку већ разумним животом и удруженим напорима. Са оваквих „конференција“ и са оваквим мислима журило се у село, кући и у своју другу кућу — земљорадничку задругу. Колико је села, колико записа,

школа, земљорадничких домова и других места у којима се годинама слушала учитељска реч Михаила Аврамовића?!

Долазе конгреси земљорадничких задруга. Дани смотре, снаге, свести и солидарности задругарске војске. На тим конгресима сви се виде, Михаило Аврамовић највише Сви говоре и раде, он сам колико сви други. Говори само онда кад стварно има шта да каже, а он о сваком питању има тако много да каже. Рођен да води људе, сам већина, ауторитет за све, он са таквом вештином води послове конгреса да су они у истини били смотре свести и снаге и најбоља школа задругарске парламентарне демократије. Сваки је делегат имао право да говори „до миле воље.“ Право говора и критике чувало се и поштовало као једна од најлепших врлина јавних радника позваних да полажу јаван рачун о своме раду. Буре и окршаји увек су пратиоци великих скупова људи. Код сигурних вентила, нема опасности од експлозија.... У моментима највећих буре и излива страсти на говорници је Михаило Аврамовић да мири завађену браћу задругаре. Лепе и импозантне појаве, хладан, речит и убедљив, пресуђивао је без апелате... После се весело ишло на банкет наздрављивало задругарској слози и идеји и њиховом највећем апостоу М. Аврамовићу, растајало и одлазило кући са пуно наде и вере у боље дане....

* * *

Михаило Аврамовић има добро прављену главу како за самосталан научан рад тако и за организацију и вођење практичних послова. Под спектралном анализом његова душа види се цео комплекс економских и социјалних питања у узрочној и органској вези, а под руком функционисала цела машина тачно као сат. Идеолог и теоретичар задругарства али са својом доктрином и методом посматрања чињеница. Читао много и обавештавао се о свему, али не примајући ништа за готово. Оригиналан и онда кад третира најобичнија питања са својим сабеседником. Трагови његове руке познају се и на актима која иду „у акта“. После разговора с њиме увиђате да вам време није прошло узалуд. Заповедао погледом. Предвиђао на секунд оно што ће неминовно доћи. Он је био покрет и покрет је био он. Под његовом снажном руком све је било у покрету. Кроз њега је мислило, дисало и живело задругарство. Чиновници су се добро чували да у раду не учине какву грешку: знали су да се од њега ништа не може сакрити. Верни су га обожавали, слепо му веровали и безусловно се покоравали. Најинтимнији сарадници много су полагали на његове инструкције и сугестије.

Тражио људе и од њих стварао борце. Од свега, њему је најмилији учитељски позив. Ретко је ко у тој мери осе-

тио учитеља у себи, видео га у свести и носио на срцу и души, као Мих. Аврамовић. И сам херој учитељ, сав је на страни учитеља хероја. Част учитеља бранио је витешки и с вером да брани правду, правде ради. На првом конгресу С. С. З. З. у Смедереву, 1896, своје другове по духу и судбини поздравио је овим речима: „Учитељи наши одликују се толиким лепим особинама да не бисмо имали потребе тражити боље и савесније пропагаторе за Земљорадничке задруге ни у једној другој професији кад би билч мало поштеђенији од самовоље и гоњења. Они су обично сиромашни и не желе своје сиромаштво мењати ни за каква блага стечена нечасним путем. Њихова су срца веома осетљива и кадра да приме у заштиту све што је добро и узвишено. То су Вам људч које још и данас, после толиких ломљава и горких искустава, загревају идеали о бољој друштвеној средини, људи који су највише користили држави и народу, па се ипак они тако немилостиво гоне, с једног на други крај Србије.”

М. Аврамовић није оборен, време је испретурало оне који су били око њега. Тако је он остао сам. То није трагедија М. Аврамовића. То је трагедија покрета. М. Аврамовић је „свргнут с власти”, али многи од оних, који су у том чину учествовали, окрећу се око себе да виде и нађу вођу и питају шта је с њим.

Потомство неће имати потребе да подиже спомен Михаилу Аврамовићу. Он је сам себи за живота исплео венац славе. Он живи у души сваког задругара. Ко у себи ништа не осећа од духа његовог, тај је у редовима задругарским само најамник. Ретко је село у Шумадији у коме нема ништа од онога што је радио и стварао М. Аврамовић. Шумадија ће тек онда бити лепа и богата када се буде остварио сан Мих. Аврамовића.

*
* * *

Пре Скерлића Аврамовић је зазвонио на узбуну противу банократије. Док је Скерлић само опомињао на опасност с те стране, Аврамовић је стварајући задругарство рушио банократију. У средини у којој лихварство прети да постане расна особина, требало је осим памети имати и личне храбрости па звонити на узбуну и позвати на организовање отпор.

У тежњи да изради тип задругара човека, Аврамовић је пре других и боље од других кушао да изради и постави идејне основе једне демократије рада. Аврамовић политичар остао је веран своме задругарском идеалу. Културно препоруђено село са привредом на задружној основи, то је била његова идеологија, његова доктрина, његова политика. Он је од оне врсте друштвених неимара чији планови према-

шају физичку снагу и век једног човека. То је једна, у сваком погледу, снажна личност која би се снажно осећала у свакој генерацији, у сваком добу и код свију културних народа. Живио је и радио у првој четврти двадесетог века. Да је случајно дошао на свет пре сто година, као Француз, за време гласовитог социјалног реформатора и апостола Сен Симона ушао би у „Њутлов одбор” као један од двадесеторице у чије је руке требало поверити судбину целог културног човечанства по предлогу и плану Сен Симона. Судбина није била у тој мери наклоњена генију Мих. Аврамовића. Али мисија овога човека не губи ништа од свог значаја и домаћаја. Историчар културног и економског развита Србије на освитку њених гигантских националних стремљења мораће се срести с духом и делом Мих. Аврамовића. Само је на помолу економски јака Србија могла онако херојски да наступи, да се бори и да победи. Историја као неумитни судија одаће правду и Михаилу Аврамовићу. Историја ће рећи да је Мих. Аврамових био самоук који је кроз науку ушао у јаван живот; плебејац који је својом снагом прокрчио себи пут и успео се на висине до којих не доспевају обични смртни; диктатор који је владао без силе. Ето ко је био Михаило Аврамовић: један од најумнијих учитеља и најсмелијих бораца социјалне правде у своме народу и за своје време.

Михаило Аврамовић

КАО ТВОРАЦ ЗАДРУГАРСТВА И НАРОДНИ ПРОСВЕТИТЕЉ

Пише: Сретен Динић, школски надз. у пенз., Лесковац.

Михаило Аврамовић чини за мене специјално један нај-крупнији датум у животу, јер сам познанством и радом с њим, преко три деценије, пронашао и сам свој пут.

За задружну привреду он преставља једну епоху.

За учитељство и народно просвећивање он оличава једно вођство и путоказ за оријентацију сваке врсте кориснога рада у народу, какав се доиста, ни пре ни после њега није могао боље наћи. Човека са већом ерудицијом и методом рада, од њега нисам могао да видим у животу.

Није то само што је он знао и разумевао многе ствари, него што је умео да их прикаже, растумачи и популарише, што је могао да увери, да загреје, да одушеви, да задахне. Одјек те његове магнетске моћи још се као ехо осећао и после 8 година његовог одласка из Савеза, на овогодишњем конгресу и прослави четрдесетогодишњице задругарства, када су се многи задругари питали: где је Михаило Аврамовић, где је отац нашег задругарства?

То привлачно надањивање и вођство његово започело је онога историскога дана, када се он први пут појавио пред учитељским форумом са задружном идејом, у Крушевцу, на учитељској скупштини 1897 године, када је прокламовао учитељима један нов пут, једну нову идеју и један нов метод за постигнуће свакога добра у народу. Том приликом он је изговорио оне историјске речи: задруга вам је пут за спровођење свију корисних идеја, чивилук за вешање сваке корисне ствари и кључ за отварање свију просторија кориснога рада.

Разуме се да су те његове речи толико импресионирале присутне учитеље, којих је било на 5—6000, да су одмах похитали у апостолску пропаганду задругарства и сваке године доводили све већи број задругара на конгрес земљорадничких задруга, тако, да то више није био само један зачетак, већ једна читава бујница народног стремљења ка своје привредном опорављењу.

Колико је Михаило Аврамовић полагао на то учитељско апостолство у задругарству и колико је он имао сјајно и правилно мишљење о тим људима и колико се он није преварио у њима, видело се на прослави четрдесетогодишњице задругарства, на којој је узело учешћа преко 1500 учитеља. Тада се видело да су његове пророчке речи са првог конгреса земљорадничких задруга у Смедереву 1895 године корисно пале на сва учитељска срца и леп плод донеле. Те његове речи биле су ове: „Учитељи

наши одликују се толиким лепим особинама, да не би смо имали потребе тражити савесније пропагаторе за земљорадничке задруге ни у једној другој професији, кад би били само мало поштеђенији од самовоље и гоњења озго. Они су обично сиротни и не желе своје сиромаштво мењати ни за каква блага стечена нечасним путем. Њихова су срца врло осетљива и кадра да приме у заштиту све што је добро и узвишено. То су вам људи, које још и данас, после толиких ломњава и горких искустава још загревају идеали о бољој друштвеној срећи...

Само се по себи видело шта је донела задругарству и народном просвећивању та изјава његова. Учитељи, напавши у њему једног великог мисионара и вођу, свесрдно су прионули задругарству, а стим и народном просвећивању, тако да су кроз задругарство створили један читав препород и дали својим селима у којима су делали сасвим другу физиономију. Утисак из таквог једног села у коме је цветало задругарство, један новинар овако описује: „Одмах сам осетио други дах у овом селу, где је задруга распрострала свој благотворни утицај..“ Јер то није ишло једно без другог, задруге и народно просвећивање. Може се слободно рећи да народно просвећивање у масама бележи свој датум, од појаве земљорадничких задруга. Све дотле, и ако га је где било, оно је било местимично, узредно и појединачно. А шта да кажемо за земљорадничке конгресе, који су били формални народни универзитети вишега стила и обима, а чија је душа и најмеродавнији диригент увек био Михаило Аврамовић за читавих 35 година. Огромна издања књига Савеза земљорадничких задруга, то све лепо потврђују.

Зато се ја нећу овде ни задржавати на његовим формулама и успесима на привредном задругарству. То зна већ цео свет, а нарочито задружни свет. Али хоћу да се задржим на његовом утицају на народно просвећивање, коме је он у оквиру земљорадничких задруга дао и своју форму и уредбу, да се може самостално развијати као и други задружни облици (задружне књижнице, читаонице, универзитети итд.) поставио му потребне принципе и одредио му место, као композитор ноте у нотном систему.

Један чланак његов најлепше карактерише његово стручно познавање тога посла („Народни просветитељ“, година V, бр. 12 — 1932), из кога видимо само ове редове:

„И наше друштво има своје чињенице. И наше социјалне групе имају своје. Ове чињенице стварају и тамо и онамо питања, која се тешко и споро решавају, стварају проблеме. Како иде то стварање, предмет је нарочите науке. Ови проблеми интересују нашу јавност, јер су то њена животна питања. Има их који су очевидни, а има их који се тек пома-

љају, или наговештавају, а има и таквих, која замагљава привредност и које тек извежбано око може да назре. Први су најнепосреднији, и, баш зато што су непосредни, живо буде интересовање многих. Ипак мало је њих, који умеју те проблеме да разумеју, још мање који умеју да их тумаче. Па и многи наши позвани људи не чине ништа да те проблеме похватају, среде и објасне. Маса света само осећа дејства њихова, жали се, али не уме да се помогне. Наше друштво. Наша сељачка група. Где има више проблема? Пођимо од куће — она сама има најмање осам проблема. Породица — пет проблема: рађање, неговање и прво домаће васпитање деце, болести и лекови, смрт и сахрана — све сами проблеми. Дете, младић, девојка, човек, жена — свако по један, два, три и више проблема. Родбина, суседи, суседство — проблеми. Све сами проблеми. Проблеми на све стране куд год се окренемо, или станемо.

Крајње је време да се ту умешају и народни просветитељи. Без сумње, први потез мора бити да народ позна самога себе. Олмах затим мора се кренути питањима, која ствара живот, јер од њих зависи будућност народна. Ништа више ни тако не интересује као ова питања. Ова су сав интерес и сељачке групе. И ван тога интереса нема ни једнога другога ни вишега ни пречега. Стога просвећивање народа мора поћи овом стазом, јер ако и у чему треба просвећивати, другога поља важнијега, ни пречега од овога нема.“

Колико је Аврамовић*) задужио сељаштво што му је положио основ задругарству, толико га је задужио што му је положио основ у народном просвећивању. И то је оно што њега чини великим. И још га чини великим и та чињеница што се за његово дело отимају следбеници, а не беже од њега. Од те сатисфакције куд ћете веће. Кад један стваралац доживи да његова идеја успева и осваја свет, он има право да буде задовољан.

Опширније о Михаилу Аврамовићу, види књигу: „Михаило Аврамовић“ од Сретена Динића, издање Васпитне библиотеке „Народна просвета“, Лесковац.

Из прошлости наших земљорадничких Задруга

— Листићи из историје нашег задругарства —

Пише: Милутин Станковић, учитељ, Београд.

Још деведесетих година прошлог столећа, почели су се у Србији јављати повремени написи, који су пропагирали идеју задругарства. Као главни циљ задругарства истицано је спасавање земљорадника од приватних дугова са великом каматом. Поред тога истицана је и васпитна улога земљорадничких задруга и њихов утицај на просвећивање задругара; говорено је о задружној набавци савршенијих пољопривредних справа, заједничкој продаји земљорадничких производа, ширењу пољопривредних знања путем задруга итд.

Идеја задругарства била је за онда новина; и, као свака новина, имала је своју главну сметњу у конзерватизму сељака и њиховом неповерењу према новачењу. Принцип **солидарне одговорности**, на коме почива задругарство, плашио је не само имућније но и оне средњег стања. И ако је сељак у оном времену патио увелико од оскудице кредита и западао у руке разних зеленаша и интереждија, економске прилике на селу биле су ипак далеко повољније но данас. Старе породичне задруге још су се у знатној мери одржавале; разлике у цени земљорадничких и индустријских производа нису биле у данашњој несразмери, а и разна оптерећења била су далеко мања. Стари патријархални живот још није био ишчезао. Поред тога шуме још нису биле сатрвене. Оне су за земљораднике још увелико претстављале резервне фондове, који су подмиривали дефицит њихове привреде. Према свему томе беда на селу није имала великих размера и могло је се рећи, да је то доба било прелаз из оног идилског живота на селу које је Јанко описивао у својим приповеткама, у доба новчане привреде, које је убрзало процес распадања породичних задруга.

Први пионери земљорадничког задругарства циљали су да започети процес осиромашавања земљорадника зауставе и земљорадничким задругама замене породичне задруге, које су се почеле губити. Победа идеје задругарства у томе добу и у тој средини захтевала је апостолски рад, који ће свзбити предрасуде, савладати препреке и у нашу примитивну привреду унети нове начине рада. Још онда се тежило да се, поред кредитирања задругара, организује задружна продаја земљорадничких производа; да се ширењем пољопривредних знања и набавком савршенијих пољопривредних справа омогући земљораднику да лакше и рационалније обделава своју земљу и из исте извучи већи принос, итд.

Први апостол и, као што га с разлогом називају, отац нашег задругарства био је **Михаило Аврамовић**. У првом добу свога апостолског рада, он је био познат само у својој најближој околини. Да би ширење задружне идеје пошло бржим темпом и захватило све крајеве Србије, требало је сарадника, а у првом реду признатих ауторитета, који имају утицаја на народне масе. Величина Мих. Аврамовића, још у почетку његовог рада, показала се у томе, што је умео наћи те ауторитете. Међу ондашњим борцима за грађанске слободе нашли су се и први апостоли задругарства и сарадници Мих. Аврамовића. Народне масе у Србији онда су биле у знаку радикализма, онога старог радикализма, који је у томе добу означавао борбу за прогрес и преображај у свима правцима. Рапидном јачању радикалног покрета у томе времену допринела је не само тадања политика Краља Милана и слободњачки дух онога времена, већ и морална и интелектуална вредност људи, који су били на челу овог великог народног покрета. Мала Србија имала је тада знатан број својих великих људи, који су својом борбом, својим животом и радом оставили трајан и светао спомен у политичкој и културној историји Србије. Њима је народ веровао и за њима ишао, јер се осведочио да се за њега боре, раде и страдају. Међу тим вођима радикалног покрета, чија је реч била од огромног утицаја на народну масу, нашао је Мих. Аврамовић и прве сараднике на задружној идеји. Један од првих био је **Коста Таушановић**, велико име у политичком животу Србије.

Оснивач Класне лутрије, Бродарског друштва и толиких других привредних установа, Таушановић је свом својом снагом и ауторитетом помагао и оснивање првих земљорадничких задруга у Србији. Он је утицао у пуној мери и на политички и на привредни живот Србије и у оном добу, кад се Србија борила за економску еманципацију од Аустро-Угарске, стварањем привредних установа први је стао на практично тле и поставио здраве основе за даљи економски развитак Србије. Свој велики ауторитет он је овом приликом ставио у службу задругарства и тиме припомогао да се народне масе заинтересују том идејом, а тиме помогао и тадашњем главном раднику на организацији задругарства, **Михаилу Аврамовићу**, да с успехом изведе овај посао.

Сећам се и данас, после скоро четрдесет година, оног времена, кад је пок. Таушановић, праћен Мих. Аврамовићем, предузео путовање по селима Србије, ради оснивања земљорадничких задруга. То је било једно од најтежих времена реакције, или, како се то обично доцније помињало, „време преких судова и вајредних стања”. Пазило се на сваки корак Таушановића, и мерила свака његова реч. И у колико је његово име на заказаним зборовима привлачило већи број сеља-

ка и варошана, у толико је било веће неповерење државних власти и сумња да ови зборови немају политички карактер. Сваком таквом скупу обично је присуствовала и полицијска власт.

Такав случај био је, кад је пок. Таушановић, у друштву са Мих. Аврамовићем, дошао у Ваљевску Тамнаву ради оснивања прве земљорадничке задруге у томе крају. По целој Тамнави ишло је од уста до уста да се тог и тог дана у Врелу држи збор за оснивање земљорадничке задруге и да на тај збор „долази лично Коста Таушановић”. То је довољно било, па да се у Врело реченог дана слегну најистакнутији људи из целог среза, па и из околних срезова. Што је најинтересантније на збор су дошли не само земљорадници, од којих су многи још онда грцали под теретом зеленашких дугова, него и велики број оних, који су економски исисавали сељака тим позајмицама.

Био је диван јесењи дан пун оне јесење меланхоличне лепоте. Благо јесење сунце обасјавало је мирно село и златило својим зрацима рујне круне дрвета. Код врељанске механе још од раног јутра почео се прикупљати народ из ближе и даље околине. Таушановић је стигао тек око подне у друштву са Михаилом Аврамовићем. Испред кафане, у хладу дрвета, био је постављен заједнички ручак за све виђеније људе. Збор је имао да буде после ручка, пошто се путници мало одморе и ручају. Долазак Таушановића био је читав догађај. Пратила га је слава несаломљивог народног борца и вођа. Самом својом појавом он је освајао. Здравлио се пријатељски са свима, али се очевидно чувао да ма што о политици говори. Таман смо поседали за богато постављену трпезу, кад се на друму, који води од Уба, указа један фијакер и за њим жандарми коњаници. На боку је седео жандарм с пушком и реденицима. У колима је био главом окружни начелник, који је тог јутра потегао чак из Ваљева, да се нађе на збору на коме ће говорити Таушановић.

Са урођеном питомошћу, са којом се опходио са сваким, Таушановић — устаде од стола и поздрави се са начелником, коме одмах начинише место за столом. Таушановић је очевидно овим поздравом као културан човек хтео указати дужно поштовање претставнику државне власти, али, сем тога поздрава, не проговори више ни једне речи са начелником и ако је за ручком седео до њега.

Одмах по ручку збор је отпочео. Таушановић је говорио готово читав сат. Његов говор био је у главном начелан и садржавао је образложење потребе да се и у нас почне удруживање сељака у земљорадничке задруге. Слушајући Таушановића, ја сам већ идеализирао задругарски покрет и био готов да у њему видим грандиозни и морални и економски пре порођај села. Зато ме доста непријатно дарну, кад за време

мале паузе, после Таушановићевог говора, чух коментарисање главног начела Рајфајзенових задруга. Ауторитет говорника био је и сувише велики да би му ко јавно опонирао. Али један сељак, који до мене стајаше, а за којега после чух, да је један од најбогатијих сељака из Тамнаве и да се доста бави интерезирањем, објашњаваше неколицини око себе смисао основног начела земљорадничких задруга о **солидарној одговорности**, по којој сви задругари и морално и материјално солидарно одговарају за све обавезе задруге, чији су чланови.

— „То значи: данас сам газда, а сутра нико и ништа! Моја имовина има да плати за Јанка и Марка!...” — говорио је тај сељак онима око себе.

Још док сам ја покушавао да побијем то тврђење, започео свој говор Михаило Аврамовић. Ја сам га тада први пут чуо кад говори о задругарству и тај говор оставио је на мене неизгладив утисак. Аврамовић, као да је знао, отпочео свој говор баш са питањем солидарне одговорности, које је било први узрок сумњи и неповерењу. Једном необичном снагом убедљивости, он је речито доказивао да успех земљ. задруга баш и лежи у томе принципу и да, кад тога не би било, онда не би било ни успеха земљ. задруга. Баш тај принцип „сви за једног, а један за све” нагони задругаре да отварају очи кога у задругу примају, коме позајмицу одобравају и зашто. У земљорадничким задругама морални моменат долази пре материјалног, управо он је основ на коме се зида све остало и средство помоћу кога задругарство учите васпитно на своје чланове. Што је најглавније, Аврамовић је оперисао са конкретним примерима и утврђивао да задруге почивају на начелу **самопомоћи**, да упућују и привикавају на штедњу и у првом реду на помоћ сопственим сретствима, а у колико су она недовољна долази кредитирање од стране задружног савеза. Истицао је важност задругарства за напредак земљорадње, јер се позајмице у првом реду дају за продуктивне циљеве: за набавку стоке, справа за рационално обрађивање земље и т. д.

Његов говор имао је огромно дејство. Силазећи на практично тле, он је успео да расветли суштину задругарства и да популарише његов прави смисао. Његова су излагања била практична допуна говора поч. Таушановића: ударао је непосредно на све сумње и предубеђења, разбијао заблуде и погрешне претпоставке, које су потицале из неразумевања, и својом говорничком вештином потирао све сумње и саламао противразлоге. Он и поч. Таушановић су се у овоме послу зајамно допуњавали. Као што је њему било немогуће привући најшире сељачке масе без ауторитета Таушановићевог, тако је и овоме било тешко реализовати ову идеју до краја без човека, који се био сав посветио њеном остварењу, какав је био Михаило Аврамовић.

Непосредни успех овога збора био је у томе, што је у Врелу основана земљ. задруга, а одмах по том још неколико у Ваљевској Посавини и Тамнави.

Убрзо по томе дошао је и Владанов режим; дошао је Ивањдански атентат на Краља Милана и преки суд са свима својим последицама.

Земљорадничке задруге, на које се у владајућим круговима гледало у први мах с неповерењем и сумњало да не постану прикривена гњезда радикализма, управо партиски одбори у које ће се, под фирмом задругарства, склањати агитатори против режима, прошле су сретно и кроз овај период нашег народног живота захваљујући у првом реду мудро и коректном држању Мих. Аврамовића, који се кроз задругарство искрено трудио да послужи једино свестраном унапређењу земљорадника.

*

Мих. Аврамовић умео је, у времену о коме говоримо, да уздигне задружни покрет изнад дневне политичке борбе; да му да значај који му по важности за опште добро припада и да га стави искључиво у службу моралног и материјалног напретка земљорадника. У целом томе предатном времену, за све време свога апостолског рада на задружној идеји, он је чувао задругарство од ма каквих партиских утицаја, било с једне или друге стране.

То је најбоље сведочио и сам састав управе Главног савеза. Поред Косте Таушановића, Стеве Р. Поповића, Јована Жујовића, др. Мих. Поповића, Косте Главинића, Милића Радвановића, ту су били и виђени људи из ондашњих владајућих кругова, који су се нарочито интересовали задругарством и радили на њему, као: Сима Лозанић, Живан Живановић и др.

Владајући режими, који су с почетка с неповерењем гледали на овај покрет, одједном, обрнуто, почеше поклањати своју највећу пажњу задругарству. Министри Владановог кабинета узеше активног учешћа у задружном покрету. Једни су држали предавања на задружним конгресима, а неки уђоше и у Главну управу Савеза. Тенденција самог режима била је: да се пажња народа, а нарочито народне интелигенције, учитеља и свештеника, скрене са питања унутрашње политике и да се све енергије упуте раду на привредним проблемима. То је било време, кад је поч. Андра Ђорђевић, расписима из Мин. просвете, упућивао учитеље да се посвете задругарству, калемљењу воћака и винограда и уређивању угледних школских башта. Краљеви, Милан и Александар, лично су долазили на конгрес земљорадничких задруга, а цео државни апарат, за време Владановог режима, помагао је ту „привредну политику”. Народ је прихватио задругарство и без ове

потпоре, за коју се онда веровало да потиче из политичких разлога: да се маскира једна владавина против чије је политике био готово цео народ...

Али, као год што раније земљ. задруге не посташе одбори Рад. странке, тако ни сад не посташе одбори ондашњег режима. Успех њихов у томе добу и био је у томе, што су се високо држале изнад политичке борбе и сваке личне амбиције и шпекулације. Зато су задруге и биле слободне од свих потреса, и добар дух поверења и солидарности владао је у њиним редовима и манифестовао се на њиховим конгресима, који су садржином свога рада чинили част нашем задругарству.

Како су свечаши били ти конгреси земљорадничких задруга! Они су проширавали духовни хоризонт земљорадника, зближавали их с интелигенцијом, отварали им нове видике и потстицали их ка прогресу у свима правцима.

Конгреси су се претварали у једну врсту велике задругарске свечаности, на којој влада дух узајамног поштовања и поверења и која је привлачила елиту јавних радника и духовних вођа народних. Они, који су руководили тим конгресима, чинили су то са пуно такта, достојанства и поштовања туђег мишљења. На конгресима је саслушаван пажљиво и најневештији говорник, давана је пуна слобода свакој добронамерној критици; а ако је ко у томе и претерао, они из управе Савеза нису се обарали на њега жучношћу и мржњом већ јачином разлога и очинским саветом. Оно, што је давало нарочиту вредност земљ. задругама и у овом времену издизало их над сваком другом приватном иницијативом за прогрес земљорадника, били су баш ови годишњи конгреси задругара. За оно доба то је била једна врста земљорадничких университета, са чије је катедре најбољи део наше интелигенције просвећивао народ...

Правде ради треба поменути, да су ондашњи учитељи и свештеници били неуморни пионири идеје задругарства. Све је се такмичило у служби народу. Путеви народног напретка најјасније су се оцртавали у раду тих конгреса земљ. задруга; и утисак, који су они остављали импоновао је чак и странцима, који су ове конгресе посећивали.

Поред многих других, ја се сећам предатног земљорадничког конгреса у Чачку, којим је достојанствено руководио поч. **Стева Р. Поповић**. Његова реч слушана је као светиња. Ту је се први пут, при повратку са студија из Француске, јавио и **Мчлорад Драшковић**. Он је овом приликом одржао своје интересантно предавање о млекарским задругама и индустрији млечних производа. Његово предавање привукло је општу пажњу и показало да се у личности младог предавача јавља нова снага од велике вредности.

С каквом су преданошћу радили ови први пионири задружног покрета види се из тога што је, један од најугледнијих научних радника које је Србија онда имала, **Сима Лозанић**, тадањи професор хемије на В. школи, који је и онда већ био човек у годинама, лично путовао по селима са Мих. Аврамовићем и вршио огледе са вештачким ђубрењем упућујући примером сељаке на напреднији начин рада.

И сви ови, који су радили, нису вршили тај посао ни из каквих материјалних интереса нити каквога личног циља. Радили су само, као и толики други у томе времену, једино из осећања дужности.

И данас, после четрдесет година од заснивања нашег задружног покрета, — кад је пут увелико утрвен и кад је далеко лакше радити на задружном покрету, јер саме прилике чине да земљорадник у задругарству гледа свој једини спас, — морална је дужност савременика и последника, да се, са захвалним поштовањем, сете свих ових племенитих напора за победу задружне идеје и свих великих и заслужених трудбеника, који су јој тако искрено и тако успешно служили.

Село моје убаво...!

Пише: Алексије Ђурђић, Београд.

Било је дана и година када је шумадијско село таворило тешке дане. Баш при крају прошлога века то се највише осетило. Без довољно народних школа и учитеља, за које се озго намерно рекло да су и сувише образовани за посао који обављају; без грађанских права и политичких слобода, које је у тешким политичким борбама раније извојевало; без лекара и ветеринара заразне болести косиле су децу и стоку; без довољно спремних среских економа, због чега су срески расадници издавани под кирију; партијски завађено и раздрузгано; занемарено и привредно неразвијено, — село је патило и страховало за сутрашњицу.

Под таквим околностима и животним условима убрзан је и процес распадања дотле јаких породичних задруга. Народ је сиромашно и задуживао се где стигне и могне. Тада се први пут почеше појављивати „зеленаши“, по селима и паланкама, који су „на зелен“ куповали пшеницу и кукуруз, рачунајући „динар на банку месечно“ од позајмљене суме. Нарочито кад су слабе или неродне године ови се Типикови „пауци“ размиле по селу као гусенице. Тада обично долазе и са по неким полицијским писаром да врше попис или продају, или се са дужницима обрачунавају на тај начин, што им узму нову облигацију са укапиталисаним интересом и одобрење за стављање интабулације на имање. Исто се дешавало и у времену кад је забрањен извоз стоке, што је Аустроугарска често из политичких разлога чинила.

У то доба опште учмалости, моралне и привредне клоуности, беде и неизвесности, када су и најжилавији почели да очајавају, у то доба се јавља нови месија, који снажним и пророчким гласом проповедаше нову науку: „Удружите се и помоћи ћете се! Спас појединца је у организованој заједници!“ Глас његове јерихонске трубе одјекну по целој земљи. И би чудо! Народ се трже из полусна и обамрлости, протрља очи, стресе са себе рђу, притеже канице и ремене, прибра се, усправи се и пође правим путем — путем самопомоћи, преко земљорадничких задруга.

Задругарство брзо ухвати корена и постаде најкориснија биљка која је са запада донета у нашу земљу. Погодно тле и поднебље, и нега са пуно љубави и пожртвовања, учинише да се ова биљка још прве године поче бокорити и гранати. Њене калем-гранчице разнеше се необично брзо по целој земљи, брже него бела „смедеревка“, надалеко чувена са свога пријатнога укуса и обилног рода.

После извесног времена ученици првог апостола задругарства пренеше калеме и преко Саве и Дунава, разнеше их по Војводини и Хрватском Загорју, по равној Босни и кршној Херцеговини, до Похорја и плавог Јадрана. И данас, по-

сле четрдесет година, од оне јединке из села Вранова по-
дигла се у нашој лепој домовини читава гора, у чијем се
хладу безбрижно одмара неколико стотина хиљада вредних
и честитих земљорадника.

Шта је то у задругарству тако лепо и корисно, да се као ви-
хор разноси од села до села, од града до града? — Жеља за
бољим животом, духовним и материјалним; жеља за брат-
ским миром и слогом коју овај покрет у себи носи; жеља
сиромаша да и он живи као човек, да не буде презрен и од-
гуркиван свуда и на сваком кораку, да се и он слободно
греје на божем сунцу; жеља да у заједници заштити угро-
жене интересе и подмири своје потребе; жеља за привред-
ним одржањем и друштвеним напредовањем свога села и
народа. Све те жеље обухвата задругарство, због чега је
радо примљено као и Христова наука, нарочито у нижим,
сиромашнијим слојевима нашега народа. Задругарство и
хришћанство се допуњују.

Колики је утицај земљорадничке задруге на село и ко-
лика је разлика између села које има ма коју врсту земљо-
радничких задруга, и села, које нема никакве земљорадничке
задруге, осетиће сваки, за кратко време, само ако дође у
народ. За неколико година задруга просто преобрази село,
подигне га морално и материјално, отвори му сасвим нов
видик и оспособи га да боље расуђује о вредностима. Наро-
чито се запажа, да од како су му се повратила суспендована
грађанска права и слобода збора и договора, село више цени
и поштује школоване људе и државне службенике, са више
вере гледа у јавне и државне установе. Задругар је свеснији
својих права и дужности као грађанин и родитељ. Вршећи
своје обавезе савесно и уредно, не зазире ни од чега, сло-
бодан је и весело к'о птица на грани.

У селу са земљорадничком задругом нема оних партиј-
ских зађевица, нема оног тужакања и парница, као што
је некад било. Ако се негде и појаве, решава их без одла-
гања „суд добрих људи“, без икаквих такса и апелате. На
општинске изборе већином се иде са споразумним листама.
Општински суд и одбор, у коме је обично већина задругара,
боље издржава школу, више се стара о јавној безбедности и
државној порези. Углед суда, задруге, свештеника и учитеља
је на достојној висини. Наредбе власти се поштују и извршују,
јер су на закону основане. Задругар се о њих не сме огре-
шити, јер сем казне коју искуси, буде и из задруге искључ-
ен. Јавни радови, као: оправка сеоских путева и мостова,
подизање општинских грађевина где се обично кулуком до-
влачи материјал, обавља се са много више воље него раније.

Ред и дисциплина у задрузи пренета је и на село. За-
другар се свуд и на сваком месту познаје. Ако се и деси
случај, да се неки слабији задругар на слави или свадби за-

борави у пићу, или забаса у говору, остали га склептају и ућуткају, или га приморају да се одмах удаљи из друштва и иде својој кући. Не дозвољавају ником да им задругу срамоти. На једној се свадби десило и то, да су задругари једног новајлију задругара који се због чутура није дао „ни седлати ни презати“, како то сељаци лепо кажу за понеког јуношу, просто везали за шљиву и држали га везаног док се год није истрезнио. За ово сам сазнао тек после неколико месеци, када су ме задругари молили да му опростим, јер је довољно кажњен сиротињом и конопцем.

Кад је у селу основана и потрошачка задруга, а доцније и задружни млин и здравствена задруга; кад се почеше довлачити нови гвоздени плугови и дрљаче, задружне жетелице и тријери, село још више оживе и вредност имања поче да скаче. Ђаци боље обучени и боље посећују школу, празником је много више народа у цркви и ревностије слуша проповеди старог свештеника. После службе божје, или се сврати или не у кафану, да се посрче нека јечменлија, па се одмах иде у школу, где је и задруга, или у судницу, да се узгред посвршавају и ти послови, јер се радним даном нема кад.

Недеља је радни дан за задругу. Тада се редовно држе седнице и доносе одлуке по младома. У савршеном миру и реду улази се у учитељеву канцеларију, примају улози и отплате, подносе молбе и врше поруцбе. Народ је постао новчанији а више штедљив; не узима што му не треба; води рачуна о свакој ситници и не расипа своју имовину. Кесе су завезане на сто мртвих чворова и не дреше се без тешких јада...

Има и незадовољних у селу, али врло мало. То су обично дућаније и механције, људи глодари који су од народне грбаче живели. Прођоше њихови лепо дани кад се на роби и пићу зарађивало сто на сто и више, кад се увече према свећи по читав сат бројао пазар и задовољно гладио брк. Село има потрошачку задругу; не узима више на тефтер, него мало и за готово. Механе радним даном празне: нема домина ни „шлаге“, не пљеште карте, нити се чује свађа и псовка. Само се понеки механски клуподер нервозно без друштва шетка, забодених руку под појас, док и сам не клисне на врата и опучи доле низ Турију...

Општински суд и одбор не седе скрштених руку. У спору са школским и црквеним одбором предузима велике радове. Не може село остати довека са старом школском зградом, у којој нема довољно простора за све ђаке. За непуне три године подиже се нова школска зграда, нова судница и црквена кућа. Све је лепо ограђено да је милина гледати, а сељаци задовољни и поносни.

Почело се сад мислити и на задружни дом, у коме би се, поред кредитне и набављачке задруге, сместила и за-

дружна читаоница, толико потребна задругарима. Узето је под кирију велико општинско имање, звано „Вашариште“, које сви задругари већ две године обрађују и сав приход (расхода нема) уносе у фонд за подизање задружног дома. Задружни млин већ увелико ради, а задружне жетелице целог лета превлаче се по распореду из њиве у њиву, косе и везују руковети. И здравствена задруга се развија правилно. Њен је дом озидан и већ под кровом; дрвенарија ће се зимус израдити. Чим зграда буде потпуно готова, тражиће се још један лекар и бабица.

Све се дало на посао, све ради и то пуном паром. Да би селу што више помогли учитељи се споразумеше да отворе и продужну школу. Поделише предмете и позваше све старе ђаке, који су за последњих десет година свршили четврти разред, да дођу у школу и обнове своје знање и прошире писменост. Зима је, немају много посла, а недељом иначе ништа не раде, па зашто тај дан да не искористе у школи? Зашто се не би поново користили ђачком књижном, кад у њој има тако лепих и корисних књига? — Од споразума се пређе на дело: испунише се учионице сеоском омладином и настава поново отпоче.

Па и жене наших задругара у многим се којечему изменише. Постадоше некако смелије и радљивије, више се бринуше о деци, кући, о храни и чистоћи. Почеше и женску децу уписивати у школу. Кућа окречена, дворишта пометена, стока и живина на време нахрањена. Није редак случај да је понека отреситија сељанка натерала свог неодлучног човека да се упише у задругу, да и он уђе у друштво људи. — „Ако ти нећеш и не смеш, ја ћу се, жена, уписати, па нека пуца твоја брука по селу!“...

Сад је моје село у сваком погледу напредно. Ни налик више на оно старо, запуштено село. Наде се повратише, самопоуздање ојачало, воља очврсла. Просто ми се мили живети у њему. Па и глас онога звона са малог црквеног торња слободније бруји и даље се разлеже. Чак и они нахерени димњаци што вире из понеке шиндралије, нису толико чађави, нити дим из њих пада онако тужно, као некад... Кроз пропланке и лугове разлеже се песма птица и веселих чобана, док им нахрањено стадо пландује у хладу. Па и гајде недељом некако јасније јече, а коло се хитрије игра и заплиће.. Сеоски биров се не пење онако често на онај ћувик у Магловцу и не опомиње народ на плаћање порезе. Свадба у селу све више и деце све више... Све се окренуло на боље, Богу хвала, па се разиграло срце у мени и само пева: „Село моје убаво, дубраве и лузи“....

Земљорадничко задругарство и народна школа дали су што су дужни били дати, дали су нацији све што могу дати. Нараштаји су показали да труд није био узалудан.

Михаило Аврамовић

КАО АПОСТОЛ ЗАДРУГАРСТВА

Пише: **Марко М. Матејић**, школски надз. у пенз., Зајечар.

Оснивач задругарства, народни просветитељ и учитељ нашег народа у прератној Краљевини Србији, па и у данашњој Југославији, јесте **Михаило Аврамовић**. Он је своје идеје о задругарству пропагирао и приводио у дело исто онако, као што су апостоли Христови учили и ширили Христову науку. И он је у почетку његовог рада на задругарству ишао пешке од села до села и од вароши до вароши ради пропагирања идеје о задругарству и ради оснивања земљорадничких задруга. Прву земљорадничку задругу основао је у селу Вранову, у близини Смедерева, године 1894, која је и данас у животу. Тај његов апостолски рад на задругарству, простирао се и на Тимочку Крајину, а нарочито на село Планиницу, у срезу Бољевачком, бановини Моравској.

Године 1896 у августу месецу одржана је учитељска скупштина у Крушевцу. На овој скупштини појавио се и **Михаило Аврамовић** једним предавањем: „О користима од оснивања земљорадничких задруга по селима и о начину како се ове оснивају“. Говорећи о пороцима на селу (пијанству, картању, парничењу и другом), изнео је своје мишљење са доказима, да се ови пороци могу да сузбију само оснивањем земљорадничких задруга, јер се земљорадничке задруге, како је у предавању свом нарочито нагласио био, баш зато и оснивају, да се човек као задругар морално узвиси и економски препороди, те овим да се оспособи за стварање благостања ради бољег живота његовог у будућности.

Сама појава предавача Аврамовића на овој скупштини, била је необично симпатична и привлачна, а предавање благим тоном, милозвучно и зналачки са пуно смисла изведено тако, да је наелектризирао, заталасао и заинтересовао готово све учитеље на поменутој скупштини. Овим предавањем својим убацио је идеју о задругарству у учитељство, које је за развој и примену ове било најпогодније, као и најближе народу, сељаку нашем, што се убрзо за овим и на делу показало! Учитеље је убедио о потреби оснивања земљорадничких задруга у народу, да би се преко ових наш сељак као привредна и социјална чињеница просветио и морално узвисио, а економски препородио.

Учитељи, као просветни радници у народу, отпочели су да оснивају најпре кредитне, а за овим и набављачко-потрошачке задруге. На поменутој учитељској скупштини био је

и Марко М. Матејић, учитељ из Планинице, среза Бољевачког.

Године 1897, априла 27 (по старом календару) основана је Кредитна земљорадничка задруга у селу Планиници срезу Бољевачком, а године 1901, октобра 11 (по ст. кал.) основана је и набављачко-потрошачка задруга. Обе ове задруге радиле су, а и данас раде несметано и беспрекорно (и ако су за време окупације 1915—1918 год. биле потпуно уништене) те и данас стоје на достојној и моралној и материјалној висини. О овим задругама Аврамовић се у поговору свом о напису „Тридесетогодишњи рад Планиничке Кредитне земљорадничке задруге“ од Марка М. Матејића, обласног школског надзорника у пензији, 1927 године изјаснио, да су ове задруге корачале стално од успеха к успеху, и да се никада вође ових задруга нису огрешиле о интересе задруга и задругара, као и то, да су ове задруге прегледане од разних надзорника Главног савеза, али да никада није у њиховом раду опажена ни једна погрешка.

Рад у напред поменутој задрузи, одмах по оснивању, био је правилан и успешан. Аврамовић са претседником Гл. Савеза Симом Лозанићем у разговору о овој задрузи унапред су ожалили ову задругу, што ће бити кратког века, пошто је њен секретар туберкулозан учитељ, па ће смрћу овог учитеља бити и сама задруга кратког века. Кад је Аврамовић, као апостол задругарства, обишао села у Тимочкој Крајини, обишао је и село Планиницу. То је било 1898 године. У сусрету са секретаром ове задруге, у место замишљеног туберкулозног учитеља, видео је пред собом потпуно здравог и младог учитеља у пуној снази својој, кога је у шали ословио: „Здраво јектичави Марко!“ За овим испричао је свима присутнима како су са претседником Лозанићем ожалили били и учитеља и задругу у Планиници, јер су они знали неког туберкулозног учитеља Марка, па су мислили да је то тај учитељ Марко, и изјавио је да се радује што није било онако како су они мислили. Душевно расположење његово са насмејаним изразом лица био је доказ, да је био пун задовољства, што је у место туберкулозног, нашао потпуно здравог учитеља. Упознао се са управом задруге и од ове дознао, да ће задруга да одржи своју ванредну скупштину ради доношења одлуке о подизању задружног дома у споразуму и заједници са општином. Његов долазак у Планиницу био је на два до три дана пре сазива скупштине. Сазнавши за сазив ове скупштине умолио је Управу задруге, да сазове скупштину још одмах, да би и он био присутан истој. Управа је ово прихватила и скупштину сазвала. Аврамовић је одржао своје предавање из задругарства, које је примљено са особитим задовољством и благодарношћу. За

овим већином гласова донета је одлука да се још те исте године подигне задружни дом у заједници са општином, који је и подигнут 1898 године.

Скупштина је била врло бурна, јер су биле две струје: једна у већини за подизање, а друга мања против подизања поменутог дома. После одржане скупштине Управа задруге извињавала се Аврамовићу, што се десио случај онако жучне борбе на скупштини, око решавања о подизању задружног дома. Аврамовић је на ово одговорио: „Нису се задругари осрамотили оваквим радом, већ су се предамном уздигли, јер се из овакве борбе на скупштини види то, да се задружна питања решавају и озбиљно и са пуно смисла, где сваки брани своје мишљење, што је само за похвалу. Само оваквим радом задруга ће са успехом радити и напредовати!“ — Како је тада прорекао, тако је и било! Из Кредитне задруге после четири године поникла је Набављачко-потрошачка задруга. Као што рекосмо напред, обе ове задруге радиле су, а и данас раде са успехом и беспрекорно тако, да су доживеле да прославе и тридесетогодишњицу свога живота и рада: Кредитна задруга 4 септембра 1927 године, са приређеном изложбом задругарске стоке; а Набављачко-потрошачка задруга 30 августа 1931 године, опет са приређеном изложбом стоке целог села и задругара и незадругара.

Из Планинице Аврамовић је отпутовао пешке у село Врбовац, где је сакупљеном народу одржао предавање о смеру пропагирања идеје о задругарству. Из овог села продужио је пут даље из села у село.

Набављачко-потрошачка задруга, основана је, као што рекосмо, 11 октобра (по ст. кал.) 1901 године. Одмах по оснивању ове задруге отпочели су да се нижу противу ње и њеног вође *Марка М. Матејића*, тадањег учитеља, ступци жучних напада кроз разне листове, а нарочито кроз „Трговински гласник“. Аврамовић је ове нападе пратио будним очима и стао био у одбрану пуном паром кроз све листове, преко којих су вршени напади.

Године 1903 одржан је Конгрес Главног Савеза Српских Земљорадничких Задруга са скупштином у Неготину (Крајина). На овом Конгресу били су као гости из Бугарске: Христо Калчев, начелник Министарства Трговине; и Петко Дичев, секретар Министарства Земљорадње, који је био и секретар Главног Савеза у Бугарској. Они су дошли били на овај Конгрес да се код Аврамовића информишу што подробније о задругарству и о оснивању Земљорадничких Задруга. Да би их што боље упознао са радом у Земљорадничким Задругама умолио је свога сарадника *Марка М. Матејића* тадањег члана Управног Одбора Главног Савеза, да их проведе и

уозна са радом у Задругама: Планиничкој, Бољевачкој и Јабланичкој, све у срезу Бољевачком. Он их је провео и упознао са радом у овим задругама. Они су разгледали рад са пуно задовољства одавајући Аврамовићу своја признања и поштовања на онакав организаторски рад у Задругама са пуно смисла и умешности.

У другој половини месеца марта, 1904 год. у Зајечару одржана је Окружна скупштина Земљорадничких задруга из Тимочког округа. На овој скупштини били су: Михаило Аврамовић, као управник и Сима Лозанић, као претседник Главног савеза. Скупштина је била одлично посећена и отворио је Лозанић, претседник Главног савеза. Аврамовић је одржао предавање „О потреби оснивања окружних савеза“. Предавање је пажљиво саслушано и уз изјаве благодарности примљено. Марко М. Матејић, учитељ одржао предавање „О преради млека у млечне производе најрационалнијим путем“. Цветко Цветановић учитељ из Жлна изводио је практично прераду млека у сир и масло. Ова скупштина изабрала је и чланове Управног и чланове Надзорног одбора за Окружни Савез. Још те и исте вечери у Зајечару одржана је трговачка конференција, на којој је одлучено, да се свим силама настане код меродавних фактора, да учитељ Марко буде премештен из Планинице. Та одлука приведена је у дело. Још исте године противно Закону о народним школама укинута је одељење учитеља Марка у Планиничкој основној школи и премештен из Планинице.

Тај премештај учитеља Марка коснуо је до срца Аврамовића, и у њему изазвао револт и осуду. Ту осуду спровео је кроз напис свој у листу „Земљорадничка задруга“ за 1904 годину.

Набављачко-потрошачка Задруга у Планиници основала је 1910 године Задружну апотеку своју. Вођ ове Задруге Марко М. Матејић, као члан Надзорног Одбора Главног Савеза, похвалио се Аврамовићу, како је у његовој задрузи основао и Задружну апотеку. — Аврамовић је ову вест примио са задовољством, али није могао, а да с болом у души његовој не каже: „Е, мој Марко, ти си по Задругу учинио добро и корисно дело, али ћеш оснивањем апотеке сада изазвати противу себе, поред трговаца и зеленаша, још и лекаре и апотекаре! Бог нека ти буде на помоћи!“ Он је унапред знао да ће његовог сарадника Марка постићи иста судбина и ове године, као што га била постигла 1904 год. Одлуку о поновном укидању одељења Марка учитеља потписао је 1910 године Министар Просвете, који је био и члан Управног Одбора Главног Савеза. То је Аврамовића још више мучило и гризло, зашто је овај случај ожалио с болом у души.

У Кочанима, округа Брегалничког био је 1914 године школски надзорник *Марко М. Матејић*, сарадник Аврамовића. Аврамовић је у друштву са Јованом Жујовићем чланом Управе Главног Савеза посетио свога сарадника и у Кочанима, ради споразума о оснивању Српске кредитне земљорадничке задруге у Кочанима, да би се у овом крају што боље развила култура пиринча. Овом приликом је Михаило Аврамовић добацио Жујовићу на онакву одлуку о укидању одељења Матејића Марка у Планиничкој основној школи 1910 године, када је Министар Просвете био, противу њиховог сарадника и члана Управе Главног Савеза, у чијем су се стану састали ради споразума за даљи рад на пољу задружном. Овим је Аврамовић дао свом срцу одушку. Споразум о оснивању Задруге био је утврђен, али објава рата Аустрије-нашој земљи, осујетила је оснивање кредитне задруге у Кочанима.

И Кредитна и Набављачко-потрошачка Земљорадничка Задруга у Планиници, среза Бољевачког, у знак поштовања и захвалности према учињеним услугама у борбама за опстанак ових Задруга, а нарочито у борбама на корист њиховог вође *Марка М. Матејића*, на редовним годишњим скупштинама 1931 године, изабрале су обе Задруге *Михаила Аврамовића* за доживотног почасног члана Задруге, с тим, да његове фотографије увеличају и ставе на највиднија места у локалима својим. Што је одлучено, то је и остварено. Аврамовић је данас члан — задругар и Кредитне и Набављачке потрошачке Задруге у Планиници. Његове фотографије кра се домове обеју задруга.

Каква је част уз задовољство, причињена Аврамовићу овим изборима за доживитност почасног задругара у поменим Задругама, најбоље ће да покажу његова писма упућена Задругама која гласе:

„Београд, 2 марта 1931 год. Поенкареова бр. 46.

Драги Сибине М. Живковићу,

Примих твој телеграм у коме ми јављаш, да ме је 27 Редовна Скупштина Задругара Планиничке Земљорадничке Кредитне Задруге изабрала за почасног Задругара исте Задруге.

Задругар! Лепо, чисто, узвишено име, које означава онога, ко га носи, као човека, који не мисли само о себи, већ ради и за другога, који у добру других гледа и своје добро, који управ своје добро не може да схвати ван добра других. А то другим речима казује да задругар није онај, који у похлепности својој гаји или сеје мржњу против других, лаж,

клевету, неистину или који краде и уништава туђу тековину.

Мени је твоја вест дошла двојако пријатна:

1) Што долази у оно време, кад су извесни људи покушали да то светло име — Задругар — спусте до најружнијих појава најнижих друштвених група, да га направе синонимом и лажова и клеветника и сплеткара, и крадљивца; и

2) Што долази од људи чији је рад — кроз њихову Задругу, у којој увек морају с највећим поштовањем чувати и помињати чиста и светла имена *Марка М. Матејића* и *Милоша Давидовића*, као узор истинских задругара и као школе млађих поколења, за дуги низ година био увек часан, несебичан потпуно исправан, и који је увек због тога био дика и понос српскога задругарства и Главнога Савеза у коме су седели први српски људи и по часности и по памети.

Због свих ових разлога ја примам почаствовање, које ми указују такви задругари, захваљујем им на тој почастии и молим тебе Сибине, да као њихов претседник примиш мој задругарски поздрав и да све твоје, *сада и моје задругаре* топло поздравиш:

Да и даље чувају своје светло, ничим не умрљано, лепо истинско име.

Одани Мих. Аврамовић.“

„Београд, 11 марта 1931 године, Поенкареова 46.

Драги Живане Станимировићу,

Примио сам писмо, које си потписао ти и секретар С. М. Живковић којим ме Задруга извештава, да ме је 17 Редовна Скупштина Задругара изабрала за почасног Задругара.

Планиничане сам упознао у неколико махова, кад сам био у њиховој средини. А још боље сам их познао кроз њихове Задруге и њихов задружни рад, који сам увек ценио као исправан, поштен — предан — као високо задругарски.

Кад то стоји, онда је излишно питање: да ли се примам избора? бити међ таквим људима, право је задовољство. И ја заиста то задовољство и осећам. Само ме је жао што не могу чешће да им дођем, као што бих волео те да обновим своје врло миле успомене на њих, *Марка М. Матејића*, *Милоша Давидовића*, на Планиницу.

Молим те драги Живане да испоручиш мој искрени задругарски поздрав и моју топлу захвалност на почастии коју су ми указали.

Није задругарство сплетка, оговарање, клеветање, лаж. самохвалисање и томе слични пороци, већ је задругарство

искреност и топло осећање према људима; без овога двога нема задругарства.

Здрави те и здрави Вас све, Ваш одани Мих. Аврамовић.“

*

Ово што изнесосмо јесте само један делић из живота и рада нашег Аврамовића, највећег и најплоднијег просветитеља нашег народа, великог и неискрпног патриоте, који је на претешком послу овом оронуо, али интелектуално и данас јак и способан, као продуктиван човек, да и даље изводи своје идеје. Бог да нам га поживи још дужи низ година на понос и дику целокупног нашег задругарства!

Став Задругарства

— По кауци Михаила Аврамовића —

Пише: Ананије Христовић, учитељ, Липолист.

„Задруга нема за задатак да култивише мржњу ни према коме и ни према чему, осим према пороку.”

Димитрије В. Љотић.

(„Задружна њива”, бр. 9, год. 1934)

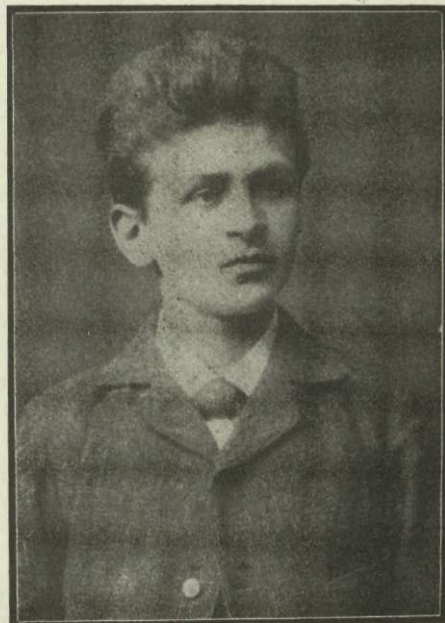
Сви велики учитељи човечанства изразили су своју науку само са неколико речи или реченица. Ти људи су стигли, да по питању своје науке напишу и огромне књиге од по неколико хиљада страница, али ту је само морем речи на разне начине поновљено и објашњено оно што је речено можда у три реченице.

Задругарство је и велики социјалан покрет и велика наука. Срж задружне науке може се изразити такође само са неколико речи. Ипак је у свету до данас написано читаво брдо књига и књижица о задругарству.

Задружни покрет и задружну науку донео је из иностранства, па код нас култивисао и скоро до савршенства разрадио Михаило Аврамовић. Он је о задругарству, нарочито о земљорадничком сеоском задругарству, много писао и много написао. А свака је његова реченица једна изрека. Његов књижевни рад претставља „читав семинар за проучавање кооперативног задругарства”. Уопште сваки онај који жели ма што год да ради за село, а нарочито онај који хоће да просвећује село, треба да чита Михаила Аврамовића. Његова предавања и све публикације од првога дана, па и даље, и данас су права посланица читаоцу кад узме да их чита. (Сретен Џинић: „Мих. Аврамовић”, Лесковац 1931). У својим делима Михаило Аврамовић одредио је став задругарства: према Богу и према човеку; према вери и према политици; према трговини и према банкарству; према социјализму и према капитализму; према задругарима других идејних праваца; према национализму и космополитизму и према свима и свакоме. Износим његова гледишта његовим сопственим речима:

1 Став према трговини. „Задругар не сме мрзети ни оне од којих се понајлак ограђује, јер они нису постали из ината или других каквих анимозних мотива, већ су их створиле социјалне прилике. Те прилике давно постоје, ред ствари који се показао непогодан за многе стварао се кроз дуго време и стварао се што друкчије није могло бити; не да проповеда намерно мржњу. Нису појединци криви што изградња није могла све задовољити. Шта више и данас видимо

како се многи труде да што мање оптерете купца за услуге, које му чине. Не доликује културним људима да мржњом гоне те људе. Доста је њима што су социјална факта устала против њиховога реда ствари. Доста им је што наука нема ни једне речи да обесхрабри акцију задругара. Доста им је што морају објективно да се бране од једне силе која се не може спречити. Задругара је достојно да раде на својој ствари, задругара није достојно да проповедају или — још горе — да практикује мржњу према појединим друштвеним редовима. Те редове друштво је потребовало кроз многе ве-

Михаило Аврамовић
(у 17 год. живота)

кове, па их и данас још у многама потребује. (Мих. Аврамовић: „Чиновник као задругар“, Београд, 1933).

2. Став према банкама. „Како могу задругари викати против приватних ималаца капитала и банака. Већина штедионичких улога код земљорадничких задруга у свим европским земљама долазе из редова приватних ималаца капитала! Свугде су земљорадничке задруге биле у прво време кредитоване од приватних банака. Приватне банке чиниле су, и данас чине, велике услуге нашем задругарству. Па зар наш сељак, који је у капиталима толико сиромашан, и коме је као сваком сељаку идеал да рашири своје газдинство, да

попне своје дохотке, да и сам ствара и збира капитал, да прихвати и понавља поклич: „Доле банке!“... (Мих. Аврамовић: „Наше сељачко газдинство“, Београд 1928).“

3. Став према вери и политици. „Задругар може припадати којој хоће политичкој партији и којој било цркви, он само не сме ни по коју цену да уноси та своја лична расположења у задругу. Задруга је за све људе, који су за задругу. Задруга није нити сме бити ни за једну политичку партију, нити веру. Где се задруга претвори у оруђе какве политичке партије или вере, ту је угинула задруга, угнуо је цео њен економски и социјални задатак. Ту је економски и социјални покрет умро, да живи јалова партијска поцепаност и борба. (Мих. Аврамовић: „Задругар“, Београд 1924).“

4. Став према задругарима другог идејног правца. „Реч је о оштрини и — готово — мржњи с којом се третирају људи који не припадају истоме идејном правцу, чак и који не припадају истој задрузи. То је осудно против-задругарско држање. Задругарство није мржња, оно је љубав према људима. Сви задругари раде (осим оних који су се ставили у службу туђих или искључиво себичних интереса) да прилагоде масу људи новим и најновијим животним условима. Стога су они чланови једне велике заједнице незнатних и поштених — социјално и материјално — и једнога светскога савеза који непрестано проглашује присност без обзира на веру и боју. (Мих. Аврамовић: „Чинovníк као задругар“).“

5. Став према човеку. „Нигде не поменух о богату и сироту, већ само и увек о поштену и непоштену (Мих. Аврамовић: „Задругар“.) Поштен, радљив и чуваран човек јесте највећа вредност за Михаила Аврамовића.

6. Став према своме роду и народу, према другим народима и према свима и свакоме. „Задругарство је љубав према своме роду („Отаџбина“ од 22 јула 1934). „Оно је љубав према људима. Сви задругари су чланови једнога светскога савеза без обзира на веру и боју. Задругарство и мржња искључују се међусобно.“ (Мих. Аврамовић: „Чинovníк као задругар“). „Задругар воли свој народ, али поштује и све друге народе на свету. Задругар ужива у својој срећи, а радује се и срећи других људи. Он трпи своје болове, а стара се да ублажи болове других људи. Он неће ни пожелети ни присвојити ни туђе имање, ни туђу добит, ни туђи рад, ни туђе заслуге, ни туђу славу, нити ма какво материјално или културно добро што припада другоме.“

Изабрао сам да истакнем и подвучем ове мисли Михаила Аврамовића зато, што се у редовима нашег земљорадничког сеоског задругарства које је он створио и изградио, баш данас нашло људи који су затворили очи пред овом његовом науком. Ти нови људи грде трговине и банке, а кад им

ове установе ускрате кредите, кукају те се до неба чује; дају изјаве политичке неутралности, а задругарство срамно гурају у партијски понор; коре интелектуалце што се не прихвате посла око задругарства, а чим се ко појави са о-снивањем нових задруга, огласе га за издајника и гробара „слободног“ задругарства и задружног јединства; певају о слободи у задругарству, а спроводе најгори терор; проповедају о љубави, а сеју и култивишу најцрњу талмудску мржњу и заваду у народу; истичу и подвлаче принципе према којима држава не би требала да помаже задругарство, а обема рукама примају државну помоћ и још свуда и свагда јадају се како их држава мало помаже; до облака уздижу, хвале и величају свој рад у задругарству, а труде се да потцене и омаловаже рад најзаслужнијег међу заслужнима — рад Михаила Аврамовића.

Стварање Михаила Аврамовића равно је стварању Растка Немањића, Карађорђа Петровића и Вука Караџића. Михаило Аврамовић треба да буде, и биће, „поштован као светац у нашој земљи“ („Дунавски гласник“ од 25 августа 1934). Никакве параде, награде, одликовања, организаторске и ораторске вештине, ни море разних бројки и намештених поређења, ни тенденциозно писање званичне и незваничне задружне штампе не може да подигне онога, који је увек био низак, а никаква омаловажавања и потцењивања неће умањити стваран рад и заслуге Михаила Аврамовића. Јер, „нико се није подигао ако је другога понизио. Постоји један закон неумитан као смрт: проћи ће неправедно стечена слава и непоштено притиснуте „задружне“ установе и лажју стечени успеси на друштвеним лествицама — остаће само оно што је велико и вредно за потомство.“ (Милосав Јелић, „Политика“ од 25 маја 1933).

Конгреси земљорадничких задруга

Пише: Милан Комадинић, Београд.

Већ од првог дана свога постанка, под вођством Аврамовићевим, наше земљорадничко задругарство је обраћало врло велику пажњу јавној речи, било писаној или говореној. Већ прве године почиње да излази као орган Савеза лист „Земљорадничка задруга“, који је читавих тридесет година живео претежно о бесплатној сарадњи задружних посленика, а чије је ступце читав низ година испуњавао, готово искључиво, сам Михаило Аврамовић.

Лист „Земљорадничка задруга“ био је више но пропагандистички задружни лист. То је био пре свега једини лист испуњен социјалном садржином, који је био намењен селу и сељацима. Док је „Тежак“ био претежно стручно - белетристички лист, „Земљорадничка задруга“ најмање се дотицала пољопривредне технике. Она је посматрала целокупно газдинство, све стране живота у њему и на селу и указивала им пажњу. „Земљорадничка задруга“, сме се слободно рећи, пробудила је многе и многе успаване енергије, изазвала пажњу за многе, дотле запостављене или пренебрегнуте интересе. Сме се слободно рећи да је *Земљорадничка задруга“ научила нашег сељака да води рачуна о својим економским интересима. Она је указала пажњу нашем радном свету села, да су економска и социјална питања од првостепене важности, да њихово решавање спада у ред најважнијих задатака државе, и да чине главне тачке политичког програма. И у тој и таквој „Земљорадничкој задрузи“ Михаило Аврамовић је био и главни уредник и главни сарадник. Покрај својих послова у Савезу, он није био никада спречен да и уређивању посвети пуну пажњу. Све је прошло кроз његове руке, од чланка до огласа, свугде је он утицао и давао упутства како у погледу садржине тако и у погледу језика и интерпункције.

Али сем листа, Аврамовић је увео у наше задругарство једну институцију, која ће кроз читаве деценије бити најважнији форум сељачких интереса, бити место на које су са пажњом гледали и они из земље и они са стране, и они из политичких функција у држави, као и безбројни редови задругара и незадругара из земље.

Конгреси земљорадничких задруга, започети 1896. године, конгресом у Смедереву, имали су многостран значај за наш сељачки народ.

Далеко пре Коларчевог Народног Универзитета, конгреси су били прави Народни универзитети, на којима не само да се говорило народски једноставно, већ је народ сам суделовао и као предавач и у прењима вођеним поводом појединих предавања.

То је била дивна слика, која се указивала на тим конгресима. Уз један мањи орој народне интелигенције, велике групе из народа, оних добрих и исправних задругара из свих задруга, слободно бираних вољом самих задругара, који су помно пратили сваку реч која се тамо чула, и са озбиљношћу и трезвеношћу, достојанствено суделовали у дискусијама на конгресу. Та прења била су тако озбиљна и предано и савесно вођена, са поштовањем моралне личности свакога, да су на конгресе наше, са неприкривеном завишћу, гледали многи задругари са стране, многи израђени политичари. Наши конгреси направили су дубоке импресије на Хелера, претседника немачког Савеза земљорадничких задруга, на симпатичног Николаја Левицког, на Љапчева и остале госте наших задруга.

Конгреси су били једна одлична школа у којој се изграђивао низ јавних радника из народа. Тамо су се формирали многи доцнији државници и политичари, тамо су имали своје прво ватрено крштење многи учитељи и свештеници, многи земљорадници, тамо су научили да се у свом посматрању проблема народа уздигну изнад голог политичког посматрања, тамо су имали прилике да дођу у непосредни додир са народом, осете његове потребе, сазнаду његова мишљења и расположења.

Конгреси земљорадничких задруга постали су од првостепеног значаја за сељака, за село, за пољопривреду. На конгресима су расправљане и додириване најразноврсније теме, све у вези са пољопривредом и сељацима. Одлуке доношене поводом тих предавања биле су резултанта додира науке и живота, теорије и праксе. И са правом је Аврамовић говорио о „нашој аграрној политици“ израђеној на конгресима земљорадничких задруга. И ти аграрно политички ставови имали су у себи сву виталну моћ, јер нису била дело штуре кабинетске схоластике, већ резултат додира мозга и њиве. То су биле животом прожмане одлуке, од којих су многе улазиле у програм државне политике, или постојале постулати политичких програма.

На свима тим конгресима централна личност био је Михаило Аврамовић. Било да се јавља као предавач, или да само суделује у прењима, његова реч била је запажена, цењена, примана. Осећало се да то није дикција једног позера, који хоће речима, праскавим и блескавим да покрије штурост реалности, морална и пословна колебања или чак штете. Не, то је говорио одушевљени заточник, дубоко религиозно прожман духом задружним, испуњен љубављу, поштеностом и несебичношћу, према малом човеку. Осећао се из сваке речи један апостол, осећао се искрени тон оца који говори својој деци, гдекад оштро, али увек очински забринут. То је био оваплоћена идеја задружна, сав задругар. И када је у свом предавању на првом конгресу у Смедереву гово-

рио о томе: ко може бити члан земљорадничке задруге? — он, попут оних великих социјалних реформатора, сав вибрира кад говори о малим и сиромашним са села. И већ тада увиђа да је задружни покрет, покрет сиромашних, оних који су без имовине, без злата и сребра на дому и у џеповима, али зато са срцем испуњеним најширим идеалима, највећом љубављу. Он је осетио да само сиромашан може тежити новом, јер га за садашњост не везује ништа сем мука и патње.

На првом конгресу од 25 предавања, — дванаест држи он сам. Ту је већ додирнуо све оне проблеме, начео сва она питања, која ће бити до краја предмет интересовања и организовања. На другом конгресу он не држи предавање, али зато херојски брани задругарство, од једног озбиљног покушаја и намере да се задругарство претвори у орган државне или општинске администрације. Свако његово предавање (а било их је безброј) било је снажно захватање у теорију и праксу задругарства, одлучно помицање задружне теорије, буђење нових нада и учвршћивање старога.

Конгреси српских земљорадничких задруга били су постали познати и чувени не само у земљи, међ пољопривредницима, међ јавним радницима, већ и у међународним задружним круговима. Ни једног конгреса није било да на њему није било гостију са стране. За први конгрес Луј Диран, оснивач земљорадничких задруга у Француској и Хенри Вулф, доцнији претседник Међународног Задружног Савеза шаљу предавања. На осталим конгресима видимо госте из Бугарске: (Георгијев, дипломатски агент; Ст. Караџов, управник Буг. Народне банке; А. Малунсев, нач. Мин. Трг. и Земљор.; Христо Калчев, инсп. Мин. Земљор.; Ив. Атанасов, Петко Дичев, Асен Иванов, Чакалов, Васиљ Сливков, Васиљ Пангилов, В. Ганев, П. Беров, Љубенов, Никола Здравков, Андреја Љапчев); из Русије: (Николај Васиљевић, Левицки, Јастребов, проф., Н. Исаков, држ. саветник из Петрограда); из Немачке: (Др. Хелер, претс. Савеза зем. задруга); из Данске: (Др. Свенд Хегсбре и Блем); из Мађарске: (Др. Стев. Бернат и Др. Јел. Холошвари и Др. Драг. Ункелхајзер); из Чешке: (Др. Ј. Стокласа (држао предавање), Поливка, проф. из Прага); из Румуније: (Др. Ј. Радукану, С. Кужба); из Хрватске: (Аћим Ђермановић, Радослав Марковић, свешт. из Инђије, Стјепан Радић, Влада Матијевић, Јосип Цветко, Др. Махнић); из Босне: (Коста Поповић, из Штрпца; Мирко Павић, из Бос. Дубице; Ђока Перин); из Далмације: (Никола Бркић, Др. Смодлака); из Војводине: (Исидор Сомборски, Ст. Михалцић); из Словеначке: (Милош Штиблер, Др. Хојник).

Конгреси су били задружна смотра. Више од тога конгреси су била места са којих је полетела у безброј пламена она луча, чији је сваки пламен значио нов потстицај.

нов напор за добро села, за добро сељака. Конгреси су били не демагошко збориште гомиле прикупљене из мотива и циљева туђих задругарству, већ скупови душом и моралом отмених и исправних задругара, који су искрено и предано радили за сељака, за пољопривреду. Тамо се није полагала никаква заклетва, није се бусало у груди, али се у душама носила велика религија, велико одушевљење за задругарство и његове идеале. Тамо није било „наших“ и „њихових“, није било подвајања ни по политичкој припадности, ни по социјалном рангу. Сви су се осећали као у једном задружном храму, сваки је видео у себи један део задругарства, сваки се трудио не да руши, већ подиже и учвршћује зграду задружну.

И нико тачније није окарактерисао рад задружних конгреса од земљорадника Михаила Гачића, на 12-ом конгресу у Београду.

„Да није било науке, ми би још били у повоју. Ми смо се пробудили. Пробудио нас је Главни Савез и земљорадничке задруге. Хвала оном, који је засновао ове задруге у Србији, те да и ми будемо, колико, толико просвећени“.

Тако мисле и осећају сви трезвени људи у овој земљи. Сви они, којима рачуни нису пометени, који без икакве копрене на очима гледају слободно живот и свет, знају и осећају, да су конгреси били велики будилници за народ, који је био у опасности да подлегне једној опасној равнодушности за све што се тиче њега и његова друштвена положаја, да падне у неку социјалну летаргију. Конгреси су уздрмали интересе маса, показали му да се може и боље, да он има права да заузме бољи социјални став али да има и дужност да се за њега бори.

У томе је највећа заслуга и конгреса као и задруга. У томе је највећа заслуга и великог задружног апостола Михаила Аврамовића.

Mihailo Avramović

Piše: **Henri Mej**, generalni sekretar Međunarodnog zadružnog saveza u Londonu.

Mihailo Avramović nije samo pionir jugoslovenskog zadrugarstva, već takođe i pionir Međunarodnog zadružnog saveza. On je učestvovao na njegovom prvom kongresu u Londonu u godini 1895 kao predstavnik Srbije i do današnjih dana zadržao je položaj člana Centralnog komiteta Međunarodnog zadružnog saveza gde je ranije predstavljao Srbiju, a sada Jugoslaviju.

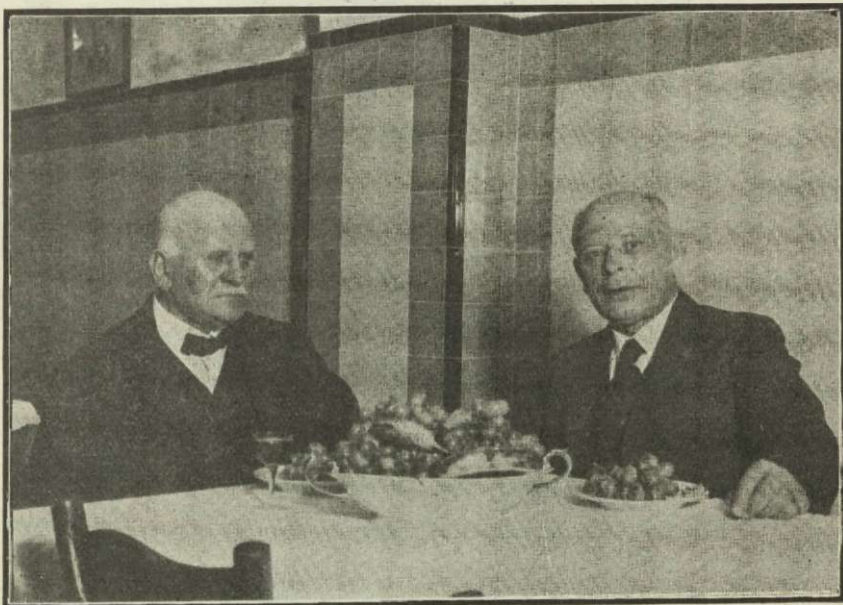

Henri Mej.

Njegovo ime i ličnost simboli su istinskog zadrugarstva na Balkanu i neumornog pokretača i pobornika demokratskih principa za opšti napredak. Pogledajte s koje god bilo strane razne oblasti zadružnog rada u njegovoj rodnoj zemlji svugde ćete naići na ime i duh Mihaila Avramovića nerazdruživo vezane za svako stvaranje baš kao što cement spaja i drži kamene temeljce na određenom mestu. Moj prijatelj Avramović nikada nije bio bez srčanosti kad je trebalo odbiti organizovane napade na blagostanje širokih narodnih slojeva; bio je neustrašiv

u borbi za pravdu i nemilosrdan u gonjenju nepravde. Takav je bio uvek, pa i kad je sam ostajao u toj borbi, ne vodeći računa o svojim vlastitim materijalnim interesima. Iako bi se danas, usled svoje umanjene fizičke snage, on možda želeo povući iz redova zadružnih boraca, njegovo bi povlačenje bilo veliki gubitak za pokret, koji on voli i koji je doveo do takvog uspeha, kakav se manifestuje u razvitku Glavnog zadružnog saveza Kraljevine Jugoslavije, zajedno sa njegovim sastavnim organizacijama. Utešno je ipak saznanje, da su drugi sposobni da sleduju njegovim stopama i uđu u bogatu riznicu, koju je on stvorio svojim radom za zadrugare današnjice i za potomstvo.

Srećan sam, što sam jedan od prvih, izuzev njegove porodice, koji ga je pozdravio prilikom njegovog sedamdesetog rodendana, što sam ga video u naponu njegovog

Mih. Avramović i Henri Mej
u „Zadružnom restoranu” Saveza nabavljačkih zadruga državnih službenika.

literarnog delovanja i što sam bio očevidac njegove umne krepkosti i entuziazma za zadrugarstvo.

Neredovne posleratne prilike, koje su ga odstranile od učešća u zadružnom pokretu svoje otadžbine, oduzele su međunarodnom zadružnom pokretu jednog od njegovih najdalekovidnijih duhovnih vođa, čiji bi saveti, u ovom periodu svetske krize, bili od dragocene vrednosti.

Bio sam veoma radostan, kad sam video sa kakvom izvanrednom voljom nastavlja da svojim pisanjem doprinosi napretku zadrugarstva.

Neka mu sveznajuće Proviđenje podari dug život i zdravlje još za mnogo i mnogo godina!

*
* * *

Gospodin Mej je boravio početkom meseca novembra o. g. nekoliko dana u Beogradu. Na večeri, koju je tom prilikom njemu u čast priredio Savez nabavljačkih zadruga državnih službenika, odgovarajući na pozdrav predsednika Saveza g. Miloša Štiblera, g. Mej je (između ostalog) o g. Mihailu Avramoviću kazao sledeće :

Henri Mej, Mihailo i Kosara Avramović.

...Još veća je čast i radost moja, što sam se večeras, sastajući se s vama, sastao i sa mojim starim i odličnim prijateljem, g. Mihailom Avramovićem. G. Avramović je jedan od najstarijih zadrughnih boraca, i osnivač Medunarodnog zadrughnog saveza. On je osnivač, on je otac vašeg zadrughnog pokreta i sve ovo, što se danas vidi i što se može videti, u Jugoslaviji, pa i na Balkanu, njegovo je delo, plod njegovog oduševljenog i ustalačkog rada. On je taj inspirator i osnivač zadrughnog pokreta na Balkanu, koji je neumorno i sa oduševljenjem delao, i u do-

ba, kada nije bilo popularno biti zadrugar, kada je teško bilo zadrugarstvovati, i kad zadružni principi nisu bili ni poznati, niti su ih dobro razumevali. On se u ovom svom radu pokazao kao iskreni apostol zadrugarstva, i onih principa, koje su Ročdelski pioniri izradili. G. Mihailo Avramović je istinski i pravi apostol zadrugarstva.

Džon Raskin je jednom rekao da nijedna istina ne ostaje onoga, koji ju je izrekao. Ona postaje opšte dobro, koje svi primaju, često i ne znajući od koga i kako. Svi primaju duh i smisao ideala, ali neće biti imitatori fraza i stila, kojim su ta istina i taj ideal izrečeni, već razvijati ga, prema svojoj individualnosti i karakteru, ne odstupajući pri tome od ideala. Tako se pojavljuju samo nove forme istog ideala i iste istine. I kogod dođe u vezu sa zadružnim pokretom u Jugoslaviji, tome će biti jasno da se zadružni pokret razvio ovde čak i u oblicima, za koje Ročdelski pioniri nisu ni sanjali da će biti moguće.

Kao što osnovne boje dugine ostaju iste, tako je i sa istinom, koja je stalna kao i duga.

Ja nisam ovde besposleni obožavalac. Ako ne možete shvatiti, tim gore po vas. On, Mihailo Avramović, ostao je od početka do kraja onog što je bio i što jeste — borac i vođ. Išao je nesebično, napred, krčeći put, ne očekujući i ne tražeći priznanja za svoj rad. Jedina njegova nagrada bila je i ostaje napredak zadrugarstva, koje je njemu najviše na srcu.

Ako sam ovog puta došao samo na kratko vreme u Jugoslaviju, najveće mi je zadovoljstvo da sam danas ovde i da sam ovo nekoliko reči kazao o mome starom prijatelju...

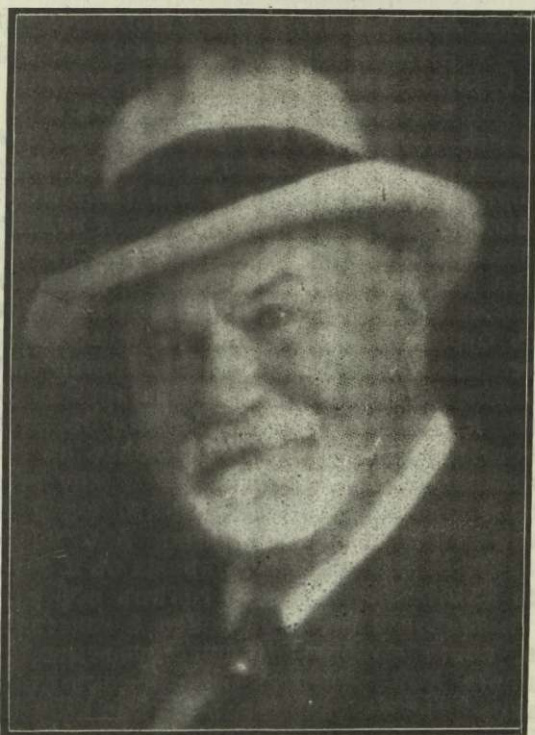
КАКВО Е Г-НЪ МИХАИЛЪ АВРАМОВИЧЪ ЗА БЪЛГАРИТЪ?

Пише: Петко Дичевъ, София

Старо българската селска предвидливостъ представена отъ селския кошъ, напълванъ катагодишно съ жито и кукурузъ, размѣтанъ на яремъ волове или на дюлюмъ, тоя кошъ, тъй много похваленъ въ рапорта на Шекибъ ефенди отъ Високата порта въ 1855-та година въ нова свободна България бѣ изоставенъ. Бѣ изоставена и градската кутия на еснафа. Отъ тоя кошъ и отъ тая кутия, Валията на Дунавския вилаетъ, Митхадъ-паша, е създалъ общеполезнитѣ каси, наричани по турски „Менафи Умуне Санджжж“. Това къмъ 1864-та. Тия каси помогнаха и на селенитѣ и на занатчийтѣ. Тѣ послужиха за основа на народното спестяване и народния кредитъ. Общеполезнитѣ каси бѣха въ турско време по каази, за да останатъ въ българско време околийски. Нашата държава отмѣни изборното имъ управление и ги превърна въ държавни земеделски каси, отъ които състави сегашната наша земеделска банка. Така кредита влѣзе въ рждетѣ на държавата. Съ изключение на опита за създаване на Райфайзенова каса въ с. Мирково, въ нашата Сръдня Гора (1890-та), до 1896-та, у насъ господствуваше понятието, че кредита, това е работа на държавата. Лихварството бѣ взело голѣми размѣри. Моята ржководна мисль е била: нашето екстензивно селско стопанство да възприеме подобрения, за да си спести пари и само до нѣкъде при кредита на земеделческитѣ каси, да мине въ интензивностъ. Въ 1896-та, нашиятъ Андрея Ляпчевъ изучи работата на г. Михайла Аврамовичъ за създаването на селскитѣ задруги и особено тия въ Смедеревския окржгъ. На 1896-та той изнесе своето изучване въ списанието на Българското Земеделческо Дружество „Орало“. Въпросътъ да се върнемъ съ нашата работа въ село, задъ земеделческитѣ каси, бѣ поставенъ. На 1897-та, нашиятъ младъ селски деятель отъ придунавската Добруджа, Иванъ Атанасовъ, отиде на конгреса на Српскитѣ Земьлораднички Задруги въ Крагуевацъ. Г. Михайлъ Аврамовичъ му е направилъ цѣло преподаване, отъ което излѣзе у насъ единъ особенъ докладъ и образцови устави. Това зъздаде движението въ нашия придунавски Русчушки окржгъ и то доведе при г. М. Аврамовича въ Бѣлградъ свещеника отъ с. Шръклево Ангелъ Градевъ. Много нѣщо се каза и написа за Сърбия. Името на г. Михайла Аврамовича стана популярно въ българскитѣ села.

Слель завршения 40 годишенъ съборъ на Сръбскитѣ Земьлораднички Задруги въ Бѣлградъ, кждето азъ можахъ да бжда на Лисичи потокъ въ Дедине и да се порадвам на г-на Михайла Аврамовича и на неговата почитана съпруга г-жа Косара, поискахъ да се върна презъ Нишъ, Зайчаръ и Връшка-Чука, въ моето родно мѣсто Кула, Видински окржгъ. Втори

пътъ минувамъ долината на Свърлишкия Тимокъ, за да се порадвамъ на неговитѣ кварцови скалисти маси и амфиболни и полски шпатови кристални наслоения. Това бързо пътуване бѣ за мене толкова повече приятно, че бѣхъ заедно съ Тимошкия задругаръ г. Марко Матеича, съ когото имамъ скъпи спомени отъ преди тридесетъ години. Г. Мих Аврамовичъ ме е свързалъ съ него. Това бѣ на конгреса въ Неготинъ на 1903-та година. Моята тогавашна августовска екскурзия въ долината на голѣмия Тимокъ до политѣ на знаменитата пирамида Ртане и до с. Планица, заедно съ всичко друго, което

Пеѣко Дичевъ

чухъ на конгреса и научихъ изъ Тимошкитѣ села, ми даде материялъ за една особена студия, изнесена на особено въ нашето Министерство на Земледѣлието. Когато сега на ново бѣхъ въ тимошката долина, то е донесло за мене голѣми радости и е възобновило у мене споменитѣ на практическото изучаване, което е толкова много помогнало на моята работа. На 1906-та година следъ Пиротския конгресъ въ м. августа, кждето г-нъ М. Аврамовичъ е държалъ своя голѣмъ рефератъ „начела и дела или погодбе од којих зависи истински и све-

старани усїех землорадничких задруга“, той бѣ, заедно съ своята съпруга, нашъ гостъ и ние можахме да видимъ българскитѣ придунавски коопераций около Русчукъ и да пропжтуваме по нашата Централна линия до Варна и Плѣвенъ. На 1907-та пакъ въ м. августа, азъ и моята съпруга, бѣхме на конгреса въ Бѣлградъ и г. М. Аврамовичъ ни е далъ възможность да пропжтуваме Мачва до Дрина, кждето азъ можахъ да се запозная съ много напреднали задруги.

Въ м. ноемврий 1907-ма ние държахме въ София учредителния конгресъ за създаването на нашия Главенъ Сюзъ на Българскитѣ Земледѣлчески Коопераций. На тоя конгресъ бѣха г. г. Мих. Аврамовичъ и Гьока Николичъ. Въ дебатитѣ върху голѣмъя въпросъ за основитѣ, на които е трѣбвало да се постави Главния сюзъ, г. Мих. Аврамовичъ е държалъ на сърпски езикъ своето голѣмо слово. Въ него той е развилъ основнитѣ начела на кооперацията като самопомощна, взаимопомощна и самоуправляема стопанска организация и е защитилъ принциптъ на двойния интегралитетъ: 1° че въ Главния Сюзъ трѣбва да влѣзатъ всички видове земледѣлчески коопераций и 2° че Главния Сюзъ трѣбва да води въпроситѣ на ревизийтѣ, спестяването и кредита и на доставкитѣ и продажбитѣ. Словото му бѣ награждено отъ голѣмия конгресъ съ бурни аплодисменти. Въ приложението на тая двойна интегралность, като Главенъ Секретар на Сюза, азъ преживѣхъ големия конфликтъ съ Българската Земледѣлска Банка, която не позволи на Сюза да се бърка въ кредита. Въ развитието на тоя конфликтъ, азъ бѣхъ въ съвѣщание съ г. Мих. Аврамовича, тово, което стана между него и мене въ неговата вила на Дедино-бърдо, въ м. юний 1909-та. Въпросътъ се е своршилъ компромисно, Азъ мисля, че може би и за това, г. Мих. Аврамовичъ държа въ м. августа 1910-та на конгреса въ Лѣсковецъ, други голѣмъ рефератъ на темата „Държава и задругарство“, въ който е изнесълъ условната взаимность, която трѣбва да сществува между държавата и кооперацията. Тоя рефератъ бѣ изнесенъ въ нашето списание „Взаимность“ и е упражнилъ голѣмо влияние въ развитието на българскитѣ кооперативни въпроси. За българскитѣ кооператори отъ тая епоха г. Мих. Аврамовичъ е наставникъ и приятель. За мене той е и старши братъ, учитель и покровитель.

Sedamdesetogodišnjica Mihaila Avramovića

Piše: Ing. **Ferdinand Klindera**, pretsednik „Centrocooperative” i Središnjeg saveza zemljoradničkih zadruga, Prag.

Teret koji pritiska svakog javnog radnika koji se iscrpljuje u mnoštvu raznovrsnih dužnosti nije nikada teži nego u trenutku kad oseti da, u vrtlogu svakidašnjih poslova, nema mogućnosti da, posle dužeg niza godina, opet vidi jednog čoveka retkih osobina, koji mu je još od prvih trenutaka postao drag prijatelj.

Ova su osećanja ispunila moje srce kad mi je stigla vest da duhovni otac srpskog zadrugarstva, g. Mihailo Avramović

Ing. *Ferdinand Klindera*

slavi 4 novembra svoju sedamdesetogodišnjicu. Kako vreme brzo juri! Prošlog maja navršilo se trinaest godina od dana kad sam imao zadovoljstvo da pozdravim ovog sjajnog pionira zadružne misli u njegovoj divnoj otadžbini. On je bio došao kao delegat Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga iz Beograda da bi učestvovao u proslavi dvadeset-petogodišnjice delatnosti Centralnog saveza zemljoradničkih zadruga u Pragu. U mojoj svesti se pojavljuje njegovo nasmejano lice, ja slušam njegov sonorani glas i ja se sećam njegovih elekventnih reči tumačeći,

na jedan sažet ali zato ipak vrlo razumljiv način smisao i razumevanje Slovena za zadrugu akciju. Kad je, najzad, pri svršetku, istakao jednakost kulture i prosvetlosti zapadne i slovenske, ističući potrebu da se iskoristi zapadni napredak dodajući mu ozbiljnost slavenske kulture, zasnovane na sjajnim osobinama tople, utančane bogate i prostrane duše slovenskih naroda — zaorila se bura od aplauza u sali Smetaninog Opštinskog doma u Pragu.

17 maja 1921, Mihailo Avramović je ponovo uzeo reč u opštoj sednici osnivačkog zbora Zadrugne zemljoradničke komore u Pragu, ustanove koja je bila pozvana da, u prvim danima posle rata, u doba velikih ekonomskih i političkih kolebanja, ispita i pripremi zemljište za buduće zadrugno-trgovinske odnose slovenskih zemalja. Na ovoj sednici, g. Mihailo Avramović nas je potsetio na 1912 godinu, kad je srpsko zadrugarstvo bilo pozvano u Moskvu, gde je bila uzeta inicijativa za stvaranje jedne konfederacije slovenskih zadruga. Ovo potsećanje bilo je živo pozdravljeno od strane čehoslovačkih slušalaca, kao i ideje koje je izneo Avramović, tumačeći svoje zadrugno „veruju“.

Međutim, najdražija uspomena koju čuvam o svom dragom prijatelju g. Mihailu Avramoviću odnosi se na dan, kad je naš slavljenik, zajedno sa Rusima Anciferovom i Malahovom, Ukrajinima Baranjanovskim i Hanickim, Bugarima Drenovskim i besarabskim Rusom Rusevom bio gost na mom posedu u Spomišlu, gde sam ih sve skupa pozdravio kao češki seljak i gde sam podigao svoju čašu za napredak našeg zajedničkog rada u budućnosti. Avramović mi je odgovorio izrazima tako toplima i iskrena prijateljstva da smo zapečatili svoje mlado prijateljstvo bratskim zagrljajem.

Sjajni rezultati rada Mihaila Avramovića u srpskom i jugoslovenskom zadrugarstvu pozabaviće mnogo sposobnija pera nego što je moje. Ja znam da posle toliko godina konstruktivnog plodonosnog rada, naš slavljenik je preživeo i godine prepune bola i gorčina, pogoden jednom teškom bolešću i da mu je težak život nametnuo neprijatne borbe i mučna razočarenja koja su minula vremena donela u velikom broju u svima zemljama sveta. Ali ja sam čvrsto ubeden u jednu stvar: da je g. Mihailo Avramović do danas sačuvao svoju nepokolebljivu veru u napredak i snagu zadrugne misli, kojom je on mogao, još pre četrdeset godina osloboditi srpskog seljaka od svog starog ropstva i da danas može s ponosom posmatrati svoje delo u prošlosti koje neće nikada biti zaboravljeno.

Ja, kome je pripala čast da budem na čelu zemljoradničkog zadrugarstva Čehoslovačke Republike, prenoseći se u mislima, stežem ruku svom dragom slavljeniku i kličem u ime miliona naših čehoslovačkih zadrugara:

Živeo Mihailo Avramović, duhovni otac srpskog zadrugarstva!

Mihailo Avramović

Piše: Prof. Aleksej Anciferov, Paris.

U svakom društvenom pokretu energija pojedinaca, koji postaju njegovi inicijatori i vode, igra prvenstvenu ulogu.

U mladom i još ne ojačanom i veoma složenom zadružnom radu značaj ovakvih pojedinaca „putovođa sa buktinjom u ruci“ neobično je veliki. Istorija zadružnog rada u svima zemljama jasno dokazuje da je bez njih zadružni rad uopšte nemoguć.

Razume se, da sama energija, sama volja za rad nije dovoljna. Ona daje pravi efekat samo u tom slučaju, ako se ne troši uzalud i ako njom upravljaju duboko znanje i veliko iskustvo.

Avramović je davno i odlično ovo razumeo. Od rane mladosti pun poleta, njegova bujna priroda nikada nije bila upravljena na štetu onoga velikoga dela, kome je on posvetio sav svoj život. On je od početka svoga rada razumeo da je zadružnome radniku više no ma kome drugom, potrebno postojano učiti, besprekidno posmatrati i proučavati zadružni rad od osnova na kojima počiva i zadružni život u svima njegovim važnijim pojavama.

Njegov po prirodi obdaren um, sposobnost za opažanja, razumno odabiranje ljudi, zajedno sa širokom obrazovanošću i znanjem jezika stvorili su od njega jednog od najistaknutijih poznavalaca zadružnog rada.

No on nije mogao ostati samo teoretičarem ili kabinetskim naučnikom. Njegova radna, bujna priroda odvela ga je na polje praktične službe svome narodu na velikoj zadružnoj njivi.

Nema sumnje, da je zadrugarstvo, kao novi ekonomski oblik života, delo budućnosti. To što se radi danas na ovome polju samo su prvi pokušaji, udaranje temelja i stubova budućem ekonomskom zdanju i budućem društvu. No, bez obzira na ovo, za sve ono što je solidno stvoreno i od vrednosti u zemljoradničkom zadrugarstvu u Srbiji, zemlja je obavezna svome velikome zadrugaru Avramoviću.

Danas, u sedamdesetoj godini on se može sa dostojanstvenom gordošću osvrnuti na predeni životni put. On je stvorio mnogo. On je poslužio svojoj zemlji i svome narodu časno. On je po zavetu Jevandelja „dao dušu svoju za svoje bližnje“. Više od ove ljubavi „niko nije imao“.

Živeo Mihailo Avramović!

Mihailo Avramović

Piše: E. Poisson, Paris.

Tako je, dakle, jugoslovensko zadrugarstvo došlo na srećnu ideju da posveti starom veteranu svoga pokreta, Mihailu Avramoviću, jednu spomenicu. Bilo bi mi žao da ne učestvujem u ovoj publikaciji i da ne osvežim, u nekoliko reči, uspomenu koju čuvam na velikog jugoslovenskog zadrugara.

Mihailo Avramović nije poznat samo u Srbiji: svojom ličnošću koja osvaja i svojom zadrugarskom verom on je upoznao ceo svet sa jugoslovenskim zadrugarstvom. U njemu, s onim simpatičnim licem gde se snažno prijateljstvo, bratstvo i drugarstvo umelo dopuniti, mi smo videli njegovu zemlju.

U Francuskoj, Avramovića poznaju svi pobornici zadrugarske misli. Oni koji se zovu „vodama” sećaju se ove ljudine otvorena lica koji, kad god bi došao u Pariz i našu Francusku, koju je uvek toliko voleo — ostavljao je neizgladljivu uspomenu. Francusko prijateljstvo, a naročito prijateljstvo njenih zadrugara njemu je izgledalo neobično dragoceno, i oni su se doista trudili da tu njegovu ljubav opravdaju.

Ja vidim još uvek Mihaila Avramovića na sednicama koje je, pri kraju rata, u trenutku pregovora za zaključenje mira, sazvala Nacionalna federacija. Ako nije mogao prisustvovati na svima sednicama, on je prisustvovao na nekoliko sednica. Na njegov dolazak se izgledalo i čekalo. On nam je ulevao nade, jer smo znali da je, na međunarodnim skupovima, on imao slično gledište s našim. On je bio ubeđen da, jedino, međunarodno zadrugarstvo može obezbediti tešnje i bratske veze između zadrugara celog sveta.

Kao i mi, on je hteo što brže uspostavljanje Međunarodnog zadružnog saveza; kao i mi, on je radio što je mogao više, od ove epohe, na osnivanju Međunarodne nabavljачke zadruge; kao i mi, on je doprineo da se stvori odbor za osnivanje međunarodne zadružne banke. Koliko sam se puta žalio kod njega, što se češće ne vidamo! Koliko bi učinio usluga Centralnom odboru saveza, da je mogao u njemu češće učestvovati! Nažalost, on nam je iz daljine slao samo svoje srce i svoje želje. Sednice saveza zahtevaju često putovanja koja su vrlo skupa, i mi smo razumevali da veteran jugoslovenskog zadrugarstva nije mogao uvek podneti ove žrtve. Ali njegova gledišta izložena perom služila su nam kao veoma dragoceni saveti.

Mihailo Avramović je smeo i preduzimljiv duh. I kako francuski zadrugari ne bi imali s njim zajedničke delatnosti?

Ja se sećam i ona dva dana koje sam s njim tako srećno proveo u njegovoj zemlji. I još uvek ga gledam, u svesti, na onom malom keju Beograda, s njegovim raširenim rukama kao da dočekuje brata; on nas je tu čekao, sa divnim kolima, koja

su vukla četiri konja, što je za nas, skromne zadrugare bila velika čast. Kakva radost za njega da sretne i dočeka pretstavnik pokreta prijateljske zemlje! On nam je pokazao, za ono kratko vreme našeg bavljenja, sve što je srpsko zadrugarstvo postiglo, i onih četrdeset osam časova urezali su u našu svest uspomenu koja se ne da izbrisati. Ne može se zaboraviti ovo vatreno i ponosno lice kao što je lice svakog zadrugara — pacifiste i internacionaliste do srži u kostima. I danas, izdaleka, zadovoljstvo mi je da ga pozdravim, i čineći to, ja odajem priznanje sjajnoj prošlosti zadružnog jugoslovenskog pokreta koji, uprkos svim teškoćama i smetnjama, gredi svojim putem.

Mihailo Avramović će ostati večito u istoriji srpskog zadrugarstva, isto onako kao što će sačuvati jedno od prvih mesta u Medunarodnom zadrugarstvu i našem Savezu. Isto tako, on će sačuvati jedno naročito mesto među francuskim zadrugarima čije srce podjednako bije s njegovim.

Jedno pismo Savezu nabavilačkih zadruga državnih službenika o Mihailu Avramoviću

Piše: Prof. Dr. **Jon Raducanu**, pretsed. Glavnog odbora rumun-
skih zadruga, Bukurešt.

Za mene je osobito zadovoljstvo da primim Vaš poziv za učestvovanje na proslavi moga cenjenog prijatelja, gospodina Mihaila Avramovića, koji se s punim pravom može smatrati duhovnim ocem srpskog zadružnog pokreta.

Imao sam prilike da upoznam gospodina Mihaila Avramovića, ne samo preko njegove delotvorne i cenjene saradnje na raznim međunarodnim zadružnim udruženjima, nego i u njegovom zavičaju, u stvarnoj delatnosti.

Ja sam video Mihaila Avramovića u njegovoj kancelariji u Glavnom savezu zadruga u Srbiji, posetio sam ga u njegovom domu, gde je prikupio bogatu biblioteku ekonomske literature, a naročito zadružnih dela. Kao njegov gost uzeo sam učešća na lepom kongresu srpskih zadruga godine 1907.

I ove godine, krajem septembra, imao sam prilike da sagledam dugački put koji je srpsko zadrugarstvo prešlo od tada do danas, na veličanstvenom kongresu koji je proslavljao četiri decenije od kada je osnovana prva narodna banka Rajfajzenovog tipa na potstrek i zahvaljujući trudu našega slavljenika.

Rumunski zadružni pokret izražava gospodinu Mihailu Avramoviću svoje divljenje, kako za njegovo delo tako i za njegovo čovečansko stvaranje.

Mihailo Avramović

Piše: Prof. Dr. Gromoslav Mladenac, Bukurešt.

Proslava jednog istaknutog zadrugara, ne sme ostati ograničena u granicama zemlje, u kojoj je on razvio svoju delatnost, nego mora predstavljati izraz zadružnog pokreta celoga sveta. Ovo u toliko više, kada su u pitanju veliki pioniri našeg pokreta, veliki zatočnici zadružnog pokreta raznih zemalja.

Jedan od tih pionira je neosporno Mihailo Avramović, koji se punim pravom smatra ocem zadružnog pokreta u starim granicama Srbije.

Ja nisam pozvan da u jednoj jugoslovenskoj zadružnoj publikaciji iznosim delatnost Avramovićevu na zadružnom polju, za ekonomski i kulturni napredak naroda njegove zemlje.

Ja hoću samo da istaknem okolnost koja mi je u njegovoj delatnosti pala u oči, to jest okolnost, koja je sa tako srećnim prirodnim posledicama bila vezana za pokret, što je Avramović već u početku — kada je pristupio organizovanju seoskih zadruga, prvo u smederevskom kraju, a zatim po celoj Srbiji — izradio potpuno ceo program svoje delatnosti.

Kao praktičar na području zemljoradničkog kredita, bilo mu je stalo do toga, da se prvo ozbiljno obavesti o principima kao i o pravilima organizacije i funkcionisanja zadruga. Zatim je lično, na licu mesta, u raznim zemljama, u kojima je pokret bio stariji, upoređivao principe sa stvarnošću.

Tako je mogao, poznavajući dobro stvar, da odabere najbolji sistem, koji se najbolje prilagođavao životnim i radnim prilikama zemljoradnika njegove zemlje. To objašnjava uspeh njegove inicijative, koja nije bila veštačko imitiranje stranih institucija.

Na taj način ostalo je prištedeno srpskom zadružnom pokretu da prvo pravi pokušaje, te se odmah mogao organski razvijati u saglasnosti sa stvarnim zadružnim principima i potrebama srpske narodne poljoprivrede.

Ovim se objašnjava, zašto je ime *Mihaila Avramovića* nadalesko poznato izvan granica njegove zemlje i zašto Avramovića ne smatraju za svoga samo veliki zadružni pogret u Jugoslaviji, nego i ceo svetski pokret.

Odnos između potrošačkih i zemljoradničkih zadruga

Piše: Dr. Bernhard Jaeggi, Bazel.

Odnosi razmene i trgovine između potrošačkih i zemljoradničkih zadruga treba da se sve više i više razvijaju.

Kako potrošačke zadruge tako i zemljoradničke zadruge treba da svoje uprave tako urede, da oni svoje proizvode sa što manje troškova opterećuju.

Potrošačke zadruge treba da s obzirom na ovaj osnovni princip, izdržavajući utakmicu sa privatnom trgovinom, budu u mogućnosti da zemljoradničkim zadrugama za njihove proizvode obezbede, prema dotičnim odnosima, povoljnu cenu.

Zemljoradničke zadruge treba da prostom i štedljivom upravom budu u stanju da s jedne strane pojedinačnim proizvođačima obezbede izvesne koristi a s druge da budu u stanju da svoje proizvode po cenama koje mogu da izdrže utakmicu prodaju nabavljačkim zadrugama.

Za ostvarenje naročitih ekonomskih ciljeva treba obrazovati paritetne komisije ili preduzeća kojima bi se zajednički upravljalo, ukoliko bi se ovaj poduhvat u jednoj zemlji smatrao celishodnim.

Zadrugarsku štedljivost treba probuditi i ponovo oživeti. Potporom i pomaganjem zadružnog bankarstva i, ako je moguće, osnivanjem opštih zadružnih banaka, mogu se potrošačke i zemljoradničke zadruge učiniti nezavisnim od banaka koje vode privatno-kapitalistički interesi, a od ušteta širokih slojeva narodnih masa stvoriti sredstva za jačanje i pomaganje zadrugarstva.

Treba, dalje, pobuditi i potpomagati osnivanje zajedničkih zadružnih zavoda za vaspitanje i obrazovanje, ukoliko za to budu podesne prilike dotične zemlje.

U svima zemljama valja zadrugarstvu pribaviti značaja u smislu što je moguće prostije uzajamne zadružne samopomoći koje bi vodila računa o interesima zajednice.

Isto tako treba pomagati težnje za osnivanjem novih i razvijanjem, odnosno širenjem postojećih zadruga, kao i saznanje i propagiranje pravih zadružnih principa.

Obe vrste zadruga treba da zajednički zastupaju svoje stvari u pogledu zadružnog zakonodavstva, uprave i pravosuđa.

Uloga ličnosti u zadružnom pokretu

Piše: Prof. Dr. V. Totomianc.

Engleski filozof i istorik Karlajl u svom delu *O herojima i herojskom u istoriji* sprovodi misao da se istorijska zbivanja ne vrše stihijski, nego se javljaju kao rezultati volje jakih ljudi. Ovo se naročito vidi u religijskim pokretima, čiji se inicijatori javljaju kao neobično vidovite ličnosti. Masa onda docnije prihvata učenje ovoga ili onoga apostola nove ideje i njenih propovednika. Budizam, hrišćanstvo i druge religije ovladali su većim delom zemaljske kugle ne time što su se javljali kao potrebe širokih masa ili što su to nalagali njihovi ekonomski uslovi, nego s toga što su ih propovedali Buda, Hristos i dr.

Ma da u ovom Karlajlovom tvrđenju ima i izvesnih preterivanja, ipak i najnovija istorija do izvesnog stepena potvrđuje njegovo mišljenje o ulozi ličnosti u istoriji. Da navedem samo jedan primer u potvrdu njegovu. Da li su se marksizam ili boljševizam u Rusiji javili kao posledice potreba dotične ekonomske sredine? Sve dok Lenjin nije nametnuo Rusiji boljševizam tu nije bilo zemlja krupne industrije, nego samo zemljoradnje. Na taj način *marksizam*, prilagodivši se za razvitak kapitalizma, bio je nametnut jedino snažnom ličnošću i njenim ne mnogobrojnim načelnim pristalicama u više agrarnoj zemlji koja nije imala ni pojma o marksizmu niti je to bila pogodna sredina za njegovo širenje. Njegovo širenje je u Rusiji došlo zahvaljujući jednoj grupi lica koja je dohvatila državno krmilo u svoje ruke.

I ako se ne ograničimo samo na jedan primer i podemo dalje, videćemo da talijanski fašizam i nemački nacionalni socijalizam nisu nametnuti objektivnim uslovima Italije i Nemačke, nego u znatnoj meri uspostavljeni snagom jednog Musolinija ili Hitlera, bilo da su svesno ili nesvesno išli za primerom Sovjetske Rusije. Kao što je tačno, u istoriji veću ulogu igraju zakoni podražavanja i njima se potčinjavaju ne samo mase nego i njihovi vodi.

U zadružnom pokretu, koji pretstavlja novu pojavu u istoriji, uloga ličnosti nije ništa manje značajna, nego u religioznim i socijalnim pokretima. Nije bez razloga što se u Engleskoj pojavu zadružnog pokreta vezuje za imena Viljema Kinga i Roberta Ovena, premda je poslednji dosta nejasno i neodređeno shvatao reč „kooperacija” koja je tek docnije dobila konkretniji oblik. Sledujući učenju Kinga i Ovena jedna grupa radnika malenog fabričnog grada Ročdela u severnoj Engleskoj osnovala je prvu potrošačku zadrugu koja je poslužila kao uzor za podražavanje celog sveta. U ovom slučaju, mi vidimo u istoriji redak primer ne samo kolektivnog stvaranja, kad ne jedno lice, nego grupa lica praktično ostvaruje teorijsku misao inicijatora toga dela i povrhu toga preobraća nejasnu ideju u određen i jasno izražen program.

I u daljem razvitku zadružnog pokreta u Velikoj Britaniji mi se susrećemo sa viđenim ličnostima, kao što je Vansitart Nil. Holiok i drugi, zahvaljujući njima zadružna organizacija se nije samo rasprostranila nego i produbila; oni su naročito bili korisni ne samo time što su vladali perom i rečju, nego i živeli po načelima zadružnog pokreta. Da Holiok nije napisao svoju divnu istoriju Ročdelskih pionira, koja je bila prevedena na mnogo jezika, teško bi Engleska poslužila kao primer u pogledu širenja potrošačkih zadruga mnogim drugim državama. Zahvaljujući Holiokovom delu, pokloništvo stranaca, hadžiluk u Engleskoj, poniklo je specijalno zbog toga, da se vidi potrošačka zadruga u Ročdelu i upozna s njenim osnivačima. U poslednje vreme u toj Velikoj Britaniji primećuje se oskudica jačih ličnosti u oblasti zadružne delatnosti, ali je delo već upućeno i ono korača napred, nošeno masama.

Na drugoj strani, javlja se kao učiteljica celog sveta u oblasti naročito kreditnog zadrugarstva, seoskog i varoškog, Nemačka. Tu imamo delo dvojice, tako reći, oceva zadrugarstva, imena koja su poznata celom obrazovanom svetu, tj. Šulce-Delić i F. Rajfajzen. U istoriji Nemačke, retko je ko ostavio tako dubokih brazda, kao ova dva čoveka, i njihova se imena neće zaboraviti ni onda, kad se budu zaboravila imena slavni nemačkih vojskovođa. Šulce-Delić je stvorio naročiti tip popularnih ili narodnih banaka, koje nose njegovo ime. Rajfajzen je stvorio naročiti tip seoskih zadruga. Kreditne zadruge, stvorene po sistemu Rajfajzenovom, rasprostranjene su ne samo u Evropi, nego i u Indiji, Japanu i portrete Rajfajzenove možete sresti ne samo u staroj Evropi, nego i u dalekoj Aziji. Izgleda da je mučno naći skromnijeg čoveka od Rajfajzena i skromnijeg rada od njegovog organizacionog rada: on je udesio svoj program kreditnog zadrugarstva prema uslovima nemačkog sela; a međutim kulturne posledice toga rada su bile neobično velike ne samo za Nemačku nego i za mnoge druge zemlje.

Ako se sad obrnemo Francuskoj, videćemo tamo mnogo sjajnih imena u oblasti zadružne inicijative i propagande zadružne ideje, u svima njenim oblicima. Tu ne nalazimo samo stara imena, kao Furije, Luj Blan i dr., nego i nova kao Šarl Žid. Ali za razliku od drugih zemalja, učenje prvih mislilaca nije naišlo ni na kakav odziv kod francuskog naroda, i samo se poslednji tj. pri kraju svoga života mogao radovati uspehu u oblasti potrošačkog zadrugarstva. Primer manjih država, koje danas igraju prvu ulogu u oblasti zadrugarstva, tj. primer Švedske, Finske, Danske i Švajcarske, u manjoj meri potvrđuje teoriju Karaljovu o isključivoj i vidnoj ulozi ličnosti. U tim zemljama imamo pred sobom stanovništvo veoma visokih kulturno-moralnih odnosa, što veoma olakšava zadružnu organizaciju. Ali i tamo bez jačih ljudi u vodstvu ne bi se dostigli takvi rezultati kakvima se danas divi ceo svet. Da navedem samo neko-

liko takvih osoba, u Švedskoj Jogansena, sadašnjeg rukovoca Saveza potrošačkih zadruga, u Finskoj nedavno preminulog Getharta, u Danskoj Jorgensena, u Švajcarskoj Molera i Jaeggia.

U slovenskim zemljama pri jačoj sklonosti Slovena za uvećavanje i oduševljavanje uloga ličnosti ne može biti ništa manje nego u mirnim severnim zemljama. Na žalost takvih ličnosti ima malo, s pogledom na mladost samog zadružnog pokreta i mogućnost podražavanja već gotovim obrascima.

Mi navodimo samo jedan primer istaknute ličnosti, čijoj inicijativi valja zahvaliti za osnivanje i širenje zadrugarstva u staroj Srbiji. To je Mihailo Avramović, kod koga su se, po sopstvenom priznanju učili i prvi bugarski kooperatori. Mihailo Avramović je bio apostol, javlja se kao otac svega jugoslovenskog zadrugarstva i njegov jubilej potpuno zaslužuje da se proslavi jednovremeno sa četrdesetogodišnjicom jugoslovenskog zadružnog pokreta. Mihailo Avramović pripada broju onih rećkih zadružnih inicijatora, koji su nadživeli zadružnu organizaciju. Mnogi drugi apostoli zadrugarstva nisu imali sreću da vide plodove semena koje su oni sejali. Rezultati su stizali docnije kad su već sejači bili pomrli. Naprotiv, Mihailo Avramović prisustvuje ubrzanom napredovanju sveg jugoslovenskog zadrugarstva i u tome on mora naći utehe za sve ono trnje i smetnje kojima je bio pretrpan njegov zadružni put.

Начело добровољног учешћа у задругарству

Пише: Ал. Вегнер, Београд.

Роберт Лифман у својој књизи: „Форме привредних предузећа“ даје следећу дефиницију задругарства као привредне појаве: „Задруге јесу привредна предузећа, која имају за циљ да заједничким обављањем некога посла унапреде домаћа газдинства или повећају успех привредних газдинства“. Прелазећи затим на правни облик задружних установа, Лифман подвлачи факат, да се савремено удруживање у задруге одликује од прастарих Маркен и од средњевековних еснафа пре свега и највише тиме, да је учешће у задрузи — добровољно. Оно бива на основу пријаве за чланство, у којој се на јасан и недвоуман начин изражава добра воља кандидата да ступи у чланство, да преузме све обавезе, које проистичу из статута (правила) задруге и да се покорава одлукама њених органа: Скупштине и Управног одбора. Али ова изјава воље кандидата није једнострана. Њој одговара одлука управних органа задруге којом они, ценећи квалитете кандидата, усвајају или пак одбијају његову молбу о пријему у чланство.

Извесна морална квалификација сматрана је, дакле, као неопходан предуслов за пријем у чланство, а пошто овом и оваквом квалификацијом не могу да располажу масе, то је јасно да је задругарство првобитно радило на прикупљању елите па тек онда су се могли развијати послови „у мери, у којој су се задругари морално и социјално оспособљавали за вођење задружних послова“.

Ступање у чланство било је, дакле, по правилу добровољно. У постојећем законодавству налазимо једини изузетак за водне задруге, где као чланови задруге важе „сви они поседници, чију земљу водна задруга брани од воде или чија је земља употребом воде постигла већу вредност“. Једино у водним задругама постојао је, из појмљивих разлога, тај изузетан пропис, по коме је неко могао постати члан задруге — и мимо његове воље па чак и противно његовој изричитој жељи.

У свим осталим задругама пословање је обухватало само лица, која су драговољно на то пристала. Ту долазе у обзир пре свега послови кредитирања, посао око набавке предмета потрошње па и разних потрештина за пољопривредно газдовање. Најзад трећу врсту послова сачињава заједничка продаја без претходне обраде или пак након прераде и удешавања (паковања итд.) за продају.

Овакво схватање задругарства у свима његовим гранама трајало је све дотле док се слободна утакмица сматрала за

основ нашег привредног система. „Анархија производње“ анатемисана је само од социјалиста, а законодавац све до последњих дана сматрао је свако споразумевање и удруживање ради сузбијања ове анархије као радњу, коју треба најоштријим мерама сузбијати и спречавати.

Привредна криза која је почела у 1929. години и која је нарочито тешка стога, што претставља кумулацију продукционе кризе са кризом кредитном и монетарном, — учинила је крај овој либералистичкој концепцији. Изузев Совјетске Русије, где се почело са изграђивањем једног нарочитог привредног режима, у којем приватна газдинства заснована на приватној иницијативи имају нестати крајем друге пјатилетке, дакле, у 1937-ој години, — у свим осталим земљама, држава је почела да даје правац и да одређује садржај привредној делатности појединих приватних газдинстава.

Проучавајући ову бујицу законодавних мера, морамо се сложити са закључком старог јеврејског мудраца Бен Акибе: „Es ist alles schon dagewesen“. С тога гледишта ово ново законодавство најтачније би се могло дефинисати као неомеркантилизам, али, пошто је овај назив од Кобдена на овамо и сувише омрзнут, то је прихваћен други израз: прво „везана привреда“ (gebundene Virtschaft) а после и „диригована привреда“.

Покушаји „управљања“ обухватају, без икаквог система, производњу и размену добара, унутарњу као и спољну трговину. Хитлер једноставно забрањује примену извесних машина, повећање предузећа ове или оне категорије. Рузвелт постиже ограничавање производње пшенице путем премија, а Бугарска опет плаћа премије да повећа производњу памука. Спољна трговина све више се стеже калупима утврђених контингената и применом начела трампе. Законодавна и административна радња је врло обиљна, али законодавац још лута и у погледу задатака и циљева и у погледу метода.

Све више је јасан само један неоспоран факат: целокупна ова законодавна радња биће у толико ефикаснија, у колико је више организован тај ред људи, коме се законодавац обраћа. Рузвелтова N. R. A. (Администрација националне реконструкције) уводи принудна удружења исто као и наш Закон о радњама. Законодавац неће више да зна за појединца, он се обраћа на сталеж, на савез, на удружење.

У колико су ситније и многобројније привредне јединице, на које се односи ово законодавство, у толико је преча потреба њиховог удруживања, њиховог организовања. Нема сталежа, где би број самосталних предузетника био већи него у земљорадњи, где су уз то и предузећа раширкана по целој земљи. Не може се ни помишљати на успешно „дириговање“ аграрне политике, док инокосни поседници нису удружени, нису уједињени у једно једино тело, које би во-

дило бригу о успешном извођењу законодавчевих намера. Природно је, да је дириговање пољопривреде пре свега тражило да нађе ослонац у постојећој организацији удружених земљорадника у његовом задругарству.

А и с друге стране земљорадничко задругарство и то најпре у његовој продајној организацији осетило је потребу дириговане акције појединаца. Успешно пласирање пољопривредних продуката претпостављало је потребу квалитетне производње стандардизоване и типизираних робе. Да би се ова и оваква производња остварила, потребно је да задруга има већу ингеренцију на правац и на начин рада у газдинствима њених задругара.

Од тога момента пак, када се аграрна политика Државе ослони на задругарство, као организацију пољопривреде, настаје потреба да се сузбије акција појединаца, која не би била у складу или, која би чак ишла у раскорак са захтевима и интересима државне аграрне политике. У том циљу потребно је пре свега обезбедити обавезну снагу задружним одлукама према свима задругарима, чак и оним који се са том одлуком не слажу. Већим делом оваква обавезна снага задружних одлука може се постићи једноставним прописом, да задругар, који се тим одлукама не би покоравао, губи право да и даље ужива ма какве друге бенефиције од друге.

Али продајни планови, како се сада раде у Енглеској, и производни планови, како се замишљају у низу земаља са аутаркијским тежњама, могу имити успеха само ако план обухвати 100% свих продуцентата. Да би се извесна мера продајне или продукционе политике могла декретирати са снагом обавезном за сва заинтересована лица, потребно је, дакле, да та лица уђу у састав организација, којима се поверава извођење ове политике и контрола над њеним извршењем од стране појединаца.

Ако и у колико, дакле, ми се слажемо с тим да се смишљена аграрна политика — све док постоје самостални поседи појединаца — може спровести само путем њиховог удруживања и организовања, — морамо бити на чисто с тиме да ћемо морати жртвовати освештен принцип добровољног учешћа у задругама и у место тога увести нов пропис по коме би то учешће за извесне продуценте и у извесним приликама постало обавезно.

Обавеза односно принуда може да буде директна, законска, а може да буде и индиректна. У овом последњем случају законодавац признаје извесне користи само члановима задруге тако, да лица која би хтела да и даље остану ван задруге, трпе од тога изостајања непосредну штету. У овом случају на слободу одлучивања код појединаца се врши извесан притисак и формално слободна његова пријава

о уласку у задругу стварно је изнуђена обећањима већих користи. У место, да се удари правим путем и да се отворено декретира законски обавезно чланство, — исти циљ се постиже заобилазним путем, путем, рекао бих подмићивања, жртвујући, дакле, тај принцип одабирања моралне елите, на којем се заснивало досадашње задругарство.

Један наш провинцијски лист, поводом скорашње четрдесетогодишњице српског задругарства, вели ово: „Јуче је задругарство било више у форми индивидуалистичког задругарства, данас оно постаје форма планска и колективна. Јуче је могло бити огорчење на политику једне установе, данас оно има да оријентише и диригира целом производњом у земљи, оно има да одваја и да одређује контингенте производње, повећавања или смањења ових или оних производа и да спроводи читаву извозну политику нашег земљорада.“

Из основа се мења, дакле, социална функција, коју је задругарство до сада вршило, али треба бити на чисто с тиме, да се овај нови узвишен циљ може интегрално постићи само под условом, да се жотвује досадашњи принцип добровољног учешћа, на коме је задругарство изграђивано прошлих четрдесет година.

Ова жртва може се поднети без штете само под једним условом: да је задругарство за 40 година усвојило задругарству свест и да је до сржи прожето начелима, на чијем је насађивању, ширењу и јачању Мих. Аврамовић тако неуморно радио.

Утицај задругарства у Србији

НА

ЗАДРУГАРСТВО У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Пише: **Боко Перин**, управник Савеза српских земљорадничких задруга у Сарајеву.

Прва пропаганда задругарства у Босни и Херцеговини дошла је од Савеза српских земљорадничких задруга у Загребу преко листа „Привредник“, концем прошлог вијека. „Привредник“ је био врло популаран национално-привредни лист, који је потстицао наш свијет на јачи привредни рад и организовање и био доста раширен по нашим варошима и код сеоских свештеника и учитеља. Овај је лист имао врло јаког утицаја у нашим крајевима, па је успео да и код нас покрене т. зв. „ситни рад“, који је обухватао слање шегрта на занате и трговину, ширење штедне, сузбијање луксуза и рђавих обичаја, оснивање задруга, локалних банака и штедионица и сличне ствари. Све наше привредно организовање до светског рата ограничавало се на ове ствари.

Под утицајем „Привредника“ почели су се још почетком овог вијека јављати поједини свештеници и привредници Савезу у Загребу и тражити информације и упутства о земљорадничким задругама. Ово су били појединачни, усамљени случајеви који нису дали резултата. Тек. 1903 г. отпочело је јаче интересовање за задругарство код нас и то на овај начин: 1902 године основано је у Сарајеву друштво „Просвјета“ са циљем, да помаже школовање наше омладине давањем стипендија. Одмах 1903 године закључило је друштво и да намјешта шегрте на занате и трговину. Изаслан је Шћепан Грђић у Загреб, да код „Привредника“ проучи како се врши овај посао. Том приликом упознао се он и са радом Савеза и његових земљорадничких задруга. Задругарство му се више допало него рад са шегртима, па се по повратку у Сарајево почео занимати и овим послом. Почео је одмах агитацију и преписку са неким заинтересованим људима из народа. Кад је 1905 године покренута „Српска Ријеч“ почео је преко ње јавну агитацију за оснивање земљорадничких задруга, најприје краћим написима, а убрзо серијом чланака. На иницијативу Грђића „Просвјета“ закључује исте године да у свој дјелокруг узме и земљорадничко задругарство, да ради на оснивању задруга и да их она води. 1906 год. Грђић штампа у засебној књизи допуњене чланке из „Српске Ријечи“ и правила земљорадничких задруга, која је саставио према правилима пријечанских задруга. Чим је овај покрет почео, влада је заузела став против њега и није одобрила оснивање трију задруга, које су биле на подлози поменутих пра-

вила. Нарочито јој је сметало, што су задруге носиле српско име и што су биле са неограниченом одговорношћу. Извесна промена курса политике 1905 г., кад се је мало попустило од дотадање круте апсолутистичке управе и настојало да се ситније жеље народа испуне, почела је да попушта и у овом послу и у септембру 1908 г. одобрила је „Просвјетина” правила земљорадничких задруга у цијелости. Још прије овог одобрења основана је прва Српска земљорадничка задруга у Штрпцима код Вишеграда, а одмах иза одобрења у 1908 год. јавља се 18 оснивача задруга, 1909 год. 48, а 1910 год. 43, не рачунајући око 50 пријављених оснивача, који

Михаило Аврамовић
у кабинету за рад (1906 год.)

оснивање нијесу извели. У 1909 години приступило се оснивању Савеза, али је ствар због извјесних околности ишла споро. Тек 8. маја 1911 године одржана је оснивачка скупштина Савеза и концем исте године Савез уписан у задружни регистар.

Као што се види из напријед изложеног, задругарство се код нас почело развијати под директним утицајем пријечанског задругарства. Утицај из Србије био је спријечен потпуном изолираношћу Босне од Србије и забраном свих књига и листова из Србије. Ради тога није се осјетио утицај Београдског Савеза све до 1903 године. Колико је мени по-

знато, све do те године нико се из Босне није обраћао Савезу нити је Савез долазио у везу с киме у Босни. Ни сам Грђић у изложеном раду није имао никакве везе са Београдом и чак није читао ни његов лист и његове књиге и брошуре. Он је само знао да су задруге из Србије на међународном задружном конгресу у Паризу 1900 године оцијењене одмах иза њемачких и по томе је држао да је задругарство у Србији добро. Послије 29 маја 1903 године почели су понеки наши људи одлазити у Београд и одржавати извјесне везе. Од тих људи неки су се обраћали Савезу ради упознавања рада задруга. Савез им је давао брошуре и упуства, а с некимима је и у преписци био. Ово није дало практична резултата, већ је служило само да се поједини људи упознају са задругарством колико-толико.

У 1910 години дошао сам и ја на праксу у Београдски савез и ту провео неколико мјесеци. Ту сам први пут упознао задругарство у пракси и наишао на људе, који су прегли не да се користе радом својих ближњих, већ да се отму експлоатацији јачих. Тај рад био је миран и солидан, без трзавица и борбе. У оној партијској и личној борби Савез је изгледао као лијепо острво у узбурканом мору. Сав рад био је на моралној подлози и на чистоћи задружних начела, која су се стриктно одржавала. Задруге су вођене у том правцу и стално упућиване и контролисане да се држе одређеног пута. Аврамовић је нарочито настојао да ме упозна на првом мјесту са задружним начелима, па онда са њиховом примјеном у пракси. Он је то врло радо чинио свима људима који су се интересовали за задругарство. На челу савеза стајали су најугледнији људи из Београда, који су самим својим присуством издизали Савез изнад многих других установа. У Савезу су вршени многи послови у корист земљорадника и подизања земљорадње, али ми је пало у очи, да се не ради довољно интензивно на сузбијању зеленаштва, које је онда цвјетало у богатијим окрузима Србије.

Са појединим сељацима-задругарима дошао сам у додир у самом Савезу, али шире масе задругара упознао сам на неколико среских зборова, којима сам присуствовао и на конгресу који је 1910 године одржан у Лесковцу. На њима сам познао најбољи дио сељака Србије. Видио сам домаћине врло разборите, трезвене и отресите, пуне снаге и самопоуздања. Видио сам свјесне задругаре, који су се борили за једно боље стање. Општи утисак о сељацима као задругарима био је врло добар, јер сам видио да имају много смисла за самопомоћ, да су у стању доста да жртвују за своје задруге, а захтјеви им нијесу велики. И све до данас чини ми се да се у овом нијесам преварио, па и сад рачунам србијанске сељаке међу најбоље задругаре у држави. Нарочито су ми падали у очи задругари, који су умјели лијепо да говоре на

скупштинама, јер сам сељаке-говорнике ту први пут слушао. Исто тако падао је у очи приличан број врло агилних сељака, који су изашли из опште сељачке пасивности. Они су ревносно учествовали у свим дебатама и договорима. Нарочито ми је остао у успомени један састанак у неком селу у околини Тополе. Ту сам видио најљепши свијет у Србији, црномањаст, висок и витак, сасвим различит тип од сељака у околини Београда, који се сваки дан виђа у престоници. На овим скуповима учинило ми се, да се прилично много захтјева ставља на државу а о самопомоћи да се не говори довољно.

Послије одласка са праксе дошао сам у сарајевски Савез, у коме сам примијенио све оне лијепе ствари које сам у Савезу у Београду научио и видио. Све до свјетског рата одржавао сам стално везу са Београдским савезом и примао његов лист и сва његова издања.

Толико знам и могу рећи о утицају прије рата. Односи оба савеза послије ослобођења спадају на други лист и о том се може засебно говорити.

Spomini na Mihaila Avramovića

Piše: Janko Smodiš, Ljubljana.

Ime Mihaila Avramovića je bilo že pred vojno znano tudi v naših zadružnih vrstah. Kot vodilni zadružni delavec se je udeleževal tudi kot zadružni pisatelj osobito v Zemljoradniški zadrugi, ki so jo gotovo vse tri takrat obstoječe zveze slovenskih zadrug redno prejemale. Tudi kot duševni vodja vsega takratnega zadružnega pokreta v Srbiji je vzdrževal stike s slovenskimi zadrugarji. Njegovo ime je mnogokrat blestelo i med prvimi evropskimi zadrugarji v popisih mednarodnih zadružnih konferenc in nismo bili nanj mi Slovenci nič manj ponosni kakor njegovi srbski rojaki.

O priliki 40 letnice najstarejše slovenske zadružne organizacije — Zadružne Zveze v Celju v. 1.1923 se je pojavil jubilanlanta menda prvič*) osebno med slovenskimi zadrugarji. S svojo markantno zunanostjo, primerno samozavestnim nastopom, osobito pa s svojimi bogatimi izkušnjami in obsežnim znanjem je znatno nadkriljeval vse ostale govornike. Njegova ocena rezultatov 40 letnega zadružnega dela je bila odločilna, njegova kritika napak v našem zadružništvu se je smatrala kot absolutno umestna. Spominjam se, kako smo se pozneje pri izletu na Celjski grad zatekali k njemu z najbolj perečimi vprašanji, iskaje pri njem nezmotljive rešitve in kako vneto smo poslušali njegova naziranja o sposobnosti zadružne ideje v pogledih raznih najkulturnejših evropskih narodov na zadružne probleme in o njegovem delu, borbah in uspehih na zadružnem polju. Nam Slovencem je prav zgovorno polagal na srce izločitev politike iz zadružništva in se ni dal prepričati s protidokazi, da je konkurenčni kritizem nemalo pripomogel k pravočasnemu zatretnju bolnih kali v našem zadružnem telesu. Kot pravoveren zadrugar je zahteval tako samo-kritiko med zadrugarji samimi, da opreznanje konkurence ni potrebno za ohranitev zdravih zadrug. Kako dobro je poznal naše zadružne prilike vobče dokazuje očitek, da smo vse preveč trgovci in bankirji, mnogo premalo pa pripadniki zadružne ideje radi nje same in da zato tudi razen v kreditnem zadružništvu nimamo pokazati bogve kakih uspehov, dasi se lahko ponašamo z najstarejšimi zadrugami na Balkanu. Pomanjkanje zadružne vzgoje je glavna ovira

* Prvi put bio je g. Avramović među slovenačkim zadrugarima 1919 god. kad je odlazio na godišnju skupštinu Zadružne zveze u Celju. Tamo je održao jedan govor, koji je među prisutnima bio odmah mnogo zapažen. Godine 1921 bio je u Ljubljani kongres Glavnog zadružnog saveza, pa je Avramović i tom prilikom zauzimao „centralnu ulogu“. Sem toga je bio i na sednicama, koje je Glavni zadružni savez držao pre proslave 40-godišnjice celjske Zadružne zveze na području današnje Dravske banovine,

Urednik

za neuspevanje nekreditnega združništva pri nas, osobito konzumnega in nabavnega.

Pozneje je prihajal jubilar še mnogokrat v Slovenijo, toda kot bolnik na lečenje, vendar se je tudi vsakokrat živo zanimal za naše združništvo.

Jubilar, ki je v Srbiji oral združno ledino in dal srbskemu združništvu socijalno in etično smer, ki se je tako odlično udejstvoval na združnem polju tudi izven mej svoje domovine in ki se je tako živo zanimal za naše združništvo, zasluži najiskrenejše čestitke združarjev tudi iz Dravske banovine z vročo željo: na mnogaja ljeta!

O Mihailu Avramoviću kao jugoslovenskom zadrugaru

Piše: Dr. Antun Novaković, upravnik Zemaljskog saveza zadruga za poljoprivredni kredit, Beograd.

Istorija srpskog zemljoradničkog zadrugarstva je u velikom i najvažnijem svom delu prikaz delatnosti g. Mihaila Avramovića, nosioca i propagatora zadružne misli u predratnoj Srbiji. Prvi počeci te istorije padaju doduše u vreme kad je on tek svršavao svoje školovanje i počeo da po Nemačkoj i Italiji stiče prva saznanja o zadružnom pokretu koji je tamo već bio uzeo velikog maha. Članci Lj. Novakovića i P. Todorovića nagoveštavali su već sedamdesetih godina pr. veka, da se pojavljuje nova misao ekonomskog podizanja seljaštva pomoću udruženja, zasnovanih na načelu samopomoći, koja u isto vreme treba da dovedu i do moralnog njegovog preobražaja usadivanjem osećaja solidarnosti, negovanjem štednje i radinosti i suzbijanjem svih mogućih poroka na selu. Desetak godina kasnije, kad Ž. Šokorac izlazi pred javnost sa svojim projektima zadružne organizacije sela, čine se prvi pokušaji praktičnog ostvarivanja zadružne ideje, u kojima g. Avramović još ne učestvuje aktivno. I u poslednjem delu događaja u našem zadružnom životu ne vidimo ga više kao aktivnog saradnika. Bolest ga je pre 10 godina prisilila da prekine sa fizičkim naporima koje je ranije ulagao u svoj rad, a poznati kasniji događaji bili su razlogom da je njegova aktivna saradnja sasvim prestala. Ali između ove dve krajnje tačke, od kojih je jedna obeležena slavljem osnivanja prve zemljoradničke zadruge u Vranovu, a druga sramotom crne nezahvalnosti, leži period vremena od punih 30 godina u kojima je Mihailo Avramović svojom nesalomljivom voljom i odlučnom istrajnošću doveo srpski zadružni pokret od njegovih prvih početaka do njegovog najvišeg stepena. Njivu koju su drugi pre njega tek po površini malo raskrčili, on je snažnom rukom isprevrtao, u njoj posejao plodno seme, odnegovao mladicu, sačuvao je od svih udaraca hladnih i oštih vetrova i uzgajio snažno drvo koje već godinama donosi obilne plodove. Stablo, razvijeno u skladnoj harmoniji, raširilo je grane preko cele zemlje i pustilo duboke korene, pa raste dalje iz vlastite snage. Njemu danas ne treba drugo nego da ga valjan domaćin čisti od gusenica i nametnika, da mu podseca divljake i kreše grančice i tako mu obezbedi trajnu plodnost. Bujan život koji je strujao u njemu, stvarao je obilje hrane za štetočine i oni su se pojavili. Ali treba se nadati da će se naći iskusen voćar koji će ga znati očistiti i urediti pre nego što mu se grane počnu sušiti.

Trideset godina radilo se po programu, postupalo se stalno i napredovalo lagano, ali s tim sigurnije. Jasnim pogledom

na realnost g. Avramović je uspeo da odvoji bitno od sporednog, a bistar njegov um razradio je program koji je odgovarao toj stvarnosti. Gosp. Avramović ga je sam kratko, ali vrlo jasno izložio ovim rečima: „U prvom redu imalo se doći do oslobodenja zemljoradnika od ostataka prirodne zemljoradnje. U drugom redu je bilo naoružanje seljačkog gazdinstva za proizvodnju u savremenoj novčanoj periodu. U trećem redu stalno osposobljavanje gazdinstva za progresivni svoj razvitak. Ovo potonje bila je krajnja meta naša i mi smo određivali zemljoradničkim zadrugama kao njihovu najvišu ulogu: da pomažu i doprinose da se organizuju sve ekonomske funkcije seljačkog gazdinstva onako, kako to u danom trenutku traži tržište i saobraćaj, a dopuštaju i upućuju naučni metodi.”

Ovaj program, a naročito način njegovog izvođenja, bio je savršeno prilagođen prilikama u kojima se radilo i zato je, uprkos velikim teškoćama u prvim počecima, zadrugni pokret uskoro počeo da pridobija široke mase zemljoradnika. Oni su ga prihvatili, jer su ga razumeli i osećali, jer je odgovarao njihovim potrebama i shvatanjima. Neumorna delatnost vode i duboka vera s kojom je pristupao delu, ulevale su snagu i pouzdanje i njegovim saradnicima, čiji je broj svakim danom rastao. Njegove iskrene i ubedljive reči, snaga njegovih dokaza i toplina kojom ih je iznosio, ubedivala je i zagrejavala svakog s kim je došao u dodir i on je ubrzo stvorio, naročito u krugovima seoske inteligencije — učitelja i sveštenika — brojnu vojsku zadrugnih pionira koji su dalje krčili puteve.

Presadujući u svoju zemlju ono što je našao drugde u svetu, g. Avramović je sretno odabirao ono što je odgovaralo našim prilikama i znao da težnju za čuvanjem čistoće osnovnih načela vešto spaja sa potrebama koje su diktovale naše prilike. On je na taj način stvorio zadrugarstvo koje je u punoj meri sačuvalo opšta zadrugna načela, a ipak primilo i zadržalo izrazito nacionalno obeležje. Kao takvo ono je svojim uticajem prelazilo državne granice tadašnje Kraljevine Srbije i služilo kao primer i potstrek za osnivanje zadruga u susednim zemljama gde je živeo naš narod. Preko zadrugarstva stvarane su i podržavane veze koje su često puta bile jače od političkih, a u svakom slučaju bile mnogo šire, jer su vezivale mase seljačkog naroda, a ne samo uski krug zvaničnih političara. Stojeći daleko od dnevne partiske politike, on je za naše narodno ujedinjenje učinio više nego sve političke stranke i spremao najdublje osnove za stvaranje Jugoslavije. Sve što je g. Mihailo Avramović radio za srpsko zadrugarstvo, uradio je i za jugoslovensko. Kad je god. 1919 bio osnovan Glavni zadrugni savez, to je bio prvi korak ka formalnom realizovanju ideje jedinstvenog jugoslovenskog zadrugarstva. U prvi mah stvorena je samo zajednica u cilju međusobnog obaveštavanja i zaštite zajedničkih interesa, a posle ona se je imala proširiti i na vršenje ekonom-

skih funkcija. Takva je bila koncepcija g. Avramovića koji je želeo da se sve pozitivne snage koje rade u našem zadrugarstvu, okupe na zajedničkom delu. On, osnivač i duhovni vod srpskog zadrugarstva, sa jednakom je ljubavlju i oduševljenjem prišao i svim drugim našim zadružnim pokretima, jer je našao da „je njegovo mesto svugde gde se zadrugarski misli i oseća, gde se zadrugarski složno radi, gde su zadrugari onakvi kakve osnovna zadružna pravila priznaju.” „Nikad nisam davao ma kome povoda da se u našoj zemlji raspali borba sistema. Branio sam zadrugarstvo kao zadrugarstvo,” tako je jednom prilikom pisao Zemaljskom savezu zadruga za poljoprivredni kredit, osuđujući borbu koja nastoji da razjedini ono što je on kao jedinstveno stvarao — jugoslovensku zadružnu ideju. Po njegovom mišljenju, pred velikim opštenarodnim interesima moraju da ustuknu svi drugi obziri, jer veliki se problemi ne rešavaju pocepanim i zavadenim snagama. Protivno je prirodi zadružnog rada, da se zadrugari između sebe mrze i gone. Sejući na svakom koraku to plemenito seme, g. Avramović je radio na stvaranju jedne trajne veze koja spaja sve naše iskrene i prave zadrugare, bez obzira na to kom plemenu, kojoj veri i kojoj zadružnoj grupaciji koji pripada, i stvorio je duh pravog i istinskog jugoslovenskog zadrugarstva. Otac srpskog zadrugarstva postao je tako otac jugoslovenskog zadrugarstva.

Učitelj i neimar

Piše: Ing. Stevo Račić, Zagreb.

Svaki pravi zadrugar, pa i svaki dobronamjerni i objektivni građanin ove zemlje, koji je imalo pratio razvoj našega sela uopće, a zadružne misli i organizacije u nas napose, pozdravit će zacijelo s radošću svaku inicijativu, koja ide za tim, da se što vjernije ocrta ulogu i istakne značenje Mihaila Avramovića za seljački narod i njegov zadružni pokret i organizaciju na cijelome slovenskom Jugu.

S toga razloga smatrao sam ugodnom i časnom dužnošću da se odazovem ljubeznom pozivu redakcije „Zadrugarstva“ da i ja doprinesem nekoliko skromnih redaka u ovaj broj „Zadrugarstva“, posvećen ličnosti Mihaila Avramovića.

Moje visoko poštivanje našeg sjedog danas zadružnog pionira, zasnovano je ne na ličnom poznanstvu već na poznavanju njegovoga plodnog života i rada, njegovih pisanih i nepisanih djela, podkrujepljeno je hvalom za njegov rad, koju sam imao prilike čuti iz ustiju odličnih zadružnih radnika vani u svijetu. Ime Mihaila Avramovića uvijek je spontano spominjano kadgod se poveo razgovor o zadružnom pokretu ovdje kod nas.

Prepuštam pozvanijima, da dokumentarno pokažu, koliko je opravdan ovaj veliki ugled Mihaila Avramovića kod nas i u svijetu. Ja bih želio ovdje u kratkim crtama istaći značenje imena i djela Avramovićevo za naš sadašnji i budući zadružni rad, naročito kako za rad na širenju zadružne prosvjete među mladim pokolenjem seoskim na kome polju imadem srećnu priliku također saradivati.

Za taj rad, svakome od nas, Mihailo Avramović svijetao je, nasledovanja vrijedan uzor. Ja gledam u njemu u prvome redu zadružnog prosvjetitelja, koji je sav svoj organizatorski rad temeljio na prethodnom radu prosvjetnom svijestan istine, da bez prosvijećenih, valjano izrađenih i ubjedenih zadrugara nema ni valjanih zadruga. Ističem ovu značajku Avramovićeve djelatnosti tim više, čim se više danas u nas zatvara oči pred napred spomenutom istinom i čim se više zanemaruje zadružna prosvjeta, na štetu zdravoga razvoja zadrugarstva.

Usljed ovakovoga poimanja i provadanja svoje zadružne djelatnosti Mihailo Avramović dao nam je primjer, kako treba postupati u izgradnji zadružne organizacije: od širokih i čvrstih temelja, od prosvijećenih zadrugara i osnovnih, jednostavnih zadružnih oblika postepeno, sistematski, bez užurbanosti i površnosti, k oblicima višim i težim. Solidnost u radu daljnja je značajka Avramovićevo zadružnog rada, koja se ne može dovoljno snažno naglasiti i koja treba da bude ucijepljena svekolikome zadrugarstvu našem. Kao svaki solidan rad, tako se i zadružni rad Mihaila Avramovića odvijao bez mnogo buke i reklame, tiho i

skromno, kako to jedino odgovara naravi zadrugarstva, kojemu je tuđ duh vašarske reklame, političke kortešacije i verbovanja.

Ovakvim radom snažilo se srpsko zemljoradničko zadrugarstvo pod vodstvom Avramovićevim iznutra, sticalo ugled i povjerenje vani okupljajući u svojim redovima najbolje seljačke jedinice i dižući svoje članove moralno i materijalno.

Po svima svojim ličnim odlikama, po cijelome svome radu Mihailo Avramović je za mene tipičan predstavnik „zadružnog mentaliteta“, koji je ujedno ostao u uskom duhovnom srodstvu sa seljačkim narodom, iz kojega je ponikao i među kojim je radio. Odatle njegov uspjeh u radu, odatle sposobnost da u svojim spisima na lako pristupačan, narodnim duhom prožet način, primjernim stilom iznosi pouke iz bogate riznice svoga znanja i iskustva. Njegovi su spisi iz toga razloga najvredniji izvori i pomagala za širenje zadružne svijesti i obrazovanosti među našim seljačkim svijetom, za njima najrade posiže svaki od nas, koji radimo na širenju zadružne prosvjete, njih se može s najviše koristi dati u ruke omladini, koja se sprema za praktičan rad na polju zadružnom. Za sve naše znane i neznane zadružne radnike i propagatore, koji grade i učvršćuju temelje postojeće i buduće solidne organizacije našega naroda Mihailo Avramović je uzor, vrijedan nasledovanja i preporuke za nasledovanje.

Za širenje i uspjeh svakoga velikog društvenog pokreta potrebni su — uz velike ideje i ideale — i veliki uzori. Smatram velikom srećom i preimućtvom cjelokupnoga našeg zemljoradničkog zadrugarstva, da mu je uz kolijevku stajao čovjek kvaliteta Mihaila Avramovića, da ga je pouzdano vodio očinskom rukom kroz dugi niz godina nekakog djetinjstva i prve mladosti, da mu konačno kao svijetao uzor, koji valja slijediti, ukazuje puteve i za budući zdrav razvoj.

Neka bi nam bio naš jugoslovenski „Otac Raiffeisen“ još dugi niz godina sačuvan bodar, u potpunoj svojoj duševnoj snazi!

Михаило Аврамовић — социјални агроном

Пише: Ing. agr. Бранислав Трајковић, Београд.

Деликатност позива и рада социјалног агронома, потребу његове опште и стручне спреме, потребу да у танчине познаје економске, социолошке и опште културне прилике под којима ради веома је лепо изнео професор Чајанов у својој књизи „Социјална агрономија“. „Социјални агроном“, вели професор Чајанов, „има пред собом самосталне домаћине, који по сопственој вољи воде своја газдинства; нико нема право да им издаје наредбе. Стога предмет социјалног агрономског рада јесу људи, њихова психа, њихова воља и свест, њихови односи а не њихова стока и други предмети. Социјални агроном мора у првом реду да буде педагог. Ако хоће да створи нову пољску привреду, он мора претходно да створи у народу један нов дух, једну нову културу, новог човека и њему препусти да створи нову пољску привреду.“

Аврамовић је за све време свога деловања успешно стварао новог човека, човека пуног морала, љубави, способног за сарадњу, способног да прима корисне новине и да их приводи у дело. Већ оваквим својим радом он приводи у дело први и најважнији део програма рада социјалног агронома онако, како га професор Чајанов поставља.

Но Аврамовић се на овоме не зауставља. Његове земљорадничке задруге у првом реду су позване да унапређују земљорадничку производњу. Погледајмо само мало време почетка његова рада, па ћемо схватити од колике је користи био тај рад за унапређење пољопривреде. Пољопривреда у то време била је назадна, нерационална. Производи нису били ни квалитативно ни квантитативно задовољавајући. Село је преживљавало тешку кризу, много тежу него што је данашња. Узрок јој је углавном био у прелазу од натуралне (производње за личну употребу) ка новчаној привреди. Појава на тржишту проширила је сферу интереса земљорадника. Излазећи на пијацу, његови производи имали су да издрже утакмицу не само са домаћим произвођачима, већ што је било много теже, утакмицу са произвођачима из земаља, које су у погледу пољопривредне производње биле много напредније. Наш сељак није имао ни знања ни потребног капитала да своју производњу рационализира. Плуг је био реткост. Према тада постојећој статистици имало га је свако четврто газдинство. Већина је радила ралицом. Друге справе скоро су биле непознате. Радне стоке није било у довољном броју а и што је било, била је ситна и услед лоше хране слаба за сваки интензивнији рад.

Било је људи и установа, који су у то време износили

потребу и упућивали народ како да рационалније обрађује земљу. Али савети не могу бити увек проведени у дело, па и код најбоље воље, ако недостају материјална средства.

Михаило Аврамовић, иако по струци није агроном, у самом почетку свога рада одлично је познавао прилике на селу. Знао је шта нашој пољопривреди недостаје, услед чега је назадна. Имао је и одређени пут којим треба ићи да се унапреди и то пут реалан, који је довео до великог успеха. С обзиром на овакве прилике села и сељака, он на првом конгресу земљорадничких задруга (од 29 августа до 1 септембра 1896 године у Смедереву) даје правац своје раду, дефинишући задругу, као удружење које има задатак да за своје задругаре набавља намирнице: семе, справе, стоку за приплод и све оно што утиче на унапређење пољопривреде. Сама ова дефиниција носи чисто агрономски карактер. Хоћемо задруге, јер желимо да унапредимо пољопривреду, село и сељака. Да би задруге свом задатку удовољиле код њих се оснивају фондови за пољопривредна предузећа из чијих се сретстава за заједничку употребу задругара набављају пољопривредне справе и машине, приплодна стока и сви други предмети којима се унапређује пољопривреда.

Кроз све време свога рада Аврамовић је социјални агроном. Он је у тесној вези са сељаком и практичном пољопривредом. Он се стара и у многоме успева да пољопривредну науку приведе у дело, да село и сељака културно и социјално препороди, а економски подигне до благостања. Стварајући задруге, снабдевајући их справама и оруђем, приплодном стоком, увођењем напреднијих и савршенијих метода рада, а нарочито спајањем појединих економских грана пољопривреде, Аврамовић настоји да пружи малом поседу, све користи великога поседа. Његови методи рада су онакви, какве професор Чајанов препоручује социјалним агрономима, а његова величина у томе, што он овај рад обавља у време, када се о социјалној агрономији мало знало, када њен циљ, програм и методе рада нису били познати. Отуда, читајући књигу професора Чајанова, која је на немачком штампана у 1922 години, а код нас преведена тек у 1927 години и упоређујући је са радом Михаила Аврамовића нама се чини, да је професор Чајанов до у танчине овај рад познавао и да га је узео као пример за програм и пут којим треба да иде социјални агроном, иако то он нигде у књизи не каже. Један само поглед на земљорадничке конгресе паћемо се уверити, да је пут којим је Аврамовић ишао онакав какав Чајанов много доцније препоручује савременом социјалном агроному.

На конгресима се углавном расправља о унапређењу пољопривреде: о производњи и уновчавању производа, о планинском сточарству, о продаји млека, заједничкој набавци и

употреби пољопривредних справа, о мерама за унапређење сточарства, о подизању угледних воћњака и винограда, о неговању вина, ђубрењу, одабирању семена, осигурању стоке и усева итд., итд. Из ових расправа видимо да је Аврамовић свој рад оснивао и изграђивао на одличном познавању села и сељака тога доба,¹⁾ њихових културних, социјалних, економских и тржишних прилика и њихове локалне пољопривредне технике. И тек после свестраног проучавања он је приступао агрономском раду на преображењу и преуређењу сељачког газдинства, тежећи да га оспособи за тржиште и сваку утакмицу.

Аврамовићевом заслугом оснивају се практични курсеви: млекарски, подрумарски, за руковање појединим пољопривредним справама, одржавају земљораднички зборови у појединим крајевима на којима се расправља о унапређењу пољопривреде. Господину Лозанићу и г. Стокласи омогућава да испитују земљу и врше огледе са вештачким ђубрењем и да своје резултате расправљају на конгресима Савеза и т. д. Колики је тек утицај на напредовање земљорадње учинило оснивање произвођачких задруга? Сазнање сељака нпр. да се млеко не цени само по количини него и по масноћи, да се грождје мора да одабира, сортира и цени према постотку шећера проширило му је видик и изазвало велику преокретницу у начину његовога дотадањег гледања на своју краву и економију производње у опште.

Одељци за заједничку набавку и употребу пољопривредних справа, које је Аврамовић, већ код првог почетка оснивања задруга замислио и установио у сталном су порасту. У 1898 год. било их је код 29 задруга, у 1899 код 32, у 1900 код 49, у 1902 код 101, у 1904 код 121, а у 1910 код 160 задруга²⁾. Код ових одељака налазе се на употреби 159 тријера, 13 жетелица, 14 вршалица, 16 вејачица, 13 круњача, 4 сејалице, итд. Већ у 1900 раде две самосталне машинске задруге за заједничку набавку и употребу пољопривредних справа. За 30 година постојања и рада земљорадничких задруга растурено је међу наше земљораднике преко 100.000 челичних плугова и велики број других справа. Од коликог су значаја биле ове справе за напредак наше пољопривреде није тешко просудити. Оне и организовани и одржани курсеви и предавања оспособили су сељака за новчану привреду, упознали га са многим новинама, научили га бољој обради земље, гајењу усева, одабирању семена и стоке — створили од њега новог напреднијег човека, који је са оптимизмом гледао у будућност. Са њим ће садањи и генерације социјал-

¹⁾ Види Аврамовић: „Утицај земљорадничких задруга на нашу земљорадњу” и нарочито „Наше сељачко газдинство”.

²⁾ Види М. Аврамовић: „Тридесет година задружног рада”.

них агронома, који долазе, лакше радити на започетом делу око унапређења пољопривреде села и сељака.

Задруге су узорале прву дубоку бразду на њиви привредног и културног развитка нашега села. Оне су сазидале масивну зграду будућности, која чека на наше садање и будуће социјалне агрономе, да је као архитекте, дотерају и украсе. Захвални смо за ово оцу нашег задругарства — нашем првом социјалном агроному, агроному не по дипломи, већ по вишем надахнућу, Михаилу Аврамовићу.

Михаило Аврамовић

КАО ПРОФЕСОР ЗАДРУГАРСТВА НА ПОЉОПРИВРЕДНОМ
ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Пише: Др. Младен Јосифовић, Београд

Пољопривредни факултет београдског Универзитета је један од ретких пољопривредних факултета на коме је од самог његовог оснивања била предвиђена катедра задругарства. Оснивачи овог факултета, познавајући велики значај задругарства у подизању наше заостале пољопривреде и његово благотворно дејство на наше село, хтели су да младе агрономе, будуће пионире на унапређењу наше пољске привреде, одмах упознају са племенитом задружном идејом и запоје их љубављу за принципе Рочделских ткача, Шулиц-Делића, Рајфајзена и њихових следбеника. Ова тежња је сасвим разумљива кад се има на уму да су се међу оснивачима налазили г. г. Сима Лозанић и Јован Жвјовић, изванредно истакнуте личности у нашег земљорадничком задругарству.

А коме је могла бити поверена ова катедра на овој највишој пољопривредној просветној установи? Ником другом него творцу српског земљорадничког задругарства и његовом најизразитијем вођу: г. Михаилу Аврамовићу. И г. Аврамовић заузима ову катедру као први међу најзаслужнијима. Почиње са својим предавањима, која одмах освајају све слушаоце. У његовом наступу изостаје свака тежтралност; у његовим речима нема ничег извештаченог што би имало да импресионира слушаоца. Он одмах улази у суштину задружне идеологије и задружног покрета, наглашавајући да задругарство није никаква вештачка творевина већ да је она једна еминентно природна појава, која је у вези са самим животом. Он води своје слушаоце кроз све манифестације организоване самопомоћи, солидарности, која се среће како код различитих животиња тако и у најпримитивнијим друштвеним заједницама и доводи их до данашњих задружних облика, код нас и у другим земљама, да би им ту истакао све оно што је племенито и здраво као и оно што са задругарством нема ничег заједничког а што се под задружном маском приказује.

Као одличан пелагог он је успео да тако уреже у памћење студената основна учења о задругарству и његовој примени, да су она постала за увек немишљива аквизиција њиховог духа. И данас, после 10—12 година, и они од слушалаца г. Аврамовића, којима њихов позив није дозвољавао да се изближе интересу задругарством, најживље се сећају и са прецизношћу излажу идеје које је њихов еминентни професор пред њима износио. Његови слушаоци

нарочито истичу топлину, одушевљење које је г. Аврамовић у своја предавања уносио. То одушевљење се снажно преносило на аудиторијум и оно је освајало. Он је стварао не само задружне техничаре већ и задружне идеологе.

Између себе и студената г. Аврамовић је успоставио тако интимну духовну везу да је на њих могао утицати врло интензивно. Главни савез српских земљорадничких задруга, на чијем је челу г. Аврамовић стајао, био је привлачно место за све Аврамовићеве слушаоце. Овде су се они детаљно упознавали са организацијом и радом ове установе, овде су се учили практичном задругарству. И онда је сасвим разумљиво што су ђаци оваквог једног професора, овако вођени и оспособљавани излазили на испите са најпотпунијом спремом и добијали највише оцјене.

Интересантно је изнети, за време у коме данас живимо, да г. Аврамовић од свог наставничког рада на факултету није црпео никакве материјалне користи. Хонорар који му је припадао, уступао је удружењу студената агронома. Рад на васпитању младих агронома у задружном духу, он није сматрао као извор личних прихода; он је у томе раду гледао само испуњење свога дуга према благодетној задружној замисли.

Ето такав је био г. Михаило Аврамовић као професор задругарства на Пољопривредном факултету.

Михаило Аврамовић као научњак и практичар задругарства

Пише: Др. Људевит Прохаска, начелник министарства пољопривреде, Београд.

Моје поштовање према г. Михаилу Аврамовићу наступило је одмах код првог сусрета интензивношћу, која се иначе развија тек дужим упознавањем. Познат је психолошки факат, да једна јака импресија може да заузме једнако чврсто место у души као импресије, које су јачале честим опевањем.

Мој први сусрет са г. Аврамовићем била је за мене неочекивана јака импресија. Рекао ми је, да ме је одабрао по мојим списима, да ме предложи за секретара Главног задружног савеза, којему је он био први управник. Овај начин селекционисања задружних радника по њиховој менталности чинио ми се толико високим степеном да сам дошао у неприлику, бојећи се да моја задружна идеологија далеко заостаје за оним, што он очекује. Но он ме је храбрио. Упутио ме је да читам неке велике писце, за које је мислио, да их већ познајем. Пре тога ниједан задругар ми није тако говорио о научним методама и основама, на којима се изграђује задружна идеологија. Видех, да слава одличног српског задругарства није постала само силом потреба привредне дефензиве, него и снагом вођства великог научног знања.

Под вођством г. Михаила Аврамовића ја сам тек учио, шта је задругарство. Моје раније писање било је пре неко наслуђивање (интуиција) изграђено на познавању малобројних друштвених факата.

Метод г. Аврамовића упућивао је на истраживање факата. Тек по сазнању факата живота земљорадника могућно је освојити га, организовати и водити га у задругарству а за његову корист.

Позната су Аврамовићева истраживања о „стандарду“ живота српских земљорадника. Мислим да су та истраживања јединствена у Југославији. Пре тога познавао сам истраживања г. Махника бившег управника Савеза хрватских сељачких задруга у Загребу, која су се односила на потребе, за које земљорадник узимље задружне кредите. Ја сам та истраживања много цитирао, јер ми се чинило да отварају прозорче, кроз које се види судбина сељака.

Када сам сазнао за истраживања г. Аврамовића, схватио сам сву вредност истраживања факата о животу на селу. Чинило ми се, да ме води неки забринути отац, који ми показује стање земљорадника на предметима у земљорадничкој кући, на исхрани дневној, недељној и васкрсној, на

средствима производње, на могућностима производње за пијацу. Никада раније нисам толико сазнао о стандарду живота земљорадника, као по овим истраживањима.

Ово тачније сазнање отворило је вид и слух за сазнање елемената задружног рада, дало ми је способности да учим задругарство и да схватим мисли и дела г. Михаила Аврамовића.

Зато сам сваком приликом истакнуо, да је г. Михаило Аврамовић мој велики први учитељ задругарства.

Био ми је учитељ по његовим делима, које сам посматрао и по његовим мислима, које сам имао срећу слушати више него многи други.

Дела и мисли били су код г. Аврамовића у ванредној сагласности, тако да су дела била реализовање његове идеологије, а мисли сагласни психолошки факти.

За његове велике успехе у српском задругарству могу се применити речи, које је рекао један велики уметник, када је објаснио, како је дошао до својих успеха:

„Знај добро што хоћеш да урадиш, па онда уради”.

Г. Аврамовић се је увек трудио да проникне у суштину ствари која треба да се уради. За све је тражио факте: спољашње наметнуте стварним условима и нутарње психолошке.

Напоменућу само неке његове пароле о раду у задругарству, које је он усадио својим сарадницима као „vademe-sim” за успехе:

„Треба што чешће поћи на терен међу задругаре, треба одржавати непрестану интензивну везу са задругарима”.

У овој паролу лежи сва тајна његових успеха, да је у земљорадничке масе знао унети толико разумевања за задругарство, да су се томе дивили сви странци, када су на скупштинама или конгресима слушали говоре земљорадника — задругара. Говори земљорадника били су прожети култом привредног поштења, култом братске међусобне помоћи и култом поштивања за вођство и чланове.

За задружно вођство истакнуо је ову паролу:

„Треба штедити у режијским трошковима, јер је сврха задругарства да користи члановима а не да буде себи сврхом т. ј. скупом апарату”.

Овакав рад вођства произвео је поверење задругара, које је било предмет удивљења многих странаца, који су имали прилике да на делима задругара виде манифестације задружног поверења за вођство и задружну сарадњу чланова задругара.

Г. Аврамовић је својом методом произвео један редак психолошки факт: он је пред сенке личности ауторитета ставио ауторитете задружних идеала: селекцију економске ваљаности и напретка.

Задружна селекција била је г. Аврамовићу увек најважнија парола за рад. Она се је односила на избор задругара и чиновника, на форме задруга, на рад задруга, на однос задруга и задругара према осталим.

Аврамовићева задружна селекција била је пуританска. Кредитне задруге сматрао је најподеснијим инструментом задружне селекције. Чини ми се, да их је у једном разговору назвао „инструментом задружног моралисања”. Кредитне задруге биле су „ватрене пробе” за способност постати и остати у задругарству.

Ја лично сам се чешће чудно, како је било могуће, да се у Србији толико и првенствено развијало баш кредитно задругарство, јер је оно по условима, који се стављају на задругаре без мало најтеже и јер је оно првенствено само дефензивно задругарство т. ј. задругарство, које брани задругаре од најтеже кредитне беде. Увидевши селекцијски значај кредитног задругарства, ја сам схватио, да је то за прво време био најсолиднији пут. Тек морално јаки задругари, задруге и савези, могли су свој рад проширити и на друге форме задругарства, где задружна контрола и селекција по природи посла не може бити толико непосредна као у кредитном задругарству.

Овај одлични „gremium” задругара израђен кредитним задругарством, био је подлога свих нових одличних и корисних форми.

Да одмах напоменем најодличнију нову форму: здравствено задругарство. Ово задругарство постало је једно од најславнијих форми југословенског задругарства. Не верујем, да би суште идеје и одлична помоћ племенитих Американаца произвела ово задругарство тако солидно, како је славно, да се нису нашли задругари способни и спремни да га прихвате. Оно би можда још сада трпело „дечјих болести”, колебања, трвења и отпадања, да га није прихватио онај славни „gremium” србијанских задругара, васпитаних у задружној школи Михаила Аврамовића.

Ми, здравствени задругари, осећамо се срећни, што г. Михаило Аврамовић, данашњи слављеник, може погледом радости гледати на здравствено задругарство, у којем имају све оне врлине и идеали Аврамовићеве задружне идеологије. Ту ће он наћи поред својих старих задругарских бораца и младе, чак најмлађе генерације као носиоце правих задругарских осећаја, мисли и дела. Омладинска задружна натецања у хигијени, домаћинству, ратарству и сточарству израђују најмлађе нараштаје за солидно југословенско задругарство.

Овај „gremium” солидних задругара дао је могућност за ширење другог значајног новог задругарства, сточарског

задругарства, на начин, који се раније никада није десио за тако кратко време ни обзиром на множињу ни обзиром на подручја. Ово задругарство није толико дефензивно, колико за освајање вишег степена благостања земљорадника.

Не помињем и друге нове врсти, јер све оне теже за задружним идеалима, за асимилацијом са највреднијим југословенским задругарством, јер и сам дух задружни их мора довести до слоге и уједињења.

Помињем само једно: целокупно задругарство биће уједињено тим скорије, чим пре се оживотвори идеал г. Михаила Аврамовића, да ниједно село не буде без задруге, где има људи, који га требају, јер то је наш југословенски свеопшти идеал.

Мојим честиткама нашем великом слављенику Михаилу Аврамовићу придружујем жељу свију задругара: жељу задругарске слоге, солидности и радљивости, која је и његова жеља.

Značaj srpskog zemljoradničkog zadrugarstva za postanak i razvitak zdravstvenog zadrudnog pokreta

Piše: Dr. B. Konstantinović, Beograd.

Činjenica je, da je zdravstveno zadrugarstvo naročiti oblik zadrugarstva, koji zaslužuje najveću pažnju ne samo sa praktične nego i sa teorijske tačke gledišta. Pokret i organizacija onih razmera i onakve sadržine, kako to pretstavlja zdravstveno zadrugarstvo, imaju bez sumnje svoje uzroke i razloge, koji su od interesa za proučavanje zadrugarstva uopšte kao i za utvrđivanje njegovog historijskog razvitka.

Činjenica je dalje, da je zdravstveno zadrugarstvo poniklo u Jugoslaviji, da se ovde ponajviše razvilo i da iz ove sredine deluje postepeno ali uspešno i preko užih granica. To znači opet ne samo njegovu vrednost i snagu, nego u znatnoj meri i podizanje shvatanja i razumevanja našeg naroda na viši stepen. Zdravstveno zadrugarstvo je veliki prilog, koji je Jugoslovenski narod dao zadrudnoj zajednici i zadrudnom radu.

Tražeci suštinu ovih činjenica kao i stvarnost koja je proizašla iz akcija i rada zdravstvenog zadrugarstva, ne može se nikako mimoći uticaj i dejstvo opšteg zadrudnog rada, ne može se preći preko velikih i korisnih rezultata delovanja prvih zadruga i njihovih prvih zadrugara pod rukovodjenjem, ideološkim i stvarnim, osnivača srpskog zemljoradničkog zadrugarstva.

Osnivanje prvih zemljoradničkih zadruga svakako nije bio jednostavan i lak posao. To znaju najbolje oni, koji su u tom sudelovali, a još su na životu, ali to mogu utvrditi i shvatiti i oni, koji i sada rade na širenju i osnivanju zadruga. Naš zemljoradnik je naime dosta konservativan, često nepoverljiv, nedovoljnog znanja, po prirodi više individualist. Početi zadrudni posao pod takvim okolnostima, i to još pre četrdeset godina, znači celu revoluciju ne samo u društvenim odnosima sela nego i u dušama zemljoradnika. Odlični uspeh, pored svih teškoća, pokazao je da je izabran pravi put, koji je takav zemljoradnik i osetio i razumeo. On je pak to mogao, jer ima snažnu privrednu svest, zdravo rasuđivanje i realno posmatranje činjenica i pojava. Stoga mu je ubrzo zadrugarstvo postalo najbolje sredstvo za izvođenje njegova životnog programa. Ovaj rad nalazeći na odziv ubrzo je postao program i cilj mnogih trezvenih ljudi, koji su sejali ovo dobro i spasonosno seme po svim stranama otadžbine, imajući plodno zemljište u samom narodu.

Pouzdanost je, da je naše prvo zadrugarstvo bilo pod izvesnim uticajem stranih ideologija i pokreta, ali je sigurno : to da je naš narod u njega uneo i mnoge svoje dobre i specifične

osobine. Pokazalo se u primeni, da ovaj sistem odgovara njegovoj duši, pa ga je on prihvatio toplo i iskreno, ulivajući mu u toj toplini i iskrenosti svoju snagu, svoju filosofiju, svoje osećaje. Tako se može razumeti, što je u ovom zadrugarstvu prvih godina, pa posle stalno, u najvećoj meri vršen izbor ljudi, što je uvek težište polagano na etičke vrednosti i vaspitanje. U ovome leži razlog što je zadržni pokret kod nas uvek snažno isticao stremjenja za boljim i naprednijim životom ka njegovoj sadržini, a ne formi. Nije se zadovoljavao sa jednostavnim pozitivnim računskim bilansima, nego je tražio sprovođenje obimnijeg programa zasnovanog na široj osnovi.

Za ovakav razvitak i pravac našeg zadrugarstva pripada glavna zasluga njegovu tvorcu, koji je odmah pri osnivanju prvih zadruga u njih uneo dušu naroda i dao im tako pravi zamah. Takvim radom i postupkom prvo zadrugarstvo postaje ideal i neodoljiva snaga za podizanje našeg zemljoradnika u svim manifestacijama njegova života. Sve ovo je potrebno naročito podvući ako se želi pravilno oceniti postanak i razvitak zdravstvenog zadrugarstva.

Zemljoradničke zadruge osposobljavale su narod stalno za velika dela u rešavanju privrednih problema, ali istovremeno su unosile savremene ideje i iz drugih oblasti narodnog života. Danas, kad je već van svake diskusije činjenica, da je zdravlje usko vezano sa ekonomskim kulturnim životom, jasno je da je rad zemljoradničkih zadruga bio uvek posredno na korist zdravlja. Još više. Mnogi privredni problemi neposredno obuhvataju zdravstvene zadaće odnosno njegovo rešavanje, pa prema tome zadruge, radeći na njima, rade i na zdravstvenom polju. Stvarno, iskustvo je zaista pokazalo, da je zdravstvena svest tamo jača, gde su snažne i dobro organizovane zemljoradničke zadruge. To je rezultat onog opšteg ideološkog, možda nevidljivog, rada na preobražaju našeg sela, putem zadrugarstva. Ne treba zaboraviti u ovom rasmatranju ni osnivanje bolesničkih fondova pri zemljoradničkim zadrugama. To još više dokazuje njihova nastojanja oko izvođenja preporodaja na široj osnovi.

Imajući pred očima sve ovo, ni najmanje nije teško osetiti blagotvorni uticaj zemljoradničkih zadruga na pripremanje zemljišta pa i na samo stvaranje zdravstvenih zadruga. Nije možda lako za to navesti konkretne dokaze, ali dublje posmatranje istorije zadrugarstva navodi na mnoge činjenice, koje to jasno kazuju. Ovo ni najmanje ne umanjuje značaj i veličinu neposrednog tvorca zdravstvenog zadrugarstva, pok. Dr. *Gavrila Kojića*. Može se reći slobodno da se on inspirisao našim zadrugarstvom, a ne stranim, koje je onda postajalo u većem obimu i bilo više razrađeno, ali bez onoga „našega”. Ovde je bila glavna osnova za stvaranje, u tome je tvorac zdravstvenog zadrugarstva zapazio i osetio veliku snagu našeg zemljoradničkog zadrugarstva i za rad na zdravstvenom preporodaju,

snagu koju je opet tome zemljoradničkom zadrugarstvu još pri njegovom osnivanju dao njegov tvorac. Kad se govori o prvim zemljoradničkim zadrugama nije u pitanju samo organizovanje nekoliko desetina ljudi na osnovu propisanih pravila, nego njihovo idejno udruživanje. To je ono, što je odmah kod prvih zadruga bilo najvažnije i što se docnije prenosilo kao neiscrpna snaga za nova i nova stvaranja. Zdravstveno zadrugarstvo je niklo u takvoj sredini. Ona je bila prerađena i to radom prvih zadruga i njihovih naslednica. Sem toga sama njihova organizacija poslužila je tako reći u celini i za stvaranje zdravstvenog zadrugarstva.

Pri osnivanju zdravstvenih zadruga pok. Dr. Kojić je istakao razliku između zadružnog zdravstvenog pokreta i drugih organizacija sa zdravstvenim ciljevima u ovih pet tačaka:

- 1) Svaki član ima ličnu i neposrednu korist od zdravstvenog pokreta ;
- 2) On se zasniva na samopomoći i svaki njegov član učestvuje u njegovu upravljanju kao što je odgovoran za rad ;
- 3) On sprovodi zdravstveni program, koji je izrastao iz stvarno osećajnih životnih potreba ;
- 4) On je zasnovan na čisto demokratskoj osnovi i znači stvarno narodnu zdravstvenu politiku ;
- 5) Ovom organizacijom se obraća pažnja narodu na njegova zdravstvena pitanja kroz privrednu svest.

Ovim se najbolje pokazuje ne samo uska veza zdravstvenog zadrugarstva sa zemljoradničkim zadrugama, nego i stvarni uticaj njihove ideologije i organizacije na stvaranje programa zdravstvenog zadrugarstva. Pokojni Dr. Kojić nije ni odbijao da to potvrdi.

Prema svemu objektivno ceneći rad zemljoradničkih zadruga a naročito njihovog osnivača i upoznavajući tačno sve odnose njihova delovanja, dolazi se do svih elemenata koji potvrđuju činjenicu, da postoje naročiti uzroci i razlozi, zašto je zdravstveno zadrugarstvo nastalo baš u Jugoslaviji. Oni su dobrim delom u ostvarenju zamisli i ideja osnivača prve srpske zemljoradničke zadruge koji je dao dušu celom zadružnom pokretu u Jugoslaviji.

Ličnost Mihaila Avramovića u našoj privrednoj istoriji

Piše: **Đorđe Davidović**, Beograd.

Kao pregaoc na zadružnom poslu, Mihailo Avramović je postao jedna od najmarkantnijih ličnosti u našoj privrednoj istoriji. Dugogodišnji njegov rad i uspesi koje je postigao, vezali su njegovo ime za razvoj celokupne naše narodne privrede. Njegove zasluge su u toliko veće, što je on morao da radi i stvara u najtežim vremenima.

Počeci Avramovićevog rada padaju u doba kada se Srbija nalazila u neobično teškim prilikama. Avramović se pojavljuje kao propagator zadružne ideologije devedesetih godina prošloga stoleća. Politička neizvesnost i potpuna ekonomska zavisnost od bivše dvojne Monarhije otežavali su pa i onemogućavali u to doba svaki ozbiljan pokret u Srbiji. U samoj zemlji prilike su bile skroz nesredene. Gubili su se i poslednji ostatci srednjevekovnog privrednog uređenja. Kućna zadruga, nosilac dotadašnjeg privrednog života bila je u naglom raspadanju. Naturalna privreda definitivno je ustupala mesto novčanoj. Ukratko, iščezavao je jedan stari svet. Na pomolu je bio novi privredni poredak: kapitalizam. Ali njegove konture su se jedva mogle spoznavati. Prvi počeci kapitalizma su bili tek u povoju. O koncentraciji kapitala i diferenciranju klasnih odnosa nije se još moglo ni govoriti.

U tako nesređenim prilikama Avramović se pojavljuje kao nosilac zadružne ideologije, kao apostol jednog novog privrednog poretka, kao vesnik boljih vremena. Ma koliko da su bile velike teškoće, snažna ličnost Mihaila Avramovića nije prezala od njih. Avramović je prionuo zadružnom radu sa oduševljenjem dostojnim svakog divljenja. To njegovo oduševljenje bilo je popraćeno strpljivim i marljivim radom a njegov zadružni idealizam, koji je išao do fanatizma, sjajno je bio kombinovan sa praktičnim realizmom.

Rad i naponi Avramovićevi ubrzo su urodili željenim plodom. Nicala su zadruge, okupljao se zemljoradnički svet oko njegove zadružne zastave. Osnovan je jedan snažan pokret koji je postao u privrednom životu Srbije, a docnije i u privrednom životu velike Jugoslavije, jedan od najznačajnijih činilaca. Jer se delo Mihaila Avramovića, zemljoradničko zadrugarstvo, razvijalo, razgranalo, jačalo. Okupljeno u Glavnom savezu srpskih zemljoradničkih zadruga, ono danas predstavlja jedan privredni kolos, koji stoji uspravno kao granitna stena i prkosi teškim udarcima privredne krize.

Stvaranjem jednog snažnog zadružnog pokreta Mihailo Avramović je uspeo u mnogome da da pravac privrednom razvitku predratne Srbije. Čak i u privredi prostrane Jugoslavije delo Mihaila Avramovića igra jednu od najznačajnijih uloga. I zato kada se bude pisala privredna istorija Srbije i Jugoslavije, Mihailo Avramović će u njoj uzeti jedno od prvih mesta a njegovo će se ime napisati zlatnim slovima.

Штампана дела Михаила Аврамовића

Пише: Ахмед Кемура, Београд.

„Хоће да се препороди земљорад једним новим начином и средством — средством здруживања много њих у веће и јаче привредне заједнице — а овамо ти „многи задругари“ немају ни првих — основних — појмова о природи, начелима, склопу и тежњама те своје заједнице. Хоће да се препороди цео један народ, цело друштво људско, једним савременим привредним и друштвеним покретом, а човек, који је прва погодба тога покрета, запушта се и оставља самом себи и времену, да га оно реформише и спреми за тај нови живот или да он тај нови живот у самом почетку компромитује и упропасти.”

Мих. Аврамовић: *О потреби задружног образовања у нас*, Београд 1901 год.

Цитиране речи г. Аврамовића, држим, да служе као најбољи увод овоме кратком прегледу писаних дела нашег највећег задружног мислиоца. Оне, иако су изречене пре више од три деценије, и данас, а можда нарочито данас, имају велико своје значење.

Признајући да ни из далека не могу удовољити задатку, који ми је пао у део, када се говори о човеку, чије ће место и значај у нашем задружном покрету тек историја моћи правилно да оцени, покушаћу да, у најзбијенијем обиму, колико ми то моје мало познавање ствари и простор листа допуштају, дам макар и бледу слику плоднога и многостранога рада у писаној речи нашега многопоштованога јубиларца.

Дела г. Аврамовића претстављају богату и неисцрпну ризницу социјалних и задружних поука, утврђених и непобитних истина и благих али отворених и искрених савета. Најлепше душевно задовољство чини човеку, када може да бар нешто присвоји од онога што је г. Мика Аврамовић скоро пуних пет деценија скупљао, саживљавао и — у својим делима — сачувао.

Г. Сретен Динић у својој књизи „Мих. Аврамовић“, (Лесковац 1931 год.) овако говори о г. Аврамовићу: „Увек готов и приправан да одговори на свако питање, да заинтересује, да загреје и помогне где треба помоћи. При том увек искрен, правичан, реалан, никад фантастичан, предусретљив, јасан и одлучан, природан, срећен и убеђен у оно што говори, он је просто опијао и освајао, где се год јавио. Требало је само доћи у додир с њим и провести неколико тренутака у разговору, па видети колики је то резервоар научне спреме, величине душе и великога познавања наших земљорадничких потреба и прилика. И онда доћи

кући у сасвим новој душевној одећи и новим намерама и плановима за рад. А кад се то надахнуће расхладило и потрошило, онда се ишло на ново подгревање и импресионирање.“

Колику је важност поклањао г. Аврамовић задружном и уопште народном просвећивању најбоље нам сведочи то, што је године 1924 основао у Главном савезу срп. земљ. задруга засебно Просветно одељење. Читав свој живот он је посветио само томе циљу: моралном, просветном и економском подизању најширих слојева народних: земљорадничких. Он је на томе послу, то му нико оспорити не може, и успео више него и један други појединац. А путем земљорадничких задруга, чији је он творац и носилац, више него ли и једна друга јавна, друштвена установа.

Писана дела г. Мике Аврамовића, када би се сабрала и саставила чине читаву једну библиотеку. Она обухватају готово све манифестације земљорадничког јавног живота: пољопривреду, домаћинство, обичаје, економију, морал, историју, уопште све видове његових социјалних изражаја.

Почевши од чланака и расправа у домаћим дневним и повременим новинама и часописима, дугогодишњим уређивањем „Земљорадничке задруге“, „Младог задругара“ и задружног „Годишњака“, од издавања „Задружних листића“ за поуку и пропаганду, од „Задружне књижице“ па до пригодних реферата, расправа и ситнијих публикација, посвећених специјалним питањима и напоскон до научних дела, сви радови г. Аврамовића имају једну заједничку особину: љубав према ближњему, оданост истини и лаку приступачност.

Ни оквир овога чланка ни намера уредника не допушта нам да се поближе упознамо са свима делима г. Аврамовића. Још мање се овај напис сме да сматра као нека рецензија дела г. Аврамовића. Он је само прост приказ по хронолошком реду издања важнијих дела г. Аврамовића, односно оних, која су ми била доступна.

1) *Задругарство у Срба, Смедерево 1892.* Ово прво важније дело којег као и многих других нажалост нема у промету, посвећено је породичној, кућној задрузи.

2) *Земљорадничка задруга, Смедерево 1893* говори о основима и принципима земљорадничких задруга.

3) *Шта је земљорадничка задруга, Смедерево 1894.* Популарна расправа о начелима земљорадничке задруге (15 страна). Ово је дело, по дозволи пишчевој, штампано поновно године 1897 у Сремским Карловцима и оно је, прво, послужило популарисању идеје о земљорадничким задругама међу Србима у Војводини и Срему.

4) *Како се оснива земљорадничка задруга, Смедерево, 1895.* Практична упутства.

5) *The family community — the cradle of the co-operative ideal, London 1895.*

6) *La cooperation agricole serbe, Tarbes 1897* Предавање на конгресу француских земљорадничких задруга.

7) *Учитељ и земљорадничка задруга, Београд 1897.* Предавање држано на учитељској скупштини у Крушевцу 3 августа 1897, а доцније издано од Министарства народне привреде као посебна књижица (25 страна). У овом делу приказан је, укратко, историјски развој економских односа на селу, савремена потреба и тежња земљорадника, а затим постанак, развој и начин рада земљорадничких задруга. Књижица има чисто пропагандистички карактер.

8) *Улога свештеника и учитеља у оснивању и раду земљорадничких задруга, Београд, 1898.* Шири, опсежнији и продубљенији рад од онога под 7, посвећен истом циљу. (51 страна). Критички приказ дотадањег рада земљорадничких задруга.

9) *Задруге за заједничку набавку и употребу пољопривредних справа, Београд 1899 год.* Предавање држано на трећем конгресу С. З. З. у Јагодини и доцније штампано као засебна брошура (15 страна). Упутство, стечено искуством и по угледу на иностранство, за најподеснији начин заједничке набавке справа у пољопривреди. Писано веома популарно и поучно.

10) *Опасност од велике области, Београд, 1900.* Пригодна расправа о величини делокруга задруге.

11) *Како се управља земљорадничком задругом, Београд, 1900.* Издање Главног савеза. Опширно дело (266 стр.) које обухвата цео рад једне задружне усталоуе, начин рада, дужности и права чланова, управе, скупштине, однос са трећим лицима и властима и т. д. Књизи је додат и практични део са израђеним примерима и шаблонима свих задружних књига и формулара.

12) *Le mouvement coopératif agricole en Serbie, Paris, 1900.* Предавање одржано на Конгресу француских земљорадничких задруга, приликом светске изложбе, 1900 године.

13) *Les intelligents villageois et le mouvement coopératif en Serbie, Paris, 1900.*

14) *О потреби задружног образовања у нас, Београд, 1901.* (Стр. 44 петитом). Ово дело г. Аврамовића претставља велику добит не само специјално за нашу, него и за општу задружну мисао. Идеје, изнете у њему, ни данданас нису изгубиле ни трунке од своје важности и ваздашње актуелности. Као што ни један свој душевни продукт, тако посебно ни овај, писац није обрадио овлаш, већ га је дубоко умно прожи-

вео, поткрепио мислима великих људи, обогатио туђим и својим стеченим искуством и предао га читаоцу савршена.

15) *Српске земљорадничке задруге у 1905 години, Београд 1907.* (Стр. 102). Стручан и научан рад, заправо критичка анализа дотадашњег рада српског земљ. задругарства. Али не сувопарна набрајања цифара, него сочан, мислен и критичан осврт на прошлост и путоказ у будућност, који и данас не води са праве задружне стазе.

16) *Начела и дела, Београд 1907.* Говор (реферат) г. Аврамовића, као управника Савеза с. з. з., држан на конгресу у Пироту 1906 године и штампан у засебну свеску (99 стр.). У овом делу писац је подвргнуо најоштријој али пуној објективности и добронамерности, критици рад задругара, у права, па и самога савеза. И данас, када се, након толико година, чита овај реферат г. Аврамовића, човек мора да се задиви његовој снази, отворености и дубоком познавању ствари. Од ове књиге, да је среће, не би се никада смели одвајати они, који одлучују о судбини задруге.

17) *Сеоски радници, Београд 1908.* Пригодна књижица (29 стр.) посвећена проблему упослења сувишне радне снаге на селу. Књижици су додата и „правила за налажење рада задругарима и њиховим укућанима“, који се имао организовати помоћу задруга и савеза.

18) *Das enossenschaftliche Revisionswesen in Serbien, Darmstadt 1908.*

19) *L'inspection d' après la loi coopérative serbe, Piacenza 1908.*

20) *Наша аграрна политика, Београд 1911* (107 стр.). Стручна расправа, заправо начела планске пољопривреде у ондашњој Србији у вези са улогом и задацима задругарства у земљорадњи.

21) *Држава и задругарство, Београд 1912* (51 стр.). Ово дело, писано пре 22 године, данас је од нарочите важности, јер су у њему зналачки и објективно утврђени основни принципи односа између државе и задругарства. Када би они „позвани и заинтересовани“ с једне и друге стране били упознати са садржином ове књиге, уклонили би се многи непотребни неспоразуми и многа би се ствар свела на своју праву меру.

22) *Земљорадничко задругарство, Београд 1912* (33 стр.). Дело је посвећено економским и социјалним узроцима постанка задруге и развоју првих задруга на страни и у Србији.

23) *Ратна задруга, Београд 1913.* Ова оригинална студија („приложак за решење спора између савезника“) (24 стр.) написана је у циљу да пружи савезницима у Балканском рату могућност, како ће на задружној бази поделити ратни

плен. Књижица је, у своје време, побудила велико интересовање а, као покушај задружне делатности у овој, необичној ствари, она и данас није незанимљива.

24) *Земљорадник и новчани заводи, Београд 1914* (99 стр.). У овој свестрано обрађеној расправи писац се бави аграрним проблемима, појавом укупних и удадбених друштва, затим паланачким новчаним заводима и проблемом Прве српске земљ. банке. У овом делу заузет је енергичан став против свих сурогата и „конкурентата“ истинским задругама, па стога ово дело и данас има своју пуну важност.

25) *Главни савез, Београд 1914* (47 стр.). Дело приказује потребу, постанак, циљеве, организацију, рад и постигнуте успехе Главног савеза српских земљорадничких задруга.

26) *Економски значај земљорадничких задруга, Београд 1923* (13 стр.). Приказ, поткрепљен примерима из живота и статистиком, о привредној улози задруга на селу.

27) *Задругар, Београд 1924* (48 стр.). Социално-економска расправа о узроцима због којих појединац, у првом реду земљорадник, постаје задругаром. Завршна реченица ове расправе гласи: „Вреди, заиста, бити поштен човек, да би се постало задругаром, да би се задружним путем овакав ступањ задовољства и блаженства постигао.“

28) *Тридесет година задружнога рада, Београд 1924* (208 стр.). Ова књига претставља замашније научно дело г. Аврамовића, посвећено историјском развоју привредних и социјалних односа на селу у Србији, који су довели до потребе стварања задруга. У овом делу детаљно и веома пажљиво обрађени су сви главнији моменти, који стоје у вези са задружним покретом, као и људи, односно идејне групације људи, које су се бавиле друштвеним проблемима. Исто тако приказани су поједини задружни облици и њихове карактеристике. Дело је прошарано многим илустрацијама из задружног и сељачког живота и попуњено драгоценим статистичким подацима.

29) *Наше сељачко газдинство, Београд 1928* (78 стр.). Научна расправа о економским проблемима села и сељака, писана на основу дугогодишњег помног студирања свих животних појава на селу.

30) *Чиновник као задругар, Београд 1933* (57 стр.). Ова је књига штампана у издању Савеза набављачких задруга државних службеника. Доживела је већ у повој години два издања. Овај рад г. Аврамовића је пово, веће дело и то не само у нашој земљи, о овој веома интересантној и актуелној теми. Књига је наишла на необично велико интересовање не само у круговима задругара — државних службеника него и у ширим слојевима читалачке публике.

31) *Шта се дешава у свету на задружном пољу — I Борбе — Београд, 1934 (121 стр.).* Издање Задружне библиотеке Савеза набављачких задруга државних службеника (књига 4). Ово, хронолошки узето, последње дело г. Аврамовића учинило је међу задругарима велико изненађење и то у два правца. Прво, оно нам је открило радосну чињеницу са коликом још свежином и ажурношћу г. Аврамовић прати развој догађаја и са коликом лакоћом и лепотом излаже нам

Михаило Аврамовић
(1914 године)

своје мисли и своја запажања. То нам даје повода да смемо очекивати још многу и многу добру ствар од нашег првог задружног и социалног научника. Друго, неугодно изненађење, које нам доноси најновија књига г. Аврамовића је његова констатација, утврђена голим фактима, да се задругарство у свим водећим земљама данас налази на путу „враћања натраг“. Књига нас упознаје са развојем и данашњим ста-

њем задругарства у европским земљама, у којима је оно најразвијеније.

Писац нам у предговору ове књиге наговештава, да ће издати и други део ове своје књиге — Проблеми — коју ми очекујемо са великим интересовањем и нестрпљењем.

Велико, капитално дело г. Аврамовића „Социологија задругарства“, које је, по његовим речима, готово и чека време да се штампа, очекује целокупна наша задружна јавност са необичном радозналешћу, поготово стога што овакво дело не постоји ни у страниј задружној литератури и што на основу досадањег обимног и свестраног рада г. Аврамовића смемо унапред да верујемо, да ће оно бити догађај не само код нас, већ и у целом културном свету.

При крају овога написа сматрам за дужност, иако су за то многи од мене позванији и пречи, да учиним један предлог, којим ћемо се најбоље одужити нашем задружном Нестору, јер је и он сам свој век провео у народном просвећивању, тиме да се, у неколико књига, саберу и штампају сва његова дела и на тај начин учине доступачним широким редовима задругара целе Југославије.

Аврамовић о економској улози чиновника задругара

— Михаило Аврамовић, *Чиновник као задругар*, II издање —
Београд 1933. —

Пише: Шефкија Бубић, професор, Сарајево.

Од упознавања земљорадника са задружним регулисањем његових привредних односа у данашњем друштву није била далеко и потреба да се то исто саветује и државним и осталим службеницима у нашој земљи. И зато није никаква случајност што је оцу земљорадничког задругарства у Србији, г. *Михаилу Аврамовићу*, пало у дужност да на задружном пољу обрати нашим службеницима пажњу на велике дужности које имају да обаве ради своје економске самосталности, — да им саветује исто оно што је сам лично својим дуго-трајним јавним радом доказао да се може постићи на нашем селу. Поред социјалне и економске улоге задругара у друштву уопште, Аврамовић је знао нарочито да подвуче и социјалну и економску улогу чиновника као задругара. Да чиновника упозна првенствено са његовом улогом у данашњој потрошњи добара, па да га као задругара васпита за самосталну потрошњу на бази задружне самопомоћи односно да се путем међусобне сарадње прилагоди новом реду ствари данашњег друштва.

Првенствено је потребно да „сам чиновник осећа (Аврамовић) побуду за ову акцију, па да се може говорити о њему као задругару“. Задружна побуда има по Аврамовићеву мишљењу и код чиновника као и код других друштвених група да се ствара *прилагођивањем новом реду ствари*, који је оличен у раду у велико и у великоме броју посредника између тога рада и потрошача. Чиновник има да упозна себе као потрошача и све оне пословне односе у које га аутоматски увлачи данашња капиталистичка пијаца. И зато њега као истинског задругара чека тачно одређен задатак: „узети послове у своје руке, уколико се ствар тиче снабдевања животним намирницама“ (Чиновник као задругар, стр. 13). И за такву самопомоћ остаје у целости без имало измене иста она начела која су *Рочделски поштени пионери* прокламовали кад су основали своју чувену задругу 1844 године. Аврамовић у томе погледу даје чиновнику и јасне разлоге (12): Модерна техника, плод извесних процеса у згушњавању стањивности и у комуникацији светској, променила је из основе односе међ људима... У низу и многих других промена промењени су и услови за снабдевање намирницама за живот. На место познанства и сигурности онога шта и код кога купујемо — потвара, крива мера... Велика предузећа, велики капитали траже и велику добит. Акумулација. Многи посред-

ници на пијаци и... онда је дошло оно што мора да дође кад из једне зделе морају многи да се хране: дошла је међусобна бора посредника око купаца. Свак је тежио да привуче што више купаца. Међутим резултат свега тога оио је тај: — да су купци имали да издржавају велики број посредника, да цене нису падале иако су се посредници међусобно борили, да су — поред тога — почеле све чешће да се чују жалбе на нетачну меру, на потварање итд. Ове потоње биле су главни економски мотив Рочделским поштеним пионирима кад су основали своју чувезу задругу у 1844 години“ (13).

Аврамовић налази да се економски положај чиновника, нарочито државнога, оцртава у систему трошења плате односно у његовој политици кућења. Чиновник тек као задругар увиђа да при трошењу своје плате односно при куповању има да поступи тако да он за издати новац постигне и за себе и за народну привреду што већу корист. При куповању чиновнику задругару не само да је стало да што јефтиније купи квалитативно најбољу робу него, и под каквим је социјалним условима произведена та роба која улази у домен трошења његове плате. „Плата је — по правилу — и једино богатство чиновниково. Хоће ли чиновник да му то богатство буде довољно за живот, он мора да се научи како ће руковати њиме. Хоће ли да му што од њега остане и за будућност, он мора да пази да га што мање употреби у садашњости. Читаву политику кућења мора он да зна и води хоће ли да оствари ове своје жеље. Међутим, крај свега умења и предвиђања није увек лако постићи што се жели. У оном истом тренутку кад предвиђавни чиновник гради план какоће уредити своје кућење, у том истом времену стотине њих других граде планове како ће да га лише свакога вишка, сваке уштеде. Ту су звучни огласи, ту примамљиви излози, ту радио који се ставио у служби огласа, и биоскопи и вазда других агенција које изазивају и стварају апетите за трошењем“ (28/29). Чиновниково потрошачко газдинство, значи, није нека изолована јединица која би могла да самостално живи неовисно од спољних прилика данашњег друштва. Не само да величина плате утиче на судбину чиновниковог газдинства, него је оно *извргнуто утицајима пијаци*; тако да се његова судбина коначно огледа у његовим односима са пијацом. „Она (плата), услед оваквог система снабдевања (кад се купује под владом посредника), не представља куповну снагу коју у ствари има. Код енглеских набављачких задруга, које дају намирнице задругарима по цени по којој просечно продају приватни продавци, утврђено је из дугогодишњег искуства да задругари добијају од своје задруге на крају сваке године 2 шилинга од сваких 20 шилинга своје куповине у задрузи (29).. Другим речима то значи да задруга за 10% повећава куповну снагу свакога шилинга или — другим речима — доприноси да задругари ште-

де за 10% своју зараду или плату“ (30). Аврамовић, шта више, налази да трошење плате иде и ван домена пијаце добара потребних према стандарду живота чиновника, него улази и у подручје опште економске и финансијске политике, где се чиновник једино може да снађе ако је у задрузи. Истина код Аврамовића не налазимо директно ову тврдњу, која би наметала задружном покрету планско утицање на стабилност куповне моћи новца у економској и финансијској политици јавних тела, али се „време после рата (34) обележило у привредном животу нарочито двема истакнутим чињеницама: падање вредности новца и мала количина робе, намирница на стоваришту. Не упуштам се у узроке тих појава — то ми овде (значи само овде) није потребно — констатујем само факта (35). Први факат умањео је куповну моћ новца, други је поскупео и иначе већ скупе намирнице...”

„Задругарство (30) није бора.“ „Задругу је створио (16) друштвени процес, створио ју је сам живог, реалност друштвена, и зато је она увек остала реалност, и имала је успех догод је била израз реалности...” „Историјски је факат (11) да интензивност удруживања корача напореда с развитком просвете, економским диференцовањем, згушњавањем становништва, тешњим и чешћим додирима.” Аврамовић има само један закључак: само чиновник као задругар регулише свој економски положај у данашњем друштву, може се говорити само о економској улози чиновника задругара. И чиновник има своје послове, може се говорити о „њиховим пословима“. „Сваки њихов посао (12) ма како мали био, за њих је интересантан и они су у праву, кад их прилике нагоне на то, да се брину о њему или — да га узму у своје руке“... „Чиновничке задруге (34) су један пут да се чиновник прилагоди једном реду ствари“, да путем свога задругарства уђе у економику данашњег друштва, да уђе у разне процесе „једне извесне економске борбе“, кроз које чиновник као купац има да прође док дође до куповине онога шта му треба односно шта би имао да добије по извесној праведној цени. „Он (чиновник) мора да савлада тешкоће око одабирања каквоће. Мора одмах да савлада тешкоће око одабирања цене. Предузетникова психа увидела је то па је покушала да отклони једну од ових потешкоћа утврђивањем цене, укидањем погађања. Али купац ипак осећа неку нелагодност, јер не зна колики ће профит ипак платити, пошто приватни предузетник мора да га узме. Службеник у задрузи ослобођен је од ових сумња, и он треба да је такав да се купац — задругар — увек пријатно осећа кадгод је у задрузи. Он треба у задрузи да је као у својој топлој и срдечној породичној средини“. (Аврамовић, Чиновник као задругар, с. 49).

Аврамовић не само да одређује чиновнику у његовој борби на пијаци место у економици задругарства, него га још јаче представља као слабу социјалну јединицу кад се показује сам на пијаци, па нас упознаје и са социјалном улогом чиновника задругара, и то само чиновника задругара. О начину располагања плате не зависи само моментана материјална егзистенција чиновника, не ради се ту само о томе да се у задрузи добије нешто јевтиније него у приватном дућану, него од економске борбе чиновника зависи егзистенција једне друштвене класе уопште у данашњем друштву. Недовољна исхрана чиновника и његове породице, употреба слабих и искварених животних намирница у чиновничким домовима, неморална борба против неморалних средстава на пијаци, презадуженост, лакомислено располагање оним што смо без имало муке на вересију стекли и др., — оцртава уједно и економско и социјално стање чиновника незадругара, а уједно даје велике перспективе за економску и социјалну улогу чиновника задругара. Па онда „купац ипак осећа неку нелагодност, јер не зна колики ће профит ипак платити, пошто приватни предузетник мора да га узме“ (49), — говорећи тако Аврамовић отвара пред чиновником незадругаром тешка врата круте стварности, за коју досадашњи чиновник није знао нити је имао потребе да нешто о њој сазна. За чиновника задругара није то више тајна да постоји неки профит, кога приватна данашња трговина уз велике своје провизије уновчује на пијаци за фабриканте. Кад се узме још у обзир да приватна трговина те профите ствара и на најосновнијим животним намирницама, узимајући их од земљорадника у бесцење а продавајући нам их за велике паре, онда улазак чиновника у задругу није само промена дућана, него и промена његове економске и социјалне улоге у данашњем друштву. Кад би ову мисао Аврамовићеву проследили и до просветне улоге чиновника задругара, онда би могли у целости у наш задружни програм унети и ове речи које су недавно изашле у угледном Пољопривредном Гласнику из Новог Сада: „Ми цивилизовани људи у градовима из наше аграрне земље знамо све и имамо утврђене назоре о свему, и интересујемо се о свачему. Само ништа не знамо о томе: како постаје наш насушни хлеб, који једемо, не знамо како се гаји пшеница, колико рада задаје пољопривреднику њено и других биљних и сточних производа гајење и добијање. Не познајемо ни живот и тегобе села и људи који се брину за нашу исхрану. У тим смо стварима, морамо признати, често веће незналице и од самих дивљака. Али није жалосно што то не знамо ми; још је жалосније што то не знају, и неће знати, ни наша деца. Она посећују додуше школе, и школа их прекључава многим излишним, за њихов мозак несварљивим и за живот непотребним знањима. Скромно

мислимо, да то није идеал и тежња за стварање будућег, макар и градског човека. И данас када се налазимо на прелому старог и новог доба, старе и нове школе и старих и нових људи, налазимо да су и у овом погледу потребне многе и корените измене у „модерним“ градским школама свих категорија“. — То налази и чиновник задругар.

Са напуштањем патријархалне задружне породице, која је била чувена по организацији свога газдинства у своје време, са прелазом на газдинство са трошењем плате, није се морао чиновник одрећи рада у своме кућном газдинству. Како год је „задругу створио друштвени процес... сам живот, реалност друштвена“, исто тако и „животни ниво“ или начин како чиновник живи безусловно тражи такву чиновничку задружну сарадњу која ће уредити чиновничко кућење на бази рационалног потрошачког газдинства. И у колико би можда чиновници били склони да без задружне самопомоћи подржавају свој „виши“ животни ниво, сама их плата сили на то да безусловно регулишу своју потрошњу. „Познато је (страна 28) да је плата — по правилу — једини доходак чиновников. Као што је радничка надница једини извор за издржавање радника, тако је чиновничка плата једини извор из кога чиновник покрива све своје издатке.“ Потребно је пре свега да се у чиновничком кућанству расподеле главни од нузгредних издатака. Задруга је онда чиновничку брану која и једне и друге издатке своди на праву меру. „Видели смо (с. 51) да чиновник подиже већ једну брану која има да га обезбеди против бујица и поплава. Истакнута је неизбежност израђивања вештих радника који су потребни како ради одржања насипа и пропуста у исправном стању тако и ради разумнога обрађивања заштићеног плодног земљишта. Сада треба скренути пажњу још на некоје узгредне ствари, али које ипак зато нису некорисне. На првом месту треба поново потсетити да *економска област чиновника још није испитана — бар код нас не*. Додуше знамо сада осетљивост његову према плати, али *још не знамо до које је мере и колико са сваке посебне стране плата ангажована и угрожена*. Другим речима, још не знамо колико од плате иде на ситне, колико на средње, колико на крупније набавке. Зна се да је свака од ових позиција друкчије изложена и нападана. За задругаре је од велике важности да ово сазнају. То се може сазнати једино путем т. зв. *буџетског испитивања*. Та је метода примењена за све друштвене редове у — Енглеској, Немачкој, Швајцарској, Русији итд., — и дала је најпоузданије директиве за решавање многих проблема. *Стога треба чим пре прићи томе проучавању — нижих, средњих и виших чиновника, сваке категорије особено*. Тек после те радње добиће се истинска слика чиновника и

доћи ће се до поузданог правца за даљи рад који претстоји.“

Чиновничко задругарство у нашој земљи Аврамовић је, дакле, условио потребом да, поред постојећих објективних услова, сам чиновник схвати своју економску улогу, како на пијаци тако и у своме дому: да рационално води своје потрошачко газдинство. Тиме Аврамовић не само да поставља то задругарство у нашој земљи на здраве темеље, него уједно нам даје читав програм рада за први стваралачки период. Да ред ствари у привредном животу није подвојен т.ј. да се привредне људске функције не јављају једна поред друге, него истовремено једна другу условљавају, Аврамовић је знао да уочи не само дубином искусног задругара него и социолога. И зато се његови погледи о економској улози чиновника задругара не завршавају препоруком да чиновници прво уреде односно рационализирају своје потрошачко газдинство, па да онда тек уђу у своје задруге, и обратно, него се истовремено изискује и једно и друго: *уредним кућним газдинством ствара се чиновник задругар, пословањем у свим чиновничким задругама уређује се то газдинство.* Ипак то не значи за Аврамовића да се домена економске улоге чиновника задругара само скучује на његову кућу и дућан набављачке задруге. „Друштво у своме процесу увек показује знаке камо тежи. Треба се научити да распознајемо те знаке... Знаци су били јасни кад је основана рочделска задруга. Факта, која су се у њој испољила, радила су и створила нова факта, која су довела до заједничке производње. Ова факта створила су опет нова, која су довела до бродарства (главна набављачка задруга у Енглеској има осам поморских бродова, којима се доносе намирнице из целог света), до банкарског апарата, преко кога се врше огромна плаћања између задруга и спољнега света...“ Оваква задруга, која тежи за потпуним искључењем посредника између производње и потрошње, и чиновнички дом јесу по Аврамовићу две плодне још необрађене области чиновничкога задругарства у нашој држави.

Трошење у дому, „сам систем трошења плате, једноставно речено потрошња, ма да је једна од најважнијих животних функција друштва, још није нашла свога учитеља, као што су га нашле производња и промет“ (стр. 29). Даље, ако наставимо ову Аврамовићеву мисао, долазимо до једноставнога закључка, да питање потрошње добија свој значај у привредним и социјалним наукама истом са појавом потрошачкога задругарства. Задругарство ће знати научити чиновника како се организује трошење у дому. Ову је мисао нарочито подвукао Шарл Жид, тврдећи да задругарство треба да нађе свога основа у реформи газдинства оних дру-

штвених група, чију организовану набавку преузима на себе. И Аврамовић, који види огромне плодове свога рада у земљорадничком задругарству, који се једнако имају приписати и раду земљорадника у задрузи и на реформи целокупног сеоског газдинства, поставља и наше чиновничко задругарство на те основе. Тако као што се данас у земљорадничком задружном покрету не може замислити задруга на селу без истовремене реформе сеоских домаћинстава и у привредном, и социјалном и уопште културном погледу, не може такође ни бити говора о чиновничким задругама у нашој држави, док под окриље чиновничког задругарства не обухватимо чиновника у целини, као економску, социјалну и уопште културну јединицу. Задруга има и чиновника, као што то ради и на селу, да одвикава од злих навика које доносе извесне издатке, да их упућује у савремене начине јевтиног и здравог уређења станова, да их упути у јевтино и добро одевање, начине што јевтинијег школовања деце, да изнађе стандард службеничке кухиње, која ће давати са минимум издатака максимум користи и др., — све то и стварном набавком и поучавањем. Само име задруга у нашем је народу увек означавало шири појам, „означавало је (стр. 6) заједницу крви, живота, имања и рада. И ова широка основа давала је задрузи и њен особени социјални значај. Задруга је била друштво у оквиру општега друштва. За њу су вредела правила за живот што их уопште друштво израђује: правила верска, морална, правна, привредна, техничка, говора и естетичка.... Одмереност и трезвеност биле су пове уочљиве одлике...”

Мора се знати основно „шта је то задруга и задругарство“.. То се „мора основно научити. Знање задругарско није оно што је доскора било. Социологија је преобразила све из основа...“ Морају се „знати основи социологије задругарства“ (стр. 57). „Друштво у своме процесу (стр. 53) увек показује знаке камо тежи. Треба се научити да распознајемо те знаке. Човек који хоће да ради на социјалној њиви мора бити упућен у ову науку.“ У задругарству „нема места уобразиљама и сањаријама“ (57), задругарство признаје само економске и социјалне законе које је створила реалност данашњег капиталистичког друштва. У томе је оквиру и домена економске и социјалне улоге чиновника као задругара. Од чиновника се такође траже материјалне и моралне снаге за рад на таквој „социјалној њиви“. Аврамовић не само да је при оснивању чиновничких задруга у нашој држави повукао снажно прву задружну бразду, него је нашем чиновничком задружном покрету дао буквар даљњег задружног орања. У тој вредности има Аврамовићев „Чиновник као задругар“ да стекне право грађанства у домовима свих службеника, не само задругара.

Михаило Аврамовић и произвођачко задругарство

Пише: Др. В. Стојковић, начелник министарства пољопривреде у пензији, Београд.

I

Непосредан повод оснивању прве земљорадничке задруге у Србији био је спасавање земљорадника од зеленашких дугова и оскудице у храни. „У оно време кад је задруга врањовска основана” пише г. Аврамовић, „ступањ наше земљорадње је био такав да је највеће интересовање било за новцем. Отуда су и „прве наше земљорадничке задруге које су никле у околини Смедерева, показивале нешто интересовања у правцу повећања и побољшања инвентара сељачкога, али је претежнији њихов интерес за дуго био ипак „набавка хране”, „исплата ранијих дугова”, куповина земље и тек после тога стока, справе и т. д.” Том се потребом за новцем, за јевтиним кредитом и може протумачити да су прво основане земљорадничке задруге у Србији биле кредитне задруге.

Међутим побуде, које су руководиле творца српског задругарства г. М. Аврамовића у оснивању земљорадничких задруга у Србији, нису биле тако уско схваћене да се задругарство има ограничити само на кредит и кредитне задруге. Његова основна мисао при стварању земљорадничких задруга била је далеко шира, његови идеали у задругарству далеко виши, а његова вера у моћ земљорадничког задругарства била је далеко дубља, него што ју је један задружни облик, па макар то био и кредитни, могао показати.

Г. Аврамовић је сматрао земљорадничке задруге као најбоља оруђа за преображај сељачких газдинстава. Он је гледао у земљорадничким задругама установе у којима „свака снага, свака јединка вреди не само онолико, колико је вредела, ван задруге, већ много више, колико вреди цела задруга”; „у којој ће, другим речима, свака снага моћи показати највећу могућу енергију и плодност, а ипак за то да подела те енергије и тога плода ни у кога не побуђује ни незадовољства ни зависти.”¹⁾ И благодарећи том како он каже чудноватом утицају задруге на јединку, он је био чврсто убеђен да се само кроз задругу и са задругом могу стварати бољи услови и за економски и за морални и за друштвени развитак привреде и личности земљорадникове.

Пустимо њега самог да нам он каже какве су биле његове замисли и његови циљеви при оснивању земљорадничких задруга.

¹⁾ Земљорадничко задругарство, од-М. Аврамовића 1912 г.

„У нашим очима земљорадничке задруге су имале да помогну процес преображавања сељачких газдинстава, процес који додир са тржиштем неминовно намеће; и како је наша земљорадња већ у деведесетим годинама почела брже да се оријентише према тржишту страховали смо, да тај додир не изазове потресе, које би раздужени земљорадник наравно мучно могао поднети... Стога смо на ову страну поглавито упућивали цео покрет и сав практичан део његов. Нисмо, разуме се, могли прећи преко затеченог зла зеленашких дугова и оскудице у храни, али смо обе те појаве сматрали као привремене и пролазне, које ће новчана земљорадња ослоњена на земљорадничке задруге усклонити.“²⁾

Но он није свагда наилазио на довољно разумевања за такав правац рада, као што се то лепо види из ових његових речи :

„Данас после 30 година не можемо рећи да смо увек и свугде налазили разумевање за ово гледиште. Многи нарочито сељаци нису могли да схвате зашто су им потребна мењања и новачења. Навикнути од искони на натуралну привреду, која им је давала све што им је за живот требало удаљени од тржишта, саобраћаја и других сугестивних утицаја, они нису осећали потребе да мењају своје услове за живот, да пењу његов ниво (ступањ, раван) те нису могли да увиде ни разлог зашто су сада одједанпут потребна нека новачења. Уз то је мала писменост задржавала такође сељака да гледа више и да пође брже....“³⁾

Па ипак све те тешкоће нису одвраћале г. Аврамовића да скрене са свога правога пута. Он је свагда имао у свом духу, у својим мислима и пред својим очима: *бољу привреду, боље послове и бољи живот села и сељака*, које речи означавају целокупан програм земљорадничког задругарства, па се и сам њима свагда руководио у своме раду. Он је желео, он је хтео да се земљорадник кроз задруге оспособљава и за већу, бољу и јевтинију производњу (*за бољу привреду*) и за лакшу, сигурнију и уноснију прођу својих производа како на унутарњим тако и на спољним тржиштима (*за боље послове*) те да би тако могао остваривати пристојан вишак који би му омогућавао да се не само ослободи својих зеленашких дугова, него и да би могао поправити погодбе свога живота на дому и издизати се културно и социјално (*за бољи живот*). То су били главни циљеви, то је био економски и социјални програм задругарства г. Аврамовића, исти као и програм оснивача ирског земљорадничког задругарства, Сер Хораса Племкета, за који г.

²⁾ Тридесет година задружног рада, 1894—1924, од М. Аврамовића.

³⁾ Тридесет година задружног рада 1894—1924.

Аврамовић није знао, онда кад је оснивао земљорадничке задруге у Србији.

И тај свој програм је г. Аврамовић брло лепо изразио овим својим речима :

„Ми смо основну своју мисао исказивали и ширили тада овако :

„1. Земљорадничке задруге помоћиће сељацима да се откупе тешких зеленашких дугова, али кад то једном и према једном учине други пут се неће више враћати на ту стазу.

„2. Земљорадничке задруге имају главну задаћу да снабдевају сељачко газдинство свим неизбежним оруђима за производњу да оно може самостално опстати, а да не мора да се расељава или да лута по свету, тражећи узгредне зараде и доходке. Снабдевано, то јест преобразено и преуређено сељачко газдинство, има да да земљораднику не само минимум за живот већ и вишак дохода да он узмогне стварати већи капитал у оруђима и да може побољшати услове за живот.

„3. Земљорадничке задруге имају улогу да у погледу снабдевености и спреме стално држе сељачко газдинство на висини, која одговара даном тренутку а особито развијености тржишта и саобраћаја тако, да оно може, држећи се чврсто, да издржи сваку промену на тржишту (како домаћем тако и светском) и да не подлегне никаквој утакмици ма каква она била. У том смислу земљорадничке задруге мораће нарочиту пажњу да обрате оспособљавању сељачких производа за ближе и даље тржиште, спремању и преради воћа, грождја, млека, жита итд.

„То је био наш економски програм. Међутим у моралноме погледу земљорадничке задруге су морале већ самом силом своје здружене снаге да поврате поколебано поуздање код сељака и да пробуде у њему веру у своју властиту снагу и наду у будућност. Економска акција је требала да побољша материјалне услове, а радост у животу да подигне овај на вишу раван...

„Наш је програм, као што се види, потчињен био променама, које су извирале из самога преображавања сељачког газдинства: У првом реду имало је доћи ослобођење од остатка натуралне земљорадње. У другом реду наоружање сељаковог газдинства за производњу у сувременој новчаној периоди. У трећем реду стално оспособљавање газдинства за прогресивни свој развитак. Ово потоње било је крајња мета наша и ми смо одређивали земљорадничким задругама као њихову највишу улогу да помажу и доприносе да се организују све економске функције сељачког газдинства онако како то у даном тренутку тражи тржиште и саобраћај, а научни методи допуштају и упућују”.

Није, дакле, г. Аврамовић стварао земљорадничке задру-

ге да само подмири потребе сељака у кредиту, а понајмање у потрошном кредиту. Не, далеко од тога; он је стварао земљорадничке задруге за развиће и напредак пољопривреде, за економско снажење земљорадника, за просветно, културно и социјално подизање села и сељака.

Са тако широким циљевима задругарства, како га је схватио г. Аврамовић нема сумње да се најбоље може послужити сељачком народу, а он ту и такву службу народу, целини, општем добру понајпре је и свагда имао на уму. То је био заиста један реалан, један конструктиван, један продуктиван програм, далеко од сваке имагинације, од сваког анахронизма, од сваке утопије, програм који и будућим генерацијама може само корисно послужити за углед и подражавање.

Разуме се да је за извођење једног тако опсежног и многоструког задатка г. Аврамовићу била потребна и разноврсна стручна сарадња и он је не само није избегавао, него ју је напротив свагда тражио и прихватио, кад год је она била здрава, незаинтересована и искрена.

II.

За већу, бољу и јевтинију производњу капитал је неопходно потребан и то јевтин капитал, подешен према погодбама пољопривредне производње; тај се капитал имао прибавити задружним путем, јер се само тако земљорадници могу под најповољнијим погодбама снабдевати потребним новчаним средствима за рад.

И кредитне задруге у Србији, и ако су силом околности у почетку помагале земљораднику да се откупи тешких земљорадничких дугова, главну пажњу обраћале су по упутствима, које су добијале од свога покретача и управљача г. Аврамовића на снабдевање сеоских газдинства свима потребним оруђима, справама, машинама, бољим семеном, бољом стоком итд., да би се не само увећала производња на селу него и „да се пошне продуктивност и земље и рада и да се створе већи доходци“.

Да би се пољопривредници могли користити различитим, а нарочито скупљим машинама, које нису били у могућности сами набавити, убрзо по оснивању кредитних задруга почели су се код ових оснивати одељци за заједничку набавку и употребу земљорадничких справа, а затим и стварати самосталне, тако зване машинске задруге (од 1900 год.).

Изгледа да је развиће ових задруга било потакнуто не само јаком акцијом пољопривредних стручњака за оснивањем таквих установа у то време ради шире примене пољопривредних справа и машина и појачања продуктивности рада, него нарочито и једним расписаним стечајем Српског

пољопривредног друштва у 1900 години, у коме је ово предвидело награде оном удружењу пољопривредника, које се оснује за заједничку набавку и употребу пољопривредних справа. Било како му драго, тек у појави машинских задруга треба тражити почетак развоја посебних продуктивних задруга у Србији.

Међутим и поред свих напора који су чињени машинске задруге нису се шириле у Србији у оној мери, како је то било желети. Томе је био узрок као што је то и сам г. Аврамовић запазио вишак радне снаге на селу, која је, не налазећи запослења ван села и земљорадње сметала већој употреби многих бољих справа, „Сувишна радна снага у земљорадњи”, јада се он у својој књизи о тријестогодишњици рада у Србији, „која се не може другде запослити наша је не само огромна економска штета него и наша ниска продуктивност рада, наш застој и наше сиромаштво”. Чак и после светскога рата пораст машинских задруга био је из тих истих разлога, бар у Србији релативно слаб и ако се њихово оснивање постицало и помагало.

Међутим отац нашега задругарства у жељи да оријентише сељачка газдинства, а веран својој првобитној идеји да сељачка газдинства преоријентише више ка тржишту, још у првим почетцима свога рада на оснивању земљорадничких задруга мислио је поред боље и јефтине производње нарочито на пољопривредне производе и на њихово прилагођавање захтевима тржишта. Знајући да се многи сирови пољопривредни производи због удаљености тржишта могу много лакше пренети и боље уновчити у прерађеном стању, њему је тежња била да задругарство обухвати и прераду пољопривредних производа. Он је увек имао пред собом ту мисао да се развикоом земљорадње све више одваја прерађивање, дакле индустрија од праве земљорадње, произвођења и да то прерађивање има да оде у руке капиталиста или да остане у рукама земљорадника и да сву корист од њега сачува земљорадник. С друге опет стране, он је још од оснивања земљорадничких задруга мислио и на заједничку продају земљорадничких производа, јер је био свестан да и кроз добро организовану продају земљорадник може такође повећати свој доходак. И за онај први као и за овај последњи циљ, задруге су биле понајбоље средство да се он постигне. У пропаганди коју је спроводио, када је, како он то наводи, залазећи празничних дана у подунавска и помо-

⁴⁾ „О поправци доходака кроз задружну продају нису хтели ни да мисле: зар Петар да смеша своје добро жито с Павловим кукољем! А кад је било речи о усавршици прераде и повећању доходака путем боље прераде млека понеки би узвикнуо: како они немају млека ни за своју децу”...

Види *Тридесет година задружног рада 1894—1924*, Мих. Аврамовић.

равска села износио да земљорадници у своје руке треба да узму најсавршенију прераду млека, воћа, грожђа, меса итд. као и продају својих производа, он је наилазио на отпор и тешкоће⁴). Али га ове нису ометале да смело иде напред за остварањем својих циљева, а према напред изложеном свом програму.

* * *

Продуктивне или производне задруге обухватају у главном два облика задруга, прерађивачки и продавачки. Код прерађивачких задруга (млекарске, винарске, уљарске итд.) удружени производи се прерађују, т. ј. мења им се првобитни облик и односе са имања земљорадника, т. ј. мења им се место. Код продавачких задруга (житарске задруге, задруге за продају јаја, задруге за продају стоке итд.) удружени производи задржавају у главном свој првобитни облик и односе се са имања земљорадника т. ј. мењају само место.

Прерада пољопривредних производа захтева у највише случајева не само потребне радионице него још и веће справе, односно машине; а међутим и те радионице и те справе мали пољопривредници, којима је задругарство најпре позвано да помогне, нису увек у стању да сами изграде односно да набаве. С друге опет стране сама прерада производа с обзиром на напредак пољопривредне науке захтева још и нарочите стручне снаге, које се такође међу малим пољопривредницима ретко кад налазе. И та стручна снага може се под најбољим погодбама осигурати кад се мали пољопривредници удруже па је заједнички унајме. Најзад, прерада пољопривредних производа врши се у непосредној близини места производње; она је позвана да производима, који се из буди којих разлога: због даљине тржишта, неподесних путева итд., не могу утрошити односно продати у сировом односно свежем стању, осигура мало бољу цену, од оне која би се у сировом стању могла остварити.

Продајне задруге не прерађују земљорадничке производе осим само у извесним случајевима и то узгредно кад сирову робу не могу да продаду или ако им остану отпатци, који се прерадом могу боље искористити. Њихов је задатак више спремање, чување и паковање робе. И оне баш за извођење тих радова често пута потребују и нарочитих зграда и нарочитих справа и машина, али производи код њих не мењају свој првобитни облик, не прерађују се. Послове продаје пољопривредних производа нарочито за мање количине производа могу по који пут вршити и друге задружне установе, напр. кредитне задруге, премда с обзиром на губитке који могу потећи услед тога за саме такве установе, последњих година се све више и више одступа од те спреге, те се за сваку врсту послова у задругарству оснивају посебне задруге. Међутим, праве прерађивачке задруге (млекарске, винарске итд.) никад се не придодују другим задругама него се свагда оснивају као посебне задруге у толико пре, што њихова сложеност и специјалност послова то захтева.

* * *

Полазећи од гледишта „да сваки задружни облик одговара своме времену, т. ј. погодбама, које доприносе њиховом стварању и да сваки привредни и морални ступањ има и своје особите задружне облике” а знајући при том, да су произвођачке задруге најсложенији и најтежи облик земљорадничких задруга, г. Аврамовић је ишао врло лагано и вр-

ло опрезно у погледу њиховог оснивања. Он је прераду земљорадничких производа сматрао као **згодан увод у продају тих производа** — јер је прерадом лакше постићи уједначеност робе односно уједначеност каквоће прерађених производа, чиме се омогућује лакша и уноснија њихова прођа на тржишту, — па је због тога и тежио понајпре за оснивањем прерађивачких задруга, да доцније, кад то прилике буду захтевале, приступи и другом облику — продавачким задругама у правом смислу те речи. И његово гледиште, нарочито с обзиром на погодбе наше производње и трговине пољопривредним производима било је посве исправно.

III.

У време када су осниване замљорадничке задруге у Србији, млекарске задруге у западно европским земљама већ су биле врло развијене, те је и г. Аврамовић, приликом проучавања земљорадничког задругарства у страном свету, могао запазити сву њихову вредност за ситног земљорадника. Он је пред оснивањем земљорадничких задруга у својој пропаганди указивао земљорадницима на њихову важност; али једно оскудица у млеку, нарочито у крављем млеку, — чије је производе тражило тржиште — јер је специјализација у сточарској производњи у то време била врло неразвијена, а друго недостатак стручних снага за те врсте прераде, задржало је нешто оснивање млекарских задруга у Србији, али ипак не за дуго.

Појавом пок. М. Драшковића и његовог млекарника у Смедереву, а после успешног предавања које је он одржао на конгресу у Чачку у 1901 год. о **млекарској индустрији и млекарским задругама** и после припреме извесног броја учитеља и економа под руководством самога М. Драшковића, покрет за оснивање млекарских задруга у земљи почео је силно расти, те га је г. Аврамовић, чија је давна жеља била да види такве задруге у Србији, оберучке прихватио. Тако је основана прва млекарска задруга у Србији најпре у селу Жаркову код Београда, (1905 год.), па су се после ње ређале нове задруге једна за другом, нарочито поред већих вароши и познатих бања, тако да их је до пред почетак светског рата било 14. Те предратне млекарске задруге примале су и прерађивале мале количине млека и цео рад око прераде изводио се у њима ручном снагом. Оне су за време светског рата све биле упропашћене тако, да је у 1922 год. од њих свега једна радила.

После светског рата брига г. Аврамовића била је, да се рад на оснивању млекарских задруга обнови. Он је увиђао многе тешкоће за оснивање таквих задруга, а нарочито задруга, где се обавља рад у хигијенски и модерно уређеним и чисто држаним млекарницама и то не ручном сна-

гом као у предратним задружним млекарницама него парном снагом. Истина он се бојао да ли ће бити за такве млекарнице довољно музних крава и довољне количине млека. Али је с друге стране опет увиђао да се изграђују све јачи и јачи градски центри у нашој земљи, да су и везе наше земље с иностранством постале многобројније и лакше него пре светског рата и да млекарска производња има услова за развиће у нашој земљи.

Потписати је у више махова сарађујући с њиме у питању оснивања млекарских задруга, истицао да природних годинаба за развиће млекарства има у нашој земљи, да се потребна количина млека за прераду у једном модерном уређеном млекарнику може прикупити везивањем већег броја млекарских произвођача из неколико околних села и да ће потрошња млекарских производа, која је после ослобођења и уједињења и у нашој земљи почела расти, бити знатно олакшана, ако се обрати већа пажња на каквоћу млекарских производа.

Изграђивање модерних млекарника који раде парном снагом за производњу веће количине млекарских производа, што се једино у њима исплаћује, захтевало је велике инвестиционе трошкове. Благодарети помоћи Министарства Пољопривреде рад у том правцу био је олакшан. И тако одмах после светског рата изграђују се по иницијативи и потстицају потписатог, а у споразуму са г. Аврамовићем, модерни млекарници у Чачку и Скопљу, на које ће се доцније угледати и други млекарници који су се после њих основали.

Морамо овде признати пратећи рад млекарских задруга у Србији после рата, да се је бојазан г. Аврамовића за рад ових показала потпуно оправдана. Доиста млеко је у Србији још релативно врло скупо, а нарочито кад се пореди са ценом млека у Хрватској, Словеначкој и Војводини, те и млекарски производи из наших србијанских задруга тешко могу да издрже утакмицу са производима из ових последњих наших крајева. Релативно високе цене производима млекарских задруга у Србији знатно им отежавају прођу на тржишту и та отежана прођа смета прикупљању веће количине млека за прераду и јачање тих млекарских задруга. Кад се уз то дода да је и инвестициони и обртни капитал за рад млекарских задруга у Србији врло скуп и да се највећи део прихода ових мора да употреби за отплату дугова, застој у развићу млекарских задруга у Србији може се онда лако објаснити. Међутим ова утакмица треба да потстиче земљораднике у Србији да своје напоре удвоје како у одабирању и гајењу добрих крава музара, тако и у интензивнијој производњи сточне хране. Млекарске задруге могу им у томе само помоћи, јер се кроз њих као што је познато поправља и крва и стаја и ливада, једном речју цело сточарско газдинство.

Идеја о оснивању виноградарских односно винарских задруга јавља се још 1874 године, дакле далеко раније од почетка оснивања земљорадничких задруга у Србији. Њу је први изнео наш познати стари виноградарски стручњак г. М. Савић у једној својој књижици, у којој је истакао потребу оснивања виноградарских задруга и изнео главна начела на којима се оне имају заснивати.^{*)} Доцније по иницијативи г. Савића Српско пољопривредно друштво донело је и правила за оснивање виноградарских задруга, која су на збору виноградарара из целе земље, одржаном у Нишу 1899 год. а поводом расправе питања о винарским задругама и њиховом оснивању и усвојена. Министарство Пољопривреде да би помогло оснивање виноградарских задруга према тим угледним правилима, које је збор у Нишу усвојио, решило је „да првој виноделској задрузи из своје касе, а из партије на помагање народне привреде изда као прву помоћ 2.400 дин. под условом, да се осигура уписом основни капитал од најмање 50.000 динара и то одмах чим прво коло задругара положи прву уплату“. Међутим тај потстицај остао је без последица. Кад се већ почела у велико истицати потреба оснивања виноградарских задруга исти г. Савић најпре сам, а потом у друштву са г. Аврамовићем одлази у село Бању код Аранђеловца да пропагирају и пораде на оснивању једне виноградарске задруге и у том подухвату после савладаних многих тешкоћа успевају да оснују прву виноградарску задругу у селу Бањи у Србији у 1903 години. Кад је та задруга изградила свој подрум (у 1906), требало је наћи стручно лице, које ће организовати цео технички рад у њој, и осигурати још у првој години добар производ. И ту се г. Аврамовић обратио за помоћ стручњацима; на потписатог је пао избор да он тај рад на пријему и преради грозња изведе и он се тога посла свесрдно примио. Пуних 12 дана потписати је провео на лицу места, у средини међу задругарима и увео их у све техничке радње око припреме и прераде њиховог грозња, па потом, позват дужношћу у Београду, оставио за собом пок. Ђорђа Стојановића, пређашњег управника лозног расадника у Букову, да бербу заврши и даљу потребну помоћ укаже.

Оснивањем те прве виноградарске задруге у селу Бањи, која је још у првој години свог рада показала врло добре резултате, нађен је најбољи пут за производњу уједначених вина боље каквоће и ударен здрав темељ за даље оснивање виноградарских задруга у Србији. И доиста ускоро видимо да се после Бање и по угледу на њу, оснива виноградарска задруга у Смедереву (у 1911), па у Јовцу, па затим доцније у Чачку, Књажевцу, Сићеву, Власотинцима, Неготину итд., та-

^{*)} Белешке о винодељу крајинском и смедеревском с додатком о користи винодељских друштава од М. Савића, 1874.

ко да данас Србија у погледу винарских задруга заузима прво место у Југославији.

Задруге за прераду воћа нису се за дуго појављивале у Србији и ако је г. Аврамовић увиђао свеколики њихов значај, јер су се прерађевине од једне сорте воћа од шљива производеле и извозиле у иностранство још од врло давних времена и у врло великим количинама. Можда је најглавнији узрок томе био, што је прерада шљива, нарочито сушење и печење ракије, била чисто домаћа индустрија, коју је земљорадник чврсто држао у својој руци, те није било опа-

Михаило Аврамовић

у Дубони, свом родном селу, међу родбином (септембра 1934 године)

ности да ће се она одвојити од њега и што су се шљиварски производи и онакви какви су, лако и релативно добро нарочито у ранијим годинама, уновчавали. Није се према томе, ни осећала толика потреба у народу, бар у ранијим годинама, за организацијом прераде воћа на селу, па се и слабо јављала иницијатива за оснивањем воћарских задруга у Србији.

Међутим када су се нешто испред и после завршетка светског рата почели појављивати у већим количинама амерички воћарски производи, а нарочито сува шљива и чини-

ли озбиљну конкуренцију на европским тржиштима нашој сувој шљиви, — која се некада у Америку много извозила — морало се нешто предузети да се та конкуренција олакша. Срећна је околност била, што смо ми производили у великим количинама суву шљиву скоро искључиво од једне исте сорте, те се на тај начин могла добити уједначена роба. Али да би та шљива могла лакше крчити себи пута на страним тржиштима, морало се потражити пута како да се поради на поправци њене каквоће нарочито применом савршенијих метода брања и сушења као и на појевтињавању њене производне цене. И ти разлози руководили су потписатог да у споразуму са г. Аврамовићем покрене оснивање задруга за заједничку прераду шљива, ово у толико пре, што је конструисао једну нову сушницу⁶⁾ којом се могла добити и боља и јевтиније осушена шљива него са раније примењеним сушницама. Тако је поникла по иницијативи и упутствима потписатог прва воћарска задруга у селу Качулицама код Чачка⁷⁾. Та задруга је отпочела свој рад 1922 год. и то најпре са две сушнице, па се је тај број затим повећао на 26. Замисао потписатог била је, да таква једна шљиварска задруга обухвати све врсте прераде и сушење и справљање пекмеца и печење ракије, те да би се сирова шљива према коњукутури могла претварати час у једну час у другу час у трећу врсту прерађиване или пак и као и сирова продавати. Све то се није могло одједанпут остварити, али је знатан део ипак остварен.

Пример Качулице није остао усамљен, јер видимо да се воћарске задруге нарочито за прераду шљива оснивају и по другим крајевима наше земље, а нарочито у Босни. С обзиром пак на обнову старих и подизање нових воћњака верујемо да ће се ускоро осетити потреба — а она се у неким воћарским крајевима у којима се воће у бесцење продаје, већ и осећа — да се приступи и другим врстама прераде воћа: справљању компота, мармеладе, воћних сокова итд.

Г. Аврамовић је свагда у својим списима истицао да земљорадник све врсте прераде својих производа треба да узме у своје руке, а не само млеко, грожђе и воће него и жито, шећер, месо итд. Међутим сем напред поменутих, друге врсте прерађивачких задруга осим пиринчане у Кочану, која је основана по потстицају и упутствима потписаног, и по неке млинарске за његово време слабо су се појављивале, јер су многе погодбе за њихово оснивање и њихов рад недостајале.

⁶⁾ Једна практична сушница за сушење воћа, од Д-р В. Стојковића, 1920.

⁷⁾ Види: *Прва шљиварска задруга у Србији*, од Д-р Вел. Н. Стојковића, Београд, 1922.

IV.

Г. Аврамовић је као што је напред речено, тежио и проповедао да прерада земљорадничких производа треба да остане на селу и у рукама земљорадника, па је понајпре и највише радио на томе да се прво прерађивачке задруге рашире у земљи. У тим напорима га је и потписати колико је знао и умео понајвише помагао, јер је сматрао да се кроз прераду могу не само најбоље уновчити сирови производи, тамо где се они због удаљености тржишта не могу или бар не могу како треба уновчити, него је још и сматрао, да се са прерађивачким задругама може сељак најбоље упутити у модерну технику прераде пољопривредних производа и да се помоћу прерађивачких задруга може развити и јача и савршенија производња пољопривредних производа.

Међутим не може се рећи да г. Аврамовић још од првог почетка оснивања својих задруга није мислио и на продавачке задруге, истичући увек да и послове продаје својих производа треба земљорадник сам да узме у своје руке. У својој дугој задругарској пракси он је имао прилике да се увери да земљорадник тешко поверава своје производе другом, да не верује да је ико у стању да боље прода његове производе него он, да земљорадник често пута сматра задругу као средство за уновчавање оних производа, које му одбацују његови обични купци итд. С друге опет стране он је знао да тржиште тражи веће количине уједначене и сортиране робе, коју је тешко било сакупити на једном мањем простору, да су цене пољопривредних производа изложене великим променама и да заједничка продаја захтева испуњење нарочитих обавеза задругара према задрузи. С једне стране психа нашег народа, коју је он добро познавао, с друге стране још неразвијено унутарње и, за једну мало земљу као што је била Србија, тешко приступачно спољно тржиште, с треће опет веома компликована техника и механизам продаје — све је то чинило да је г. Аврамовић према продавачким задругама морао бити и особито пажљив и врло обазрив. Ту обазривост диктовала му је свагдашња његова жеља да се у задругарству иде сигурним путем и да се задруге оснивају на здравим темељима, и да покажу стваран успех у свом раду, како би стекле поверење земљорадника.

Као човеку, коме није било стало до јевтиних реклама и до уображених успеха, он није био присталица таквих метода у задружној продаји да се земљораднички производи сакупљају од задругара разних задруга, које нису имале ничег заједничког са том врстом послова, па и од незадругара и да се затим заједнички продају, јер је сматрао да се таквим радом задругарство може само компромитовати. На против, он је за сваку врсту послова тражио посебне задру-

ге, па и за продају земљорадничких производа посебне продајне задруге.

Интересовање за заједничку продају земљорадничких производа почело се јављати код већ многих постојећих кредитних задруга још од 1901 године, јер су многе од њих почеле већ од тада да заједнички продају неке пшеницу, неке кукуруз, неке шљиве итд. И г. Аврамовић је у почетку мислио нарочито на житарске задруге, „које ће, како је он то сам писао, имати у будућности да покажу шта може учинити здружена воља да један од најважнијих производа нашег земљорадника — жито не одлази у бесцење”. Али њему је било јасно и то да праве житарске задруге захтевају поред великог обртног капитала и посебно уређене магацине и сва потребна постројења за чишћење, сортирање и чување жита, а такви магацини и постројења тражили су од увек и велике инвестиционе капитале, до којих су сами задругари тешко могли доћи. Међутим помоћ са стране, на коју се у осталом г. Аврамовић веран свагда начелу самопомоћи, као најздравијем за трајан и сигуран успех у задругарству, није много ни обзирао, није долазила. Та оскудица у капиталу можда је била и најважнији узрок, поред још много других, што су се житарске задруге у правом смислу те речи и пре, а и после светскога рата врло тешко оснивале. Тек кад је први елеватор — силос подигла у Смедереву, Смедеревска обласна штедионица и уступила задругарству на искоришћавање, могао се опазити јачи полет у оснивању житарских задруга у нашој земљи. И даље оснивање житарских задруга код нас мора бити везано са подизањем елеватора — силоса, јер се само са таквим житарским задругама, које буду имале могућности да своје жито спремају, чисте и уједначују на један рационалан начин и са савременим оруђима може створити једна солидна организација за заједничку продају жита од које пољопривредник може очекивати стварне користи⁸⁾.

И ако су се у Србији производиле и извозиле у великим количинама неке врсте воћа и воћних производа, ипак се иницијатива за заједничку продају тих производа слабо појављивала. За сирову шљиву и грожђе, који се не могу дуго чувати и чија је продаја скопчана са великим ризицима, нису постојале посебне задруге, али су ипак поједине нарочито кредитне задруге продавале тај производ заједнички у малим количинама. Међутим организација заједничке продаје сувих шљива и јабука, који се производи теже кваре и дуже чувају, нарочито се наметала све више и више после светског рата, када се производња тог воћа у земљи, благодарем среским воћним расадницима, знатно повећала и када се америчка конкуренција у продаји воћа на европским

⁸⁾ Види *Житарске задруге — пулови* — у Канади, од Д-р В. Стојковића, 1932.

тржиштима почела све јаче и јаче осећати. Потреба за оснивањем задруга за продају јабука осећала се нарочито у крајевима Србије, у којима се ова производи у већим количинама на мањим просторима и од претежно једне сорте. И да би се задовољила та потреба, потписати узима иницијативу и у споразуму са г. Аврамовићем потстиче оснивање прве воћарске задруге за продају јабука у Ариљу (1923 год.⁹⁾ При оснивању ове задруге потписати је имао у виду да она обухвати произвођаче јабука из већег броја оближњих села, да у свом пространом воћарнику сачува преко зиме првокласне јабуке за доцнију продају као упаковане како би се постигла што боља цена, а да остале јабуке продаје одмах као другокласну робу или преради. Ускоро потом почеле се по угледу на ову оснивати сличне задруге и по другим местима, Качулицама, Горажди, Фочи итд.

У изградњи солидних воћарских задруга за заједничку продају било сировог било прерађеног воћа, лежи велика будућност и наше воћарске привреде и нашег воћарства. Али те ће задруге моћи показати тек онда своје успехе, ако производи које оне буду продавале, буду одскакали и својом каквоћом и својом уједначеношћу од других сличних производа који се продају појединачно. Онда ће оне само моћи осигурати својим производима боље цене и саме се собом наметнути народу. Наше досадашње воћарске задруге на жалост нису могле у свему одговорити овом свом првом и основном задатку из разлога, у које се овде нећемо упуштати да наводимо, па ту понајпре треба тражити и узрок њиховом још релативно слабом развићу у нашој земљи и утицају на поправку наше воћарске производње и трговине.

Г. Аврамовић је имао на уму и друге облике продуктивних задруга: кланичне, живинарске, сточарске, рибарске итд. као што се то може запазити из његових многобројних списа. Али он их није наметао, него је чекао да се приватна иницијатива и интерес појави за њих, не желећи ићи испред њих него увек за њима, јер је сматрао, да је то најбољи пут за оснивање буди којег облика задруга, а понајпре и највише продуктивних задруга. Он то своје гледиште врло лепо изражава у овим својим речима:

„Ја сам стајао далеко од сваког уображавања у задругарству. Увек сам имао на уму које побуде нагоне људе да се одлуче на заједнички рад, на задружни рад, на напор, који лишава човека неограничене индивидуалне слободе и нагони га да се подвргава извесним дисциплинама, које рад и живот у заједници неизбежно намеће. И увек сам имао пред очима, шта бива кад човек отклони тешкоћу, која га је

⁹⁾ О чувању и задружној продаји јабука. — Белешке са предавања Д-р В. Стојковића, одржаног у пољопривредној подружници у Ариљу. „Тежак”, 1922, стр. 212, 226, 235, 242, 252, 259, 363 и 411.

једном нагонила на овај напор. Нарочито сам увек био далеко од тога, да друштво људско сматрам тако нешто инертно и тако просто као што лончар сматра своју глину од које прави кад му шта треба: лонац, шерпењу, суд за воду, бардак за ракију или какву дечју играчку да му својом индивидуалном вољом може наметати облике које оно није израдило, нарочито још да можемо својим вештачким облицима извршити све многобројне компликоване привредне прилике, које је друштво кроз дуге векове и многе укрштене процесе свога необично компликованог живота израдило."¹⁰⁾

Па и поред релативно малог броја произвођачких задруга, које су се за његово време основале у Србији г. Аврамовић је ударио здрав темељ за даље развиће тог најтежег облика задруга у целој нашој земљи, темељ у који је узидо најчвршћи камен: свој морал и своје поштење, те је у пуној мери заслужио пуно признање своје земље и свога народа.

¹⁰⁾ Види: *Шта се дешава у свету на задружном пољу*, од М. Аврамовића, 1934.

Како је настало земљорадничко задругарство у Србији

Пише: Душан Прванов, Нови Сад

Пре четрдесет година уродила је првим плодом смишљена акција Михаила Аврамовића, коју је он повео да би задружну мисао пресадио међу земљораднике у Србији са циљем да се сељаштво изведе из тешког економског и социјалног положаја у коме се оно тада налазило. Данас када Михаило Аврамовић, заједно са задругарством у Србији слави четрдесету обљетницу свога рада, неће бити на одмет да се укратко упознамо са приликама у којима је Аврамовић отпочео своју корисну акцију и пожњео прве плодове њене, као и са мотивима саме акције и тешкоћама на које је Аврамовић наилазио у почетку свога рада.

Када је Султановим хатишерифом од 1830 године сељаштво у Србији ослобођено од спахија и у исти мах постало власник земље, коју је догле обрађивало, сматрало се да је тиме коначно решено питање сељаштва. То је уверење владало како у народу, тако и код оних који су стајали на челу тадашње државе, па се услед тога сељаштву слаба пажња обраћала. Заборавило се да је у време ослобођења сељаштво у Србији стајало на прекретници и да му услед тога треба посветити више пажње него икад у другим приликама. Потребно је било да се стално бди над њиме, јер је оно у то доба отпочињало нов живот, за који није имало потребног знања и искуства. Ослобођен од притиска Турака, сељак је почео да се слободније креће и да долази у додир са градским становништвом, што је у крајњој линији имало виднога одраза на његовом дотадањем породичном животу, и на његову привреду. Настала је постепена диференцијација становништва, која је изазвана унутрашњим уређивањем државе. Из старих породичних задруга издвајали су се поједини чланови и одавали се занимањима, до којих се за време Турака никако или у врло ограниченом броју долазило. Ово диференцирање и све јачи додир сељака са варошким становништвом утицало је на сељака у томе правцу да се јавља све већи број потреба, које нису могле бити задовољене привредном делатношћу породичних задруга. Многе потребе морале су бити полмириване производима из града, плаћањем у новцу, што је опет претпостављало продају онога, што су чланови породичне задруге производили. То из основе мења привредну структуру породичне задруге и на место производње само за сопствену потрошњу, сељак у породичној задрузи почиње да производи још и за тржиште. То су први почетци прелаза земљорадње у Србији са натуралне на новчану привреду. Овај прелаз постаје још

изразитији када се влада Кнежевине Србије одлучила да наместо десетка убире порез у новцу.

Сасвим је природно да овај прелаз са једне на другу врсту привреде, оставља дубока трага у привредном и социјалном склопу породичне задруге, што ће се касније одразити и на структури земљорадничког поседа у Србији, а коначно и на привредни и социјални положај земљорадника уопште. Стара породична задруга, која је у својој привреди почивала на аутаркији, није могла и даље обављати своју социјалну функцију у доба новчане привреде, онако како је то било за време аутаркије. Чланови породичне задруге могли су бити задовољни само донде док се у задрузи производило за подмирење потреба њених чланова. Чим је производња могла бити процењена у новцу, чланови су се почели интересовати за вредност онога што су произвели и сваки је тражио своје. Више није било оне индиферентности према количини произведених добара, као што је то било у време аутаркије, када је свако у задрузи узимао себи само онолико, колико је трошио. Прелазом на новчану привреду, мењају се и схватања чланова породичне задруге о њеној социјалној улози. Овако стање у задрузи најзад је постало главним разлогом њеном распаду и раздруживању њених чланова.

Само издвајање из породичне задруге још више је повећало потребу за новцем код сељака, јер је сада морао куповати много што-шта, што је раније производио у својој задрузи. С друге стране сељак је могао подешавати своју производњу тако да што више производа изнесе на тржиште. Потребу за новцем увећала је и чињеница, да се сељак, напуштајући породичну задругу, није одрекао многих обичаја, којих се држао док је био у задрузи. Он се и даље држао старих обичаја, иако издвојен из задруге није више имао ону економску снагу, коју је имао у породичној задрузи.

Примитиван у својој привреди сељак није био у стању да производи и уновчава онолико, колико би му било потребно. Зато је био принуђен да новчана средства набавља на други начин, довијајући се према приликама. Било их је доста који су се услед потребе за новцем, одавали разним спекулативним пословима у којима су неуки и неискусни најзад пропадали. Али највећи део је био принуђен да зајми, услед чега се постепено уваљивао у све веће и веће дугове. Ово задуживање се догађа у времену, када у Србији још нема ни трага организацији земљорадничког кредита. Зато се сељак обраћа приватним зајмодавцима који се постепено, користећи сељакову невољу, извргавају већином у зеленаше, који зајам дају уз невероватно велику камату. Разуме се да задуживање сељака под оваквим околностима из дана у дан отежава његов положај, да једнога дана озбиљно запрети

његовом привредном опстанку. Ово доба је карактеристично по томе, што се држава уопште не интересује за привреду сељака. Услед тога постоји опасност да сељак постане жртва својих кредитора — зеленаша, што би по његов економски и социјални положај имало недогледних последица.

Како је ово робовање зеленашима постала општа појава онога доба, морала се најзад умешати и држава. Она постепено предузима разне мере, којима жели да спасе сељака. Једне од ових мера су изразито заштитне, као што је указ Кнеза Милоша, издат 1836 године о минимуму поседа који се може за дуг заложити, док друге претстављају позитивну акцију за организовање земљорадничког кредита, помоћу средстава са којима је у оно време располагала држава и општине и која су се састојала из разних фондова. Ове мере се предузимају у времену, које у развоју кредита у Србији претставља један период за себе, окарактерисан тиме да држава интервенише у сељачкој привреди и чини покушаје за организацију земљорадничког кредита на бази државне интервенције.

Међутим сва настојања државе остају безуспешна. Кредитима, које држава ставља на расположење, сељак се додуше служи, али не непосредно већ преко разних посредника, који су у овоме послу постали тако рећи професионалци. Развија се читав систем зеленашења на тај начин, што сеоске и варошке газде, механичаре и дућаније, занатлије па и чиновници узајмљују од државе, да би овај новац дали на зајам потребитом сељаку, малом поседнику уз двоструку па и већу камату. У оваким приликама ранији положај сељака не само да се није побољшао него је бивао све гори. Опасност од презадужења и економске пропасти сељака бивала је већа и већа. Ово коначно наводи Кнеза Милоша на предузимање нових мера за заштиту сељака и он 1860 године издаје указ, којим се за свагда забрањује издавање зајмова из државне касе.

Али то није била мера за решење питања земљорадничког кредита, које је све јаче избијало, јер се у међувремену све више осећао прелаз на новчану привреду, што је за собом повлачило стално повећање потреба за новчаним средствима у привреди сељака. Убрзо се јављају нове мере, које иду за тим, да се сви државни, општински и други фондови концентришу у једну установу, која ће са њима руковати и из средстава ових кредитирати привреду Србије, која се у то доба изграђује, а у првом реду земљорадњу. Тако се 1864 године оснива Управа фондова. Није требало много времена па да се покаже да ни Управа фондова не претставља ону установу, која би била носилац земљорадничког кредита. Тешкоће са којима је било скопчано добијање зајма, нарочито за потребе оног ситног земљорадника, затим изигравање Упра-

ве фондова од стране њених дужника, допринели су да се сељак све мање служио њеним кредитима. Да би кредити Управе фондова били приступачнији, основане су 1871 године Окружне штедионице, које су замишљене као нека врста филијале управе фондова, а поред тога су имале и своје самосталне изворе новчаних средстава.

Међутим, недостатци у кредитној политици ових установа, допринели су да су се њиховим кредитима служили готово искључиво имућни људи, а они којима су ове штедионице стварно биле намењене нису могли доћи до зајма. Док су ови недостатци исправљени нестало је новца код штедионица. Тако су и ова два покушаја остала без успеха са којима се завршава трећи период у развоју земљорадничког кредита у Србији. Неспособна да ради у позитивном правцу на решавању питања земљорадничког кредита, држава ипак није могла остати равнодушна према тешком положају земљорадника. Стога предузима нове строжије мере за заштиту земљорадника од зеленаша, које се састоје у повећању минимума поседа, који се не може за дуг заложити и продати. Многи од савременика полагали су велике наде у овај законски пропис (§ 471 Грађанског судског поступка). Мало их је било који су правилно оценили праву вредност ове заштитне мере. Живот је показао да ова мера не само да није заштитила сељака од зеленаша, него је омогућила да зеленаштво још више цвета. Са њоме је сељак изгубио сваку подлогу за солидан кредит.

У међувремену док се све ово догађало прилике у земљорадњи развијале су се тако, да се све више остављала натурална привреда и прелазило се на новчану привреду. Ова привредна еволуција затекла је сељака у Србији стручно неспремна, недовољно окрегна и без искуства које му је потребно да се на тржишту снађе, без потребних новчаних средстава за организовање производње према захтевима потрошача, кредитно неспособна и презадужена. Новчана средства, која су требала бити искоришћена у јекну прелаза на новчану привреду била су одавно употребљена, још онда када се сељак задуживао искључиво ради потрошње. А сада када га је требало кредитирати да би се оспособио за нов начин привређивања, када га је требало помоћи да не поклекне и да не постане жртва капиталистичког привредног система, средстава више није било. Сељак је остављен самом себи да га једнога дана капиталистички привредни систем у своме надирању збрише. Његов је положај у то доба изванредно тежак готово безизлазан. Ваљало је тражити пута и начина да се сељак спасе и економски учврсти, те да се оспособи за нов начин привређивања. У то доба јавља се Михаило Аврамовић да поведе снажну акцију за организовање земљорадничког кредита на једној здравој основи. Он ће

својом акцијом показати да кредит за земљорадника може бити само онда солидан и ефикасан, ако је организован тако да буде приступачан сваком ма и најмањем земљораднику, а уз то да је и јевтин. А ово је могуће само на здравој задружној основи. Ова акција Михаила Аврамовића претставља улаз у четврти период развоја земљорадничког кредита у Србији.

Михаило Аврамовић је веома добро уочио све невоље са којима се борио земљорадник у оно време. Био је начисто да све мере које су предузимане не могу извести на прави пут и да не могу дати оне резултате, који су били очекивани. У непосредном додиру са сељаком, Аврамовић је видео све тешкоће са којима се сељак борио и знао је врло добро, да се сељак неће моћи још дуго борити са њима, ако се прилике не измене. Михаило Аврамовић је, као добар познавалац привреде био свестан да мора постојати пут и начин и за решење земљорадничког питања у Србији. Њему је било врло добро познато, да је сељаштво других земаља већ пролазило кроз готово исте перипетије, кроз које је у оно време пролазио сељак у Србији. Стога је почео истраживати шта су друге земље урадиле у сличним приликама, да би поучен њиховим искуством и сам повео акцију за спасавање и привредно подизање сељаштва у Србији. Ова његова истраживања одводе га у Немачку и Италију, које су у оно доба важиле као земље у којима је врло добро организован кредит за потребе малог човека. Проучавајући организацију кредита у овим земљама, Аврамовићу је било јасно шта му ваља чинити код своје куће, да се и сељак у Србији спасе тешке беде у којој се налазио и да уједно добија сигурна ослободилачка средства за свој привредни опстанак и напредак. Аврамовић је при томе начисто да модерна држава, решавајући проблем сељачког кредита и сељачке привреде уопште, мора поћи путем задругарства.

По повратку у своју домовину, године 1892, Михаило Аврамовић не оклева нимало, већ одмах почиње своју акцију за оснивање земљорадничких задруга, по начелима Рајфајзена. Тешкоће на које наилази велике су и разнолике. Ипак се Михаило Аврамовић не колеба, већ енергично и истрајно ради на остварењу своје замисли, коју пропагира усмено обилазећи села у околини Смедерева и писмено помоћу недељног политичког и привредног листа „Задруга“. У својим чланцима износи шта је све видео у Немачкој и Италији, описује стање земљорадника у Србији и истиче потребу задружне акције, да би се земљорадник спасао.

Иако Михаило Аврамовић није први који је идеју задругарства унео у Србију, јер се о задругама писало и говорило и пре њега, а нарочито осамдесетих и почетком деведесетих

година, ипак је Аврамовић наилазио на велико неразумевање и неповерење, које је имало свога корена у ранијем идеолошком схватању задруга и задругарства. Савременици Михаила Аврамовића нису умели да разликују задружну идеологију Михаила Аврамовића, од задружне идеологије Светозара Марковића и његових следбеника, чије се задружно учење ослања на социјалистичка схватања или тачније речено на утопистичку задружну идеологију Роберта Овена, Шарла Фурјеа, Луја Блана и других њима сличних. „Ама ви, господине Мико, оставите колективне задруге“... говорили су Михаилу Аврамовићу његови савременици из Смедерева и тиме најречитије изражавали своје неповерење према његовој акцији и његовим задругама.

Међутим, разлика између схватања Светозара Марковића и његових следбеника и схватања Михаила Аврамовића је толика, да се ова два схватања у својој основи управо дијаметрално косе. Пре свега, задружни програм Светозара Марковића, човека који је под апсолутним утицајем Руса Черњишевског, преко кога Марковић прима и марксизам, не обухвата земљорадњу директно и тако изразито, као задружни програм Михаила Аврамовића. Светозара Марковића је земљорадња интересовала само утолико, уколико је она саставни део привреде, која се има организовати у његовим универзалним задругама тзв. општинским привредним заједницама, институцијама сличним руском „Миру“, којима је као основа имала да послужи стара српска породична задруга. За Марковића није постојао проблем очувања и подизања ситног сеоског поседа, као самосталне привредне јединице. Марковић је, шта више противник овога малог поседа, јер је он присталица теорија марксиста, да је и у земљорадњи, као и у индустрији надмоћнији велики посед, јер се само на великим поседима може извести права концентрација производних снага и рационализација саме производње. Доследно овоме схватању Светозар Марковић хоће да оснива велике заједнице, које обухватају читаве општине и у којима ће сељачки посед исчезнути. Његови следбеници имају у својој задружном програму земљорадничке асоцијације, које сматрају као најбољи облик за организовање сељачке привреде.

Сасвим је друго схватање Михаила Аврамовића, који целу своју акцију заснива на потреби да се очува и оспособи за модерну привреду баш онај ситан и средњи поседник, који сачињава језгро структуре аграрног поседа у Србији. Михаило Аврамовић најпре помишља на организацију земљорадничког кредита и то зато, што тежак положај земљорадника, који је презадужен код зеленаша, а уз то још и оскудан у храни, то у првом реду тражи. Али он не мисли да остави по страни и остале привредне функције сељач-

ког газдинства, већ предвиђа да се и остали процеси сељачке привреде, изузев оних природних, обухвате новом задружном организацијом. Економски програм свог задружног покрета сам Михаило Аврамовић претставља овако:

„Земљорадничке задруге помоћи ће сељацима да се откупе тешких зеленашких дугова, али кад то једном и према једноме учине, други пут се неће враћати више на ту стазу.

„Земљорадничке задруге имају главну задаћу да снабдеју сељачко газдинство свим неизбежним оруђима за производњу, да оно може самостално опстати, а да не мора да се расељава или да лута по свету, тражећи узгредне зараде и дохотке. Снабдевено, т. ј. преобразено и преуређено сељачко газдинство има да да земљораднику не само минимум за живот, већ и вишак доходака, да он узмогне стварати већи капитал у оруђима и да може побољшати услове за живот.

„Земљорадничке задруге имају улогу да у погледу снабдевености и спреме стално држе сељачко газдинство на висини, која одговара даном тренутку, а особито развијености тржишта и саобраћаја, тако да оно може држећи се чврсто, да издржи сваку промену на тржишту (како домаћем тако и светском) и да не подлегне никаквој утакмици, ма каква она била. У том смислу земљорадничке задруге мораће нарочиту пажњу да обрате оспособљавању сељачких производа за ближе и даље тржиште: спремању и преради воћа, грожђа, млека, жита и т. д.“

Као што се из овога програма види, Михаило Аврамовић истиче да је главна задаћа земљорадничких задруга оспособљавање сељачког газдинства да издржи утакмицу на тржишту, са којим се има борити прелазом на новчану привреду. Осим тога задруга има да буде инструменат, помоћу којег ће се омогућити стално напредовање сељачког газдинства и подизати сељачка привреда. Иако су ова два проблема од необичне важности ипак је њиховом решавању морало претходити ликвидирање остатака натуралне привреде која је оставила дубоки траг на сељачком газдинству, у виду зеленашких дугова. Акција Михаила Аврамовића имала је кроз позитивни смер, али се ма и привремено морала задржати на уклањању једног тешког зла па ма то тренутно било и на штету најпозитивнијег дела саме акције. Јер, без уклањања старог зла није се могло ни помишљати на рад у сасвим новом правцу. То је уосталом Михаило Аврамовић осетио одмах на првом кораку, чим је отпочео да ради на оснивању задруга.

Под тешким утисцима стања у коме се сељак налазио, свестан зла које га притискује, он се са доста неверице опходио према задружној акцији Михаила Аврамовића. Њега је тешко било придобити још и зато, што је био навикао

на помоћ споља, од општине и државе. Сељак још није био свестан потребе, да и сам треба да напрегне своје снаге у интересу свога напретка. Он није могао веровати да сељак може сељаку помоћи, другим речима није веровао у своју сопствену моћ. Најзад, сељак све то није чинио још и зато, што се још увек наслањао на велике народне резерве, које су биле у шумама, утринама и врљикама, из којих су се још увек могли црпети извесни приходи, за које нису биле потребне готово никакве инвестиције у новцу, а сасвим минималне у раду. Извесна пословна начела задруге утицала су да се неповерење према задрузи још и повећа. То се одбоси у првом реду на начело солидарне одговорности, којег су се сељаци јако плашили. Овако расположење сељака према задружној акцији необично је отежавало рад Михаила Аврамовића. То је био један проблем за себе, који је пре свих требало решити. И захваљујући само одлучности и упорности са којом је Михаило Аврамовић водио своју задружну акцију, могле су се разбити све предрасуде сељака и отклонити ова најзначајнија тешкоћа, која је имала најдубљег корена у непросвећености сељака.

Поред ових Михаило Аврамовић је морао да савлађује и неке кроз практичне препреке. У првом реду се радило о томе, да за остварење своје замисли није имао правне подлоге, која је била неопходна, јер се без ове гаранције није могло почети са радом на оснивању задруге. Захваљујући својим пријатељима двојици адвоката Николи Станковићу и Станку Лапчевићу и судији Јоци Кречаревићу, Михаило Аврамовић долази и до правне формуле за оснивање задруга и то у виду међусобног уговора. Није потребно нарочито подвлачити колико је ова основа била несигурна с обзиром на свест оних који су уговор потписивали. Али у недостатку олговарајућег закона Аврамовић се морао задовољити и са овим.

За практичан рад и остварење задатака земљорадничких задруга најважнија тешкоћа био је недостатак новчаних средстава. У овом погледу задруге су имале минималне изгледе на ослонац споља. Михаило Аврамовић је додуше успео да придобије Подунавску окружну задругу да задругама стави на расположење извесна новчана средства. Али је све то могло бити довољно само за скромне почетке Аврамовићеве акције. За случај да његова акција добије веће размере, као што се касније и догодило, помоћ Подунавске окружне задруге била би незнатна. Касније Михаило Аврамовић успева да за своју акцију задобије и Београдску задругу, која задругама отвара кредит од 120.000.— динара. А када задругарство Михаила Аврамовића почиње да добија све више присталица, прилази му у помоћ држава и ставља му на расположење један део прихода класне лу-

трије. Касније држава даје још и 50.000.— динара годишње из своје благајне. Али, неодбацујући ову помоћ, Михаило Аврамовић се стара и о прикупљању сопствених средстава, за коју сврху уводи код задруга сталну штедњу, овај најизразитији начин прикупљања сопствених средстава, који је битна карактеристика српског задругарства.

Коначно да напоменемо, да је Михаило Аврамовић имао специјалних тешкоћа, које су проистикале из тадашњих политичких прилика. Владајући кругови су такођер са неповерењем гледали на Аврамовићеве задруге, јер су се бојали да су оне само маске за организовање тадашње радикалне опозиције. Ова бојазан владајућих дошла је касније до изражаја и у самом закону о земљорадничким и занатским задругама, који је донет 1898 године. Она је најизразитија у оном пропису закона, који предвиђа оснивање само једног савеза, ради лакше контроле, иако је то било на штећу правилнога рада код задруга, па и код савеза.

Тако је, ето пре четрдесет и две године Михаило Аврамовић отпочео своју акцију за оснивање земљорадничких задруга. Скромно са пуно напора и труда водио је Михаило Аврамовић ову своју акцију, која је најзад уродила плодом. За четрдесет година свога рада земљорадничко задругарство је оправдало наде које су у њега уливане и Михаило Аврамовић може бити задовољан са својим великим делом

Михаило Аврамовић и задружно васпитање

Пише: Др. Салих Уђварлић, Београд.

„Задругарство се не оснива на броју задругара, нити на великим капиталима, па ни на здравом разуму и доброј вољи неколицине њих, него његов успех зависи од добре воље, здравог разума и особито задружне спреме масе задругара, који ако нису упућени у задругарство, ако не знају начела задружна, неће моћи да цене у колико је користан или штетан овај или онај пут у задружном делању.”

Стуарт.

„Сувремена привредна задруга претпоставља неограничену слободу задругара, слободу свести, слободу исказивања мисли, слободу рада и живота. Сем тога она претпоставља највећу искреност и преданост заједничком послу који се за рачун свих задругара и предузима. Њена је снага узајамна слога и поверење задругара, узајамна љубав задругара према задругару, највећа солидарност међу задругарима.”

*Мих. Аврамовић: О потреби задружног
образовања код нас.*

Полазећи са гледишта да је задругарство једна практична школа живота и школа морала, која поставља високе захтеве и дужности на људе који раде у њему већ од првих дана свога задружног рада Михаило Аврамовић је тежио да људе понајпре припреми и васпита за задружну акцију. Појам задружног васпитања код њега је био врло широких размера, у ствари оно је значило за њега једно ново схватање, нови морал и засебну задружну културу и етику. Такво васпитање требало је да обухвати целокупног човека и да га заиста морално препороди. Тежиште његова рада било је у томе да се код масе задругара, часника и код осталих задружних радника развије што већа задружна свест, да се уопште формира једно високо схватање о задружном раду, да би се тако у клипи и тамо на терену у народу а и код свих задружних радника учврстиле солидне моралне основнице за сва задружна прегнућа, и она једноставнија, којем теже кредитне задруге као и за остале задружне облике, чији је рад условљен толиким тешкоћама, жотвама и великим искуством Сваки његов гест у задружном делању оличава тим настојањем. Кад бисмо хтели да општамо у свим појединостима свеколики рад његов на задружном васпитању, значај и последице тога рада на наш задружни покрет и да ра-

зуме до садање резултате које је постигло задругарство у Србији било би потребно да се изради једна нарочита студија о томе раду. Овом приликом због ограниченог простора ми ћемо настојати да према нашим скромним снагама дадемо у главним потезима само један приказ и да истакнемо карактеристичне црте тога његова обимног рада.

1. Аврамовић као задружни учитељ и вођа задружног покрета.

Већ кад се решио да ради на задругарству у Србији, он је испуњавао све услове које задружни рад захтева и који се постављају на осниваче и вође задружног покрета. Био је од природе врло интелигентан, одлучан, стрпљив, устрajan, задругар у пуном смислу речи и није презао од тешкоћа које су се нарочито у добу оснивања првих задруга намећале. Он је показивао неизмерну енергију, интерес и несаломљиву вољу за задругарство, у своме раду био је темељит, у целом његовом задружном раду назире се реално схватање о стварима и појавама у задружном животу. Од увек је имао једну широку концепцију о задругарству, ниједној задружној акцији није прилазио површно него је настојао да продре у суштину и да свако питање претходно што боље и свестрано проучи, и то у вези са свим елементима који би могли да утичу на његово практично решење. Стога је он још јаче и непосредније утицао на своје сараднике и задругаре у појединим задругама.

Да би створио један добар план и метод рада при оснивању првих задруга у Србији, он је обишао више земаља, нарочито Немачку и Италију и проучио темељито организацију и основе тамошњег задругарства. Ту је као и у Енглеској упознао и начин и разна сретства задружног васпитања али за разлику од многих пионира нових идеја у разним областима људске делатности и науке код нас он је при постављању првих основа у нашем земљорадничком задругарству водио строго рачуна о нашим локалним приликама, нижој општој култури и менталитету нашега народа као и специфичним привредним потребама нашег земљорадника. У том што се он увек трудио да упозна менталитет и психу нашег сељака лежи његова велика вредност, а то нам истодобно у вези с особинама којима се он одликовао објашњава и све оне резултате и завидне успехе које је задружни покрет у Србији под његовом управом постигао.

Аврамовић се сав свим својим интелектуалним и физичким снагама предао задругарству. С правом можемо рећи да је он од почетка свога рада до данас неколиким генерацијама био учитељ у задругарству, његов прави апостол, верни поборник и доследни тумач задружне идеје и начела

задружних. Да видимо у чему је то све долазило до изражаја.

У безорој прилика он је одлазио у народ пригодном припремања и оснивања задруга, на скупштинама а и независно од тога, одржао читав низ предавања, говорио појединцима и маси о задругарству, тумачио им његова начела, искорењивао заблуде и погрешна схватања о задругарству. Шта тек да се каже о његовим предавањима, говорима и дискусијама на скупштинама и конгресима савеза и задружним течајевима? „Земљорадничка задруга“, годишњаци савеза, штампани извештаји о конгресу, толике Аврамовићеве публикације верна су огледала свега тога и остаће богата ризница и одлична грађа из које ће тек наши задружни историчари и нове генерације моћи да проуче колико је била обимна и тешка улога Аврамовића на задружном васпитању и постављању морално-идеолошких основица земљорадничком задругарству у Србији. Нико до сада лепше, тачније ни јасније није код нас формулисао и образложио задружну идеју, задружна начела, основне појмове задружне, тешкоће, тежње и одлике модерног задругарства. Његова жива реч имала је неobicно јаког утицаја и одјека у народним душама. Старији и млади задругари ће се још и данас најбоље сећати колико је било олагодворно дејство тих говора, разговора и предавања његових на масу. Он је цело време интензивно радио, откидао од свога одмора и посвећивао се озбиљном студирању задружних питања. Кроз цели живот он се сам дооро спремао за задружни рад а и данас се спрема и поред своје седамдесете године интензивно ради с неизмерном свежином и вољом. У сваком своме делу а нарочито у задружном раду био је савестан и дисциплинован до крајности, имао је високи осећај дужности и одговорности за поверени му посао. Течајем времена сабирало се код њега неизмерно искуство, он је разгранаво програм задружног рада и све више развијао и афирмисао задружну идеологију. Његов лични пример имао је још већи утицај на народ; све то стварало му је веће признање, углед и поштовање у ширим слојевима народа, у земљи, и у иностранству и олакшавало му да задругарство у Србији развије на једној широј основи. Србија је пре рата постала земља чије је задругарство служило за углед другим земљама и давало потицаја за развиће задругарства у осталим балканским земљама.

Овде би нам било немогуће оцртати све његове заслуге на задружној пропаганди путем часописа и популарних књига из задругарства. „Земљорадничка задруга“ је за цело време његова уредништва била одлично уређивана, доносила је изабране чланке из пера најбољих задружних радника али већину чланака за њу писао је сам Аврамовић, он јој је

давао основни тон, настојећи да она буде једна васпитна школа и отворена књига за све задругаре, путоказ за даљи рад и ревија свих важнијих догађаја и резултата из задружног живота. Путем ње он се трудио да се задружна идеја што више и боље популаризује у ширим слојевима народа. Да би младеж припремио за задругарство почео је доцније издавати и лист „Млади задругар“.

У циљу подизања моралног нивоа на селу он се највише залагао за оснивање задружних библиотека и читаоница при појединим задругама да би тако развио већи смисао и љубав за књигу у народу и да он његово опште знање а нарочито о задругарству и привредним питањима знатно проширио. С друге стране, свестан колико је био убитачан утицај сеоских кафана и механа, трудио се да путем читаоница сељаке одбије од њих, да би сачували своје здравље, газдинство и друштвени морал. Стално је пропагирао да скупштине задружне и конгреси буду што орожније посећени, да се на њима води жива дискусија и одржи које предавање из задругарства или по другим питањима која тангирају живот сељака. Преко зиме одржавали су задругари села, разне забаве и приредбе у сврху разоноде и измене мисли о задружном раду. Још и више, задруге су по његовом схватању требале да буду носиоци новог начина живота на селу, да испустију народно здравље, да отварају задружне апотеке, да уклањају штетне обичаје, лоше навике, псовке, размирице, парничења и разне пороке међу задругарима. Оне су требале нарочито да прогоне и кажњавају пијанице и карташе, да мире завађене (суд добрих људи), и да целокупни живот земљорадника доведу у склад с новим добом и савременим духом. И заиста оне су учиниле много у свим тим правцима и утицале на реформу дотадањег начина целокупног живота и измену схватања на селу. Поред остварења економског и социјалног благостања многе земљорадничке задруге од свога оснивања до данас извршиле су и читав морални препород у више села.

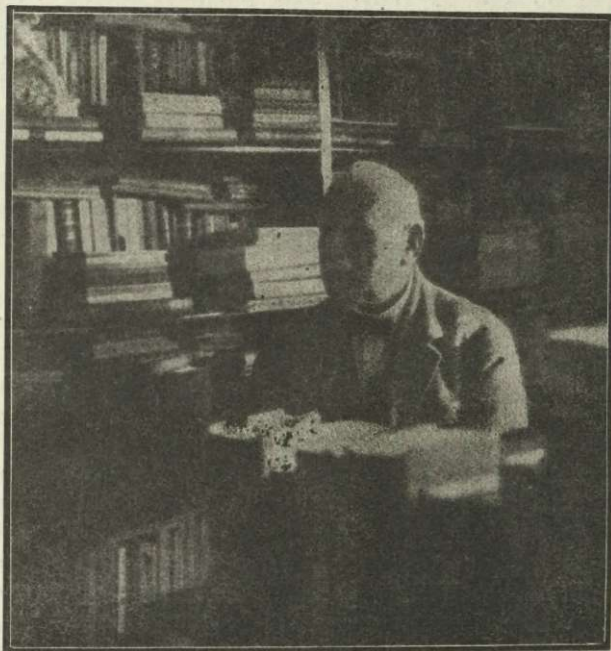
Једна од првих брига била му је да се функционери задружни и задругари што боље оспособе за рад у задругама. У ту сврху одржавани су редовито задружни курсеви за изобразбу секретара-благајника и магационера на које је савез релативно много жртвовао. Постепено спремљен је један леп кадар људи који су успешно водили задруге. Такође је одржавано више течајева за чланове управног и надзорног одбора као и за обичне задругаре да би се и они што боље упознали с елементарним појмовима из задругарства. Поред тога одржавани су пре и после рата нарочити курсеви од један до два месеца за учитеље и остале истакнуте и бистрије задругаре. Овим курсевима био је задатак да даду што ширу спрему лицима која су већ била упућена у задру-

гарство и којим је било намењено да врше теже задружне послове било у велим задругама било у самом савезу. После рата сарађивао је он живео и на вишем задружном курсу који је организовао главни задружни савез. Утицај свих ових курсева био је необично плодан. Многи свршени питомци истих у сарадњи с Аврамовићем и по његовим директивама разносили су задружну идеју у народ и доприносили постављању солидних основица у раду појединих задруга као и савеза. Гадаље својим предавањима на универзитету Аврамовић је привукао велики орој студентске омладине, заинтересовао и одушевио је за задругарство. Да би се обезбедило боље стручно вођство у задругама уведени су при савезу још пре рата специјални стручни инструктори за виноградарство, млекарство, живинарство и за пољопривредне справе. Установа ових инструктора показала се у пракси као врло добра и много је допринела солиднијем раду, нарочито у млекарским и виноградарским задругама. Овај успех задружних инструктора имаде да се захвали највише чињеници да Аврамовић није никад дозвољавао да задружно васпитна и морална страна код тих лица буде занемарена и подређена доорој техничкој спреми.

У циљу јачања моралног и материјалног капитала он је тежио да се што више развије штедња и да се у народу уопште поубди већи смисао и потреба за штедњом. Пре рата а и после рата земљорадничке задруге су сабрале доста високе суме путем сталне штедње и врло много васпитно утицале на народ и на појачање задружне свести код њега. Такође су и с осталим оолицима штедње, с обичном и децјом, постигнути добри резултати. Истом циљу је послужило оснивање разних фондова и њихово јачање. Да поменемо само фондове за помоћ у болести и смрти, колике су они услуге учинили нарочито сиромашним задругарима и колико ли је то била племенита и васпитна установа, затим фонд за задружно васпитање и др.

Целокупна организација рада у савезу почивала је на здравим и морално јаким основицама. Послови су се и поред постепеног проширења и нагомиланости брзо свршавали па је савез постао једна угледна установа. Између савеза и задруга је била врло жива веза, и писмена и лична, сваки час су давате инструкције и савети задругама. Услед тога што је контрола над задругама била добро организована и стална савез је још веће поштовање уживао међу задругарима. У целокупном задружном раду у савезу и у сарадњи савеза са задругама Аврамовићу је била увек основна тежња строго чување задружних начела. Односи између њих били су здрави и присни. За неправилност и одступања од задружног закона, правила и задружних начела биле су предвиђене оштре казне и у конкретним случајевима оне су и примењиване. Да

се задругарство у Србији развило до садање висине и да је задружна идеја у народу ухватила тако чврста корена има се захвалити понајвише неуморном настојању Аврамовићевом да се свим могућим сретствима повећа смисао за друштвеност, да додири и састанци задругара буду што чешћи, да се задругари науче на заједнички рад, да основни појмови задружни постану народу јасни и блиски и да се он добро спреми за задружни рад. Зато се је и Аврамовић стално руководио девизом да задругарство „мора да има што

Михаило Аврамовић
у свом кабинету за рад (октобра 1934 год.)

шири круг свесних приврженика у срцу самог народа, ако хоће да ухвати честита корена и да цвета. Није довољно то што ће неколицина њих који се налазе на врху управе задружног покрета ширити и бранити мисао о њему ако он не налази потпоре у маси задругара, ако задругари не бране и не шире тако исто заједничко предузеће у своме домашају. Они се морају васпитати у таквом задружном духу да буду не само истински задругари у својим задругама и у свом савезу, него да буду и ваљани пропагатори задружне мисли свугде куда иду и допиру.“*)

*) Мих. Аврамовић: „О потреби задружног образовања код нас.“

II. Аврамовић и задружни функционери и ревизија.

Аврамовић је захтевао много од својих чиновника и тежио да од њих на првом месту створи убеђене задругаре. Они су морали много да раде али и да се добро спреме за тај рад. Чиновници који су му реферисали по појединим питањима били су у сличној ситуацији као ђаци пред својим строгим професором. Пре него што му је који реферисао морао је да се детаљно упути у сваки предмет да би му могао на његов захтев дати сва потребна објашњења и доказати да разуме поверени му посао. Он није трпео ленчине и несавесне чиновнике. Сам је био дисциплинован у раду па је и од свих својих сарадника тражио да и они буду такви. У тој атмосфери морао се код његових чиновника да развије један виши осећај, социјална дужност и одговорност према задругарству. Они су спремни на жртве били свесни тога да морају доста да раде у задружним организацијама и да им оне не могу пружити боље материјалне награде за њихов рад, напротив они су се срасли са задружним покретом и заволели га. Постепено и с проширењем и порастом задружног рада и организације растао је и углед Аврамовићев код њих. Штета је било само што он није имао уза се у савезу већи број сталних интелектуално јачих сарадника. Међутим, без сумње може да се каже да су његови чиновници и ако некад мање спреме и са slabим школским квалификацијама имали одличне моралне квалитете које су им омогућиле да успешно раде и да своје вођи буду сигуран ослонац.

Нарочиту пажњу обраћао је организацији ревизијске службе и при пријему ревизора вршио озбиљан и опрезан одбир. Настојао је да се ревизија задруга врши што чешће, савесније и темељитије. Ревизори су морали да га детаљно извештавају о утврђеном стању у појединим задругама, о нађеним неправилностима и злоупотребама. Сав се залагао за то да се кривци у задругама што строжије и примерно казне, оптуже и искључе из задружних редова. Он није затварао очи пред злим странама и болесним појавама задругарства него је настојао да их открива, уклања и интензивно лечи. Правила задружна и закон морала су бити за сваког света и поштивана од свих. Задружни морал и начела задружног рада била су на достојној висини и увек се устајало у озбиљну одбрану њихову чим се запазила која немила појава, неправилност или злоупотреба. Они који су погрешили нису били поштеђени, маса задругара била је упозоравана на њих. Таква пракса са стране савеза и прогањање криваца у задругама, улевала је све веће поверење и признање масе задругара према савезу који је кроз такову праксу стицао и велики морални капитал за свој будући рад и уживао све већи морални престиж код свих. — Да би дао још већег значаја ревизији и ревизорима, Аврамовић је

одржавао чешће састанке с ревизорима после извршене ревизије на којима су се измењивале мисли и утисци о раду појединих задруга, истицале добре и упозоравало на лоше стране задружног рада, усавршавала ревизијска служба и стварале нове смернице за рад ревизора. То су били заправо нека врста задружних семинара које је водио Аврамовић, васпитао толике ревизоре, потицао их на даљи рад и јачу спрему и стављао им нарочито на срце да поред рачунске и контролне службе буду пропагатори и задружни учитељи народу у селима. На тај начин успостављала се још боља веза међу ревизорима.

III. Аврамовић према учитељима и свештеницима.

Схватајући значај ситног рада ових људи у народу и њихову непосредну везу с њим, он се обраћао и једним и другим, пробирао их и нашао међу њима поред задружних чиновника и ревизора своје прве сараднике. Учитељи и свештеници су интелектуално најјачи на селу и Аврамовић се на згодан начин обраћао њима и придобијао их за задружну акцију. Они су постали његови први ученици. По својој дужности они су васпитачи народа у школи и цркви и зато су му били још подеснији за задружни рад и за васпитање ширих слојева задругара. Путем њих откривао је бистрије и отреситије земљораднике. Позитивне последице њихова рада по задружни покрет нису изостале. Многе задруге ставале су чврсто на своје ноге и одржале се захваљујући њиховом заузимању. Свестан њихове улоге Аврамовић их је позивао на задружне течајеве, васпитао и био у ужој и сталној вези и сарадњи с њима. Приличан број од њих издвајао је и поверавао им теже и одговорније функције у савезу као ревизорску и сличне. Ови задружни радници подучавали су доцније своје синове да и они раде у задругарству па се је развила задружна традиција у томе. Међутим, њихови синови морају још много да уче од својих очева да би постали њихови достојни наследници. У часу кад задруге на селу нису располагале са спремним и довољно писменим људима, учинили су учитељи и свештеници у Србији слично као и њихови другови у Словенији велике услуге земљорадничком задругарству и Аврамовић је знао да то достојно цени. Течајем времена створио се међу самим земљорадницима велик број спремних лица, стога и данас потреба за сарадњом учитеља и свештеника у задругама у Србији није ни издалека онолика као некад и пре рата. Стога учитељи и свештеници задружни радници у Србији и Словенији могу да пруже драгоцену искуства и пример за углед својим друговима у осталим деловима државе.

*
* * *

Из горе изложеног може да се разабере колико је акција Аврамовића на задружном васпитању била многострука. Преко тога васпитања он је хтео да од задругара направи боље људе и тиме је много допринео остварењу оног великог социјално етичког идеала моралног препорода друштвене заједнице на селу и подизању моралних квалитета људи, којем идеалу морају да теже све задруге али чијем је остварењу најтеже допринети. Основно начело његова целокупног задружног рада нарочито рада на задружном васпитању јест створити солидан и у моралном погледу квалитативно добар материјал међу задругарима а не полагати толико тежиште на квантитет. Управо због тога задужио је Аврамовић код нас све задругаре и људе с развијеним смислом за социјални рад и за добро људске заједнице али је задужио много и међународни задружни покрет. Највећи део људи који данас раде у задругарству код нас и воде одлучну реч у њему не познају довољно интелект, културну физиогномију, моралну снагу и значај личности Мих. Аврамовића по наше задругарство. Они не могу да схвате његове концепције, погледе и искуства. Једни би хтели да кажу да је он несавремен, други да је сувише теоретичар, потцењујући његово настојање на задружном васпитању, трећи би хтели да он говори са становишта једног задругарства и да га брани. Губи се из вида при томе да је он далеко од свађе међу задругарима и од задругара с ограниченим схватањима и да је он пре свега задругар високе задружне културе, који припада целокупном задругарству и културном човечанству.

Остаје најмлађим и новим генерацијама и омладини да се напаја његовом науком и искуством, да оцени праву вредност и ауторитет овог човека, његов значај на постављању основа задругарства у Србији и осталим деловима државе, његове праве заслуге на задружном васпитању задругара и моралном препороду нашег друштва на селу. На њима је да од њега приме његова дела, науку и речи као драгоцене задружни аманет за успешан развој нашег задружног покрета у будућности.

Зрнца

ПОВОДОМ 70-ГОДИШЊИЦЕ ОЦА СРПСКОГ ЗЕМЉОРАДНИЧКОГ ЗАДРУГАРСТВА И НАЈВЕЋЕГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ЗАДРУГАРА.

Пише: Милош Штиблер, Београд.

I

Г. Михаила Аврамовића видео сам први пут почетком јула 1908 год. Онда је одржана у Мајнцу код Франкфурта на Мајни (Немачка) прослава 25 годишњице Земаљског савеза немачких земљорадничких задруга. Прослава је трајала више дана. Учествовао је рекордан број задругара из Немачке, а исто тако огроман број задругара из иностранства. Из Краљевине Србије, а за Главни савез српских земљорадничких задруга учествовали су г. г. Михаило Аврамовић и Др. Ђорђе Николић. Последњи дан прославе био је излет лађом по Рајни, од Мајнца до Санкт Гоара, па се онда отишло до огромног „националденкмала“ у Нидервалду. Овај је споменик подигнут за успомену на немачку победу у немачко-француском рату 1870/71 године. Баш 1908 године, када је била прослава у Мајнцу, све је говорило и много се писало о могућности рата између Немачке и Француске. То смо осетили такође приликом саме прославе и излета, у рајнску долину. Баш кад смо стигли до нидервалдског споменика, дошле су тамо и све средње школе из Висбадена са музиком и под вођством својих директора и професора. Био сам присутан, када су наставници ђацима држали код самог споменика ванредно ватрене и претерано великонемачке и шовинистичке говоре. После тога музика, па певање. Још пре него што се почело са певањем, ја сам одлазио од споменика. Пролазим поред двојице баш у моменту, када се почело са певањем, па један од двојице каже на српском језику: „Шваба опет пева Вахт ам Рајн“. То су били г. г. Аврамовић и Николић.

За Аврамовића сам чуо већ раније у задружној школи у Дармштату (1907—1908). Више пута спомињало се његово име и са поштовањем је говорено о његовом раду и о организацији српског земљорадничког задругарства, коју је он створио.

Касније као чиновник Задружне звезде у Цељу, најстаријег југословенског задружног савеза (основан 1883 год.) и уредник Звезиног листа „Задруга“ имао сам на располагање велики број задружних листова, преко 30. Поред словеначких и немачких било је ту листова на свима славенским језицима. Али ми ни један лист није толико импоновао, коли-

ко „Земљорадничка задруга”, орган Главног савеза срп. земљорадничких задруга у Београду. Није била меродавна само природена љубав према свему, што је било југословенско, него је и лист сам био заиста одлично уређиван. То је била заслуга Михаила Аврамовића. Још сада се сећам, са коликим истинским уживањем сам читао разне расправе и вести у том листу. На тај начин ја сам се много заинтересовао за задругарство у Србији и разумљива је била моја жеља, да видим и Србију и српско задругарство. Много сам раније путовао по Немачкој, Данској, Чешкој и Швајцарској ради проучавања земљорадничког задругарства, док сам југословенско задругарство, а нарочито српско, познавао само из стручних листова и књига. Ради тога сам био сретан, када ми је било 1910 год. омогућено, да путујем на конгрес српских земљорадничких задруга, који је те године одржан у Лесковцу. Задружна звезда дала ми је новчану помоћ од 200 круна. Пасош сам добио са великом муком. У Цељу уопште нисам успео. Морао сам у Марибор, где сам помоћу једног словеначког чиновника у среском начелству дошао до потребне путне исправе. Треба да споменем, да ми за ранија путовања (Немачка, Данска, Швајцарска, Италија) пасош није био потребан. То је у Аустрији тражено само за Србију и за Русију.

Путовао сам, дакле, са својим пријатељем Др. Хојником, сада адвокатом у Марибору, за Београд и даље до Лесковца. У Београду посетио сам Главни савез српских земљорадничких задруга.

У Лесковцу конгрес је одржан „код цркве ван града”, тако је писало и у позиву, а годишња скупштина Савеза одржана је у гимназији, у једној великој сали. Врло добро се сећам и конгреса и скупштине. Конгресу је председавао г. Сима Лозанић, док је г. Михаило Аврамовић као управник савеза био главни референт, а одржао је и лепо предавање „Задругарство и држава”, које је штампано у засебној књизи. Конгрес је био врло добро посећен и већ онда сам запазио, да су делегати врло радо и много учествовали у расправама — дебатама. Било је то друкчије, него што сам научио код Словенаца и код Немаца, где се у главном без дебате примало оно, што је изнео званични референт. У Лесковцу, дакле, запазио сам и на конгресу и на скупштини да су задругари много учествовали у дебатама било да критикују референте било да износе своја мишљења и жеље. Више изнад свију био је г. Аврамовић. Пре свега он никада није спречавао задругаре да говоре; напротив, он их и сам изазива, да би што исцрпније износили оно, што мисле. Сем тога, он је водио рачуна о мишљењу сваког говорника, али се увек и одмах видело, да су његови погледи на поједина питања били најјачи. Одлично познаје ствари и у рет-

ко лепој форми износи своја мишљења и поуке, у колико су задругарима биле потребне. Имао је један начин расправљања разних покренутих питања, који је одмах освајао свакога, па нарочито и онога, који је малочас изнео можда мишљење противно ономе господина Аврамовића. Конгреси и скупштине били су чврсто у рукама г. Аврамовића, а то ради тога, што је ванредно добро познавао сва питања и што је умео, да ово познавање на ретко убедљив и миран начин стави партнерима односно целој својој околини до знања. Кад се има у виду још и то, да је расправљао увек о питањима, за која је у народу постојало највеће интересовање, онда је разумљиво, што је кроз толико деценија све било уз њега, уз Мику.

II

Како то да је народ у Србији тако брзо разумео Аврамовића и заволео његов задружни рад, а тиме уједно и задругарство само? Узроци за ово налазе се у самој Аврамовићу: у његовој личности, у његовом карактеру и у његовом раду. Аврамовић воли свој народ, пун је смисла за рад у корист народа, у корист ближњег, а нарочито у корист онога, који би путем задругарства могао да поправи своје материјално и културно стање. Гдегод би се путем задругарства могло учинити нешто корисно, свугде се може видети Аврамовић. Он проучава проблеме, саветује, израђује планове, правила и утиче на правилно организовање посла. Постоји и ова чињеница: Аврамовић је још у раној младости запазио велике невоље, у којима се мучио српски сељак. Плански је почео проучавати узроке неповољног стања и размишљати о томе, како би се српском сељаку у његовој великој невољи помогло. Чита и проучава све материје, које имају везе са оним, што њега већ у оно доба највише интересује. Сем тога путује у стране земље, да би видео како су други народи организовали старање за добро села. И тек онда, када је имао потпуно израђен план за рад у Србији, он приступа извођењу плана. „Михаило Аврамовић донео је собом, са својих проучавања, до у танчине израђену мисао о задружном организовању сељака. — Ту није било оног лутања за високим циљевима, који после чине да се изгуби реално тле испод ногу. Не. Аврамовић је одмах дао задрузи задатке — и циљеве, који су искључивали свако лутање. Све је ту било срачунато на то, да се сељачко газдинство оспособи за улаз у капиталистичку епоху наше народне привреде”. (Милан Комадинић: „Скице и огледи за једну историју задругарства у Србији”, страна 29).

Нека говори Аврамовић сам, како је радио. У његовој тако лепој расправи „Земљорадничко задругарство” из

1912 године („Задружна књижица”, књига осамдесет-трећа!), читамо између осталог и ово:

„Умесно је да се и овде упитамо: шта је то што је разгранало и до овога степена довело ону скромну и нејаку заједницу тристак земљорадника у Вранову? Одговор на ово питање биће и лак и разумљив. Невоља, која лако обара самца човека, нагонила је и нагони људе да уједињавају своје снаге, па да се тако уједињеном, а то ће рећи великом снагом, успешније бране. И, заиста, — уједињене снаге пењу вредност сваке посебне саставне снаге до највеће мере здружене снаге. У уједињењу, у задрузи свака снага, свака јединка вреди не више само онолико колико је вредела ван задруге, већ много више, колико вреди цела задруга. Осведочив се о овоме чудноватом утицају задруге на јединку, људи су драге воље спајали своје снаге и напоре, и тако спојени постизали једну по једну жељу, која их је кретала на тај корак. Успеси једне групе нису остајали без утицаја на друге — негруписане — људе. Ови су, чув о ономе што су постигли груписани у својим групама, и сами похитали да се групишу. Од једне групе утицај је прелазио на другу, од друге на трећу и тако даље док није створена читава једна мрежа група, која се разастрла на целу земљу.

Већ из овога краткога одговора може се извести закључак да је задружна ствар доспела до снаге у нашој земљи поглавито зато, што је постојала и што постоји жива потреба да се земљорадник ослободи разних штеточина. Али како је ова потреба била само једна погодба за постанак задруга, а за развитак и одржање њихово траже се још и друге погодбе, то можемо слободно извести, да су земљорадничке задруге узеле онолике размере још и зато, што су увериле многе људе да оне могу да учине за спасавање и унапређење појединих земљорадника много више, него што су то кадри учинити поједини земљорадници када се сваки за себе стара и напреже. Ова материјална страна земљорадничких задруга веома је важна у целој покрету, јер је и природно да се људи лаћају једнога посла у очекивању да ће им он донети користи; али она није и једина, која објашњава стварање и ширење задруга. Има нечега у задружном раду што га битно разликује од свих других радња. То „нешто” могли бисмо у мало речи назвати: несебичношћу, љубављу према ближњем, правичношћу. Али стоји бојазан да се ови називи не узму одвећ у општем смислу, што би, разуме се, омело потпуно познавање задружних основа. Зато ћемо морати потрошити коју реч више да би се ова непријатна могућност избегла.

Кад се удруже неколико лица да свој новац дају под интерес, њима је главни смер добит. Добит ову они постижу на тај начин, што дају новац под интерес другоме, што

узимљу већи интерес него што њих стаје радња око тога давања, што има некога који пристаје да им плаћа тај вишак. Ову добит, овај вишак они, дакле, извлаче из џепа другог и трпају га у свој џеп. Они се у толико богате, а они што дају тај вишак у толико осиромашавају. Рђава страна овога начина поглавито је у томе, што присваја туђу имовину. Имовина много њих страда — крњи се — да би се увећала имовина мало њих. Овај је начин користан само онима, који врше ово присвајање, а за већину је штетан, јер ова сноси неоправдане терете: ради, мучи се, штеди да би се обогатила једна незнатна шака људи. Зато је овај начин рада умесно оглашен као неправичан, као пљачкашки, и жели се да га нестане.

Супротно овоме облику, који ћемо ради краткоће звати личним привредним обликом, задружни привредни облик устаје против добити и пљачке. Када се у задругу удруже неколико лица, они се не здружују да свој новац дају другоме под интерес већ да себи набаве новаца што им је потребан за њихову привреду. Како нико сам од себе добити узимати не може, то ни они, који се удружују да себи новаца набаве, не чине то да би добит на тој набавци постигли, већ да би своју потребу у новцу што јевтиније и што лакше намирили. Већ из овога се види колика је огромна разлика између личнога и задружнога привреднога облика. Онамо је циљ добит, овамо се ради против добити; онамо се иде на то да се други опљачка, овамо се људи бране од пљачке другог, онамо се богатство тражи у осиромашавању другог, овамо се људи брину о својим потребама и не раде ништа што би другоме осиромашавање донело; онамо се напада на туђу имовину, овамо се ни у чију имовину не дира; онамо се присваја туђа имовина, овамо људи бране своју имовину. Лични привредни облик је насртљивац коме ништа није свето да своје смерове — богатство — постигне, задружни привредни облик има своје светиње које му забрањују да буде неправичан, себичан, грабљив. У природи је свакога личнога привреднога предузећа, да искључи све оне који му сметају да постигне што веће богатство, напротив, задружна предузећа не искључују друга задружна предузећа, него теже да ових буде што више како би што већи број људи проводио живот у срећи и задовољству. Два савршено супротна гледишта деле, као што се види, ова два привредна облика, гледишта по којима је први — лични облик — наперен против већине друштвене, док други — задружни облик — иде за тим да све људе, цело човечанство, претвори поступно у једно велико задружно племе, у коме ће владати потпун склад интереса. Личноме облику је основа пљачка другог, задружном помагање другог. Онамо насртај на другог, овамо љубав

према другоме; онамо непрекидна и међусобна борба жеља и интереса, овамо стапање свих интереса у један општи интерес; онамо отсуство узајамности и љубави према људима, овамо најшира узајамност и тежња да се свеколико друштво људско претвори у једну велику заједницу, у којој неће бити пљачкаша, пљачканих, у којој ће свако све и сви свакога узајамно помагати.

Отуда излази да задружни облик, који је особити облик у данашњем друштву, тражи и особите људе. Задругари морају да су људи који се разликују од себичних и грабљивих људи. Они не могу бити онакви као што смо видели да су они који присвајају туђу имовину. Они не могу бити саможиви и гледати на друге људе као на извор из кога ће црпсти богатство себи. Они не могу бити искључиви и не питати како живе и шта раде други људи. Напротив, задругар може бити само онај, који себе сматра да је позван да другима у заједници добро учини, који у другима гледа сапутнике и другаре на чију је заједницу упућен да би могао постићи мету живота, који у другима не гледа извор богатства већ извор снаге из које се може створити срећа и задовољство свих људи, који не иде за тим да друге осиромашава већ коме је идеал опште благостање, који не тежи да себе уздигне понижавајући друге већ да сви људи буду уздигнути у добру и срећи, коме није идеал усамљени незавидни, презрени положај каквога богаташа који је пљачком другога до тога доспео, већ таква заједница људска у којој ће се сви људи сматрати као права браћа, у којој неће бити посебне среће и посебне несреће, већ у којој ће сва срећа бити општа, једнака и неподељена.

Колико се тражи од човека, па да буде истински задругар, толико се двапут више тражи од оних, који стану на челу задруге да, по вољи задругара, извршују програм задружни. **Ови људи морају бити лично пример свима задругарима.** У њихову карактеру, у њихову животу, у њиховим поступцима и делима мора се огледати природа задругарства. Што је Христос био ученицима својим и ови, после Христа, Римљанима, Коринћанима, Ефесцима и другима којима су шиљали посланице своје, у којима су их учили основама науке Христове, то ови морају бити обичним задругарима. Поред првога и најглавнијега услова, да морају у прсте знати смер и сретства задружнога рада, у њихову раду и животу не сме бити ничега што би се косило с идејом задружном. Они не могу бити на челу задружнога предузећа а овамо вршити послове или суделовати у пословима којима је крајњи смер присвајање туђе имовине. Управљачи задруге не могу бити људи који пљачкају — у виду добити или ма на који други начин — другога. Пљачкати другога и радити у задрузи, не слаже се једно с другим. Не може

нико служити предано и једновремено Богу и ђаволу. Ни задругар не може бити задахнут мржњом према људима, а толико мање сме такав бити часник и управљач коме је поверено да на делу изводи велику задружну мисао о остварењу једне свеопште, велике заједнице, која ће, на основама међусобне сарадње и помагања, препородити и преобразити све људе. Претставници задруге морају бити чврсти у својим задругарским уверењима: што јесте, мора бити код њих увек јесте, што није, увек није. Њихова мера за људе и ствари мора бити увек једнака, они се не могу поводити према личним расположењима, или нерасположењима, него морају увек имати у виду само поступке и дела и ове ценити с гледишта с којег задругарство поступке и дела цени и одређује. Њихов суд мора бити трезвен и правичан, у њиховим срцима не сме бити никада мржње ни за противнике њихова гледишта. Напротив, они морају сматрати себе као сараднике у име једне велике мисли, као поборнике једнога узвешинога гледишта на свет, и као оличене претставнике тога гледишта.

*

* *

Мало час речено је, да су материјалне користи само једна врста користи коју задруге пружају својим приврженицима — задругарима. У претходном одељку дотакао сам се и друге врсте користи. То је учињено само овлаш, јер би иначе само тој страни ваљало посветити много и много оваквих написа, и само зато да би се истакло да су и ове, тако да их назовем, моралне погодбе, допринеле да се земљорадничке задруге развију и рашире у нашој земљи. Ну ипак, ма колико било кратко и збивено оно што је тамо о овој другој врсти користи казано, читаоци ће опет лако моћи ухватити главну смисао, која се провлачи кроз цео задружни покрет и која је душа његова. Задруге иду за тим, да подигну масу народну у материјалном погледу а да опет зато никоме ни труни штете не нанесу. Како оне то постижу види се из краткога поређења које смо учинили између личнога и задружнога облика. У томе је њихов висок друштвени и морални значај. Оне нарочито одабирају људе за овај свој смер и спремају за времена управљаче који ће једнога дана моћи без страха управљати свеколиком сложенем машином, која оличава привредни живот и односе међу људима. У овоме је њихов велики васпитни значај. Задруге утиру пут једном особитом новом поретку економскоме и друштвеноме, у коме ће свака снага моћи показати највећу моћну енергију и плодност, а ипак зато подела те енергије и тога плода да ни у кога не побуђује ни незадовољства ни зависти. У овоме последњем је велики организаторски значај

задругарства. Најзад задруге теже да створе такве погодбе, да сви људи буду у истини срећни и задовољни.

Стога сваки добар човек треба да сматра за своју друштвену дужност да ради на ширењу задруга.

Стога сваки треоа да буде уверен да ће најбоље послужити целини, општем добру, ако буде пригрлио задружну мисао.

Стога сваки треба свесно да помаже оснивање, рад и напредовање задруга, јер је то најпоузданији пут да се уклоне неједнакости и неправде у друштву, да нестане сиротиње и узрока који ову стварају, да међу људима нестане сукоба и повода за ове, да људи достигну највећи степен благостања и да у њиховој средини завлада заиста срећа и добра воља."

Овако је Аврамовић мислио, овако је и радио. Његов рад је увек реалан и чист. Никада се он не служи у своме раду неким фантастичним цифрама и фантастичним изјавама, са којима се могу само блефирати неупућени људи. Никада се он не служи неистином. Никада он не проповеда мржњу. Њему све то и није потребно, пошто проблеме из основа најодличније познаје и пун је истинске љубави према свакоме ближњем, а нарочито према онима који су у невољи.

Зар је онда за чуђење, ако је био уз њега не само цео сељачки народ, него је високо цењен и у свима осталим друштвеним редовима, а нарочито код оне народне интелигенције, која је истински волела свој народ?

III.

Још пре свршетка великог рата било је међу Југословенима задругара, који су размишљали о задацима задругарства после рата нарочито за случај — а у то су сви веровали —, ако дође до ослобођења и уједињења. Сваки задругар на водећим местима без сумње је размишљао о томе, шта ће се радити на ужем подручју његове организације, којој је непосредно припадао. Али у колико се јасније видела победа, у толико више су бар водеће личности размишљале и о сарадњи свију југословенских задружних савеза. Па кад је крајем 1918 године наступило оно сретно доба остварења наших давнашњих националних идеала, задругари су одмах почели спремати акцију за стварање једне више организације, која би обухватила задругарство свију уједињених Југословена. Ова је акција лети 1919 године сретно завршена оснивањем „Главног задружног савеза у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, данас „Главног задружног савеза у Краљевини Југославији“.

Питање оснивања једне централне организације прво је покретано од задружних савеза ван Србије. Али когод се почео бавити са овим питањем, свако је одмах осетио, да

се ту без Београда, без г. Аврамовића и без Главног савеза српских земљорадничких задруга у Београду не може ништа предузимати. Тако се прво јавља Задружни савез у Сплиту г. Аврамовићу са једним писмом, у коме каже, како би требало ради добра задругарства сада, када се ствара нова држава, да задругарство добије своје министарство. Стога би било потребно да се сви савези састану у Београду ради договора. Загребачки задругар пок. Аћим Бермановић (Савез српских земљорадничких задруга у Загребу) дошао је и лично у Београд и казао г. Аврамовићу, да би било добро, ако би се основао један савез целокупног југословенског задругарства. Г. Аврамовић му је одговорио, да се ово на сваки начин мора урадити.

Почетком фебруара 1919 год. задругарска секција поверенства за аграрну реформу Народног Већа у Загребу одржала је једну седницу, где се расправљало и о томе, „да се приправи све што је потребно за сазив састанка свих задружних организација у нашој држави“. „Из реферата и расправа на тој седници види се, да су у задружним круговима још пре ове седнице т.ј. одмах после 1 децембра 1918 вођени интензивни разговори и преговори. Већ у тим разговорима и преговорима заузима Михаило Аврамовић централну улогу“. На овој седници је „на основу постигнутих резултата у разговорима са Аврамовићем“ закључено: „Ради што успешнијег и правилнијег спровођења задружних задатака и ради заштите задружних интереса у држави потребно је да се оснује Главни савез свих задружних организација у држави“. (Варга: „Главни задружни савез у Краљевини Југославији“, издање „Главног задружног савеза“ 1934).

Из Загреба је дошао у Београд код г. Аврамовића такође г. Ђуро Марић, пре рата секретар „Савеза српских земљорадничких задруга у Дубровнику“, а неко време у току светскога рата чиновник Хрв.-славонског господарског друштва у Загребу. Дошао је у споразуму са загребачким савезима код г. Аврамовића и предложио му оснивање сличне организације, као што је био бечки „Алгемајнер фербанд“. Дакле Главни задружни савез (савез савеза за целу земљу).

Г. Аврамовић је после свега тога сазвао једну конференцију. Он је, дакле, ово учинио тек кад је у том смислу примио више позива са стране задружних савеза са новог југословенског подручја, које је раније потпадало под аустроугарску монархију. „Ја нисам хтео, да сам инсистирам на спремању једног јединственог савеза“, тако г. Аврамовић сам прича, „пошто нисам хтео, да изгледа да се можда ми из Србије намећемо. Тим пре, што смо ми у рату са нашим задругарством пропали. Они други могли би мислити, да се намећемо, да бисмо од тога за наше од непријатеља за

време окупације уништено задругарство имали неку материјалну корист. Зато сам чекао, да долазе други. Они су дошли и ја сам оберучке прихватио акцију. Био је дакле чисто моралан обзир, што нисам хтео, да из сопствене иницијативе предузимам кораке за спајање савеза из целе земље. Бојао сам се, да ми се тако нешто не пребаци из разлога, које сам изнео. Није ми било згодно, да ја у име Главног савеза српских земљорадничких задруга у Београду тражим оснивање Главног задружног савеза, пошто је мој Главни савез био у оно доба најсиромашнији. Морам нагласити још једну чињеницу: Ми задругари смо били први, који смо створили уједињење југословенско, уједињење у коме је било целокупно задругарство наше земље. Ако икоме приличи, да се уједине Срби, Хрвати и Словенци, онда нама задругарима то прво приличи."

Г. Аврамовић сазвао је све задружне савезе у Београд за дане 12 и 13 априла 1919 године. „Најзначајнији говор“, каже г. Варга, „одржао је Михаило Аврамовић“. Он је говорио „о потреби, важности и могућности заједничке сарадње свих југословенских задружних савеза“. „Задругарство није институција за борбу и за раздвајање — оно је за одбрану од неправедног насртаја, за зближавање и здруживање сродних елемената“. „Разумем поцепаност задругарства у бившој монархији, јер она је хтела да има само слабих, нејаких и противборних снага међусобних. Тада се то могло разумети, али данас, када смо уједињени? Не, ја то не бих могао разумети — ја немам подобности за такве концепције“. „Најзад, господо, ми смо данас уједињени и све оно што погађа или ће погодити један крај или једно племе, погодиће све нас. Проблем је један и организација мора бити једна; невоља је једна и отпор мора бити један“. „Ми видимо, да смо један народ, а да имамо три имена. Кажемо да смо један народ и ја верујем то и могу да верујем, да сви ми у Србији и у Хрватској и у Словенији верујемо у то. Е, сад замислите, како би наше народно јединство изгледало, да и не говорим о нашим непријатељима, како ће они о томе мислити, него да говоримо о пријатељима, како би ми као задругари изгледали пред њима, када би наше задружне организације, које су у целом свету први почеци уједињења, остале поцепане и неуједињене."

Г. Аврамовић је после конференције од 12 и 13 априла 1919 године одлазио због важних задружних послова у Лондон. Тако је закључак ове конференције о оснивању „Главног задружног савеза у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“ могао бити реализован тек после Аврамовићевог повратка, а то је било на оснивачкој скупштини, која је одржана у Београду 14 јуна 1919 године. Више дана пре оснивачке скупштине држане су седнице — највише у стану г.

Аврамовића у Поенкаревој улици, — на којима су присутни продискутовали сва питања и коначно редиговали правила за „Главни задружни савез”. Ја сам онда са службом био већ у Београду и учествовао сам на свима овим конференцијама. Добро се сећам, како је и овде г. Аврамовић узимао „централну улогу”. Свугде ради на уједињавању. Ни најмање не даје повода са својим говорима за ма какво нерасположење код ма кога од присутних задругара из разних задружних савеза југословенских. Тако је у ретко савршеној хармонији свршен посао и, после конференција, одржана је опет у најлепшој хармонији оснивачка скупштина. Морам сви бити праведни, сви који смо онда били присутни и признати, да је у првом реду заслуга г. Аврамовића, што је удруживање свију савеза у Главни задружни савез протекло тако лепо, без најмањег инцидента, без најмање неповољне појаве.

Код избора управе г. Аврамовић је изабран за управника, дакле за онога, који треба да даје правац раду у новој установи и да ту и највише ради. За претседника изабран је г. Д-р Антон Корошец, онда потпретседник владе и претседник материјално најјачег савеза, „Задружне звезде” у Љубљани. Морам овом приликом изнети и ово: када се приступило избору управног одбора за Главни задружни савез, г. Аврамовић се обратио мени и казао ми, да би кандидат за претседника могао бити г. Корошец. Пита ме за моје мишљење. Ја сам одмах размислио о ситуацији и видео да је у питању, онда, материјално најјача задружна организација у Југославији. Сарадњу оваквог савеза је свакако требало осигурати Главном задружном савезу. Иако сам се у том часу сетио још неких догађаја из недавне прошлости, ипак сам осећао да у овом часу, при стварању централне задружне организације, као и у свакој другој прилици, треба радити на прикупљању свих снага у свим областима националне делатности у корист нове државне заједнице. Зато сам г. Аврамовићу изјавио, да би избор г. Корошеца за претседника новог Главног задружног савеза био користан. Да сам гледао ствари само са гледишта задружних интереса, ја бих могао бити само за то, да положај претседника заузме онај, који ствари најбоље познаје и међу задругарима по стручности и способности заузима прво место, а то је био г. Аврамовић. За претседника је после овога, што сам овде испричао, изабран г. Д-р Антон Корошец.

IV

Г. Аврамовић има великих заслуга и за задругарство државних службеника у Југославији. О овоме сам писао у „Задругарству” бр. 5 и 6 из 1930 године под „Десет година

Уредбе о набављачким задругама државних службеника и Савезу набављачких задруга државних службеника". Ту сам у главном изнео и факта о сарадњи г. Аврамовића, па је најбоље да главне мисли из поменутог написа овде поновим.

„Било је у новембру или још у октобру 1920 год. када је Коста Стојановић сазвао конференцију, на којој је говорио о потреби што јефтинијег снабдевања државних службеника са разним животним намирницама. Од познатих задругара позвао је г. Михаила Аврамовића, онда још веома активниог задружног радника, који је у новим приликама створеним уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у једну велику слободну државу у једнакој мери почео водити рачуна такође о хрватском и словеначком задругарству. Ово у толико пре, што је стварно био вођа Главног задружног савеза у Краљевини Југославији као једногласно бирани управник поменуте задружне установе. Сем тога, на првој конференцији учествовао је и г. Антон Кристан, онда народни посланик, касније министар шума и руда, а уједно творац радничког набављачког (конзумног) задругарства код Словенаца. Господину Аврамовићу изјавио је госп. Стојановић, да у његово име позове још и друга лица, за која г. Аврамовић мисли, да се интересују за једну овакову акцију. Госп. Аврамовић на основу овог овлашћења позвао је и мене.

На конференцији код Косте Стојановића било је више лица, али ја онда сем г. Аврамовића и г. Кристана никог нисам познавао. У току каснијих седница видео сам, да је био ту и г. Пилц, дир. Југословенске банке. Сем тога стално је сарађивао г. Милојко Васовић, као начелник Министарства финансија (данас члан Главне контроле). Неколико пута дошао је на седнице такође г. Д-р Мика Јовановић, садашњи ген. дир. Држ. рачуноводства и дугогодишњи члан Управног одбора Савеза набављачких задруга државних службеника. Добро се сећам, да је са великим интересовањем пратио и сарађивао у расправама, које су претходиле изради и доношењу „Уредбе“. Исто тако предано је сарађивао покојни Јован Дучић, ондашњи ген. дир. Државног рачуноводства и каснији претседник Набављачке задруге држав. службеника у Београду. Сем тога учествовало је у раду још неколико господе, али имена односно презимена њихова нисам запамтио.

Прва конференција је дакле одржана у кабинету Министра. Министар је кратко предложио, да треба хитно нешто учинити за државне службенике, који се налазе у тешком материјалном стању. С једне стране припадности малене, а стање се још погоршава тиме, што вредност наше валуте стално пада. На тај начин службеници са одређеним,

стално једнаким месечним припадностима долазе у толико неповољније стање, у колико се више смањује куповна снага нашег динара. Не постоји могућност за побољшање чиновничких плата и у опште плата државних службеника путем државног буџета. Али би се стање ипак могло бар донекле поправити на тај начин, што би се држава постарала за стварање једне установе, која би државне службенике могла снабдевати са што јевтинијим животним намирницама. Има сличних установа у другим земљама, на пример набављачке (потрошачке, конзумне) задруге, које могу, ако су правилно организоване и вођене, смањити расходе државним службеницима, који се таквим установама користе, за 8, 10, 15, чак 20% и више, што у исто доба стварно значи повећање средстава, која државни службеник има на расположењу у виду својих припадности.

Тако нам је покојни Коста Стојановић у главним цртама изнео своје мишљење молећи нас уједно, да сада без њега о питању дебатујемо и израдимо један програм односно један закон, једну уредбу, којом би се ово питање регулисало. Још је изјавио поч. Стојановић, да ће држава са своје стране учинити све што може, како би се спремила новчана сретства за једну овакву акцију. Конкретно одмах је изразио своје мишљење, да би могао у ту сврху предвидети 1% од вредности свију државних набавака, а исто тако да за своју корист жртвују и државни службеници сами и то на тај начин, што би се кроз пет година одузимало државним службеницима по 10% од једномесечног додатка на скупоћу једанпут годишње.

На темељу инструкција добивених од Косте Стојановића конференција је отпочела рад — у одсуству самог Стојановића. Прва начелна расправа вођена је о томе, у каквој форми треба реализовати идеју министрову. Министар је, истина, споменуо у својим упутствима задругарство, али сам састав конференције био је такав, да су изнета такође мишљења у корист других привредних облика, нарочито у корист једног великог акционарског друштва, коме би се поверило питање снабдевања државних службеника животним намирницама и осталим свакодневним домаћим потрепштинама. Ипак се у овоме начелном питању брзо дошло до закључка у корист задругарства, а тиме уједно и у корист свију државних службеника, за које се акција спрема. Што је постигнут тај успех, морамо благодарити г. Михаилу Аврамовићу. Он је уживао ванредни глас као задругар и као социјални радник. Код г. Аврамовића било је велико познавање свију питања, која су била у вези са старањем за државне службенике у оно доба, када су они у материјалном погледу проживљавали једно заиста необично

тешко стање. Тако је искључиво по заслуги г. Аврамовића победила задружна теза. Предлог је усвојен сагласно! Мене је ово изненадило с обзиром на присутне претставнике банкарства. Нисам се могао уздржати, а да не питам једног банкарског директора, како то да је споразуман са предлогом г. Аврамовића. Његов је одговор карактеристичан, па сам га ради тога и запамтио. Одговор је гласио: „Па ја као директор једне велике банке према досадашњим искуствима само желим, да се у нашем привредном животу створи што већи број добрих задружних предузећа. Зна се већ доста тачно, да је за банке рад са појединцима скопчан са много већим ризиком, него што је рад са задругама. Ја сам, верујте, са те тачке гледишта одлучан присталица задружне концепције!”

Кад је предлог о оснивању набављачких задруга и Савеза набављачких задруга државних службеник усвојен, отпочело се са расправом о појединостима. Ако се добро сећам, за ову сврху одржали смо две или три седнице. На крају су главна начела прихваћена, па је било потребно, да се коначно редигује текст уредбе, којом би се регулисала сва питања око оснивања задруга државних службеника. Видело се, да би требало одредити или једно само лице или један малени отсек са задатком, да спреми текст уредбе. (У оно доба, све до изгласања такозваног Видовданског Устава — јуни 1921 год. — за законодавство био је надлежан министарски савет, који је законе издавао без претходног саслушања народне скупштине, као „Уредбе”). На предлог г. Михаила Аврамовића ја сам одређен, да спремим уредбу. Приговора није било ни са једне стране, па ме г. Аврамовић одмах упита, да ли могу спремити нацрт још истиг дана, како би се комисија сутрадан могла опет састати и изградити коначну редакцију. Пошто сам већ био начисто, како треба уредба да изгледа, ја сам замолио да седница буде тек прекосутра, што је и усвојено.

Не знам, како је г. Аврамовић замислио Уредбу. Али према његовом тражењу, да се нацрт спреми од данас па за сутра, мени изгледа вероватно, да је г. Аврамовић хтео уредбу од неколико параграфа, у којима би се казало, да се нове задруге могу оснивати према прописима српског „Закона о земљорадничким и занатским задругама”, а можда и према прописима осталих задружних закон, који су онда важили, а важе још и данас, на појединим подручјима наше Краљевине. Али је споредно, какове су у том погледу биле жеље г. Аврамовића. Ја сам добио мандат, да израдим нацрт, а ја сам се у оно доба много интересовао за задружно законодавство у појединим страним земљама, те сам већ прикупио прилично материјала за израду једног модерног задружног закона. На тај начин било ми је познато шта се

у разним земљама са развијеним задругарством тражило од задружног законодавства, па сам хтео, да бар нека најважнија начела унесем и у уредбу о набављачким задругама државних службеника. Знао сам, дакле, да ће уредба бити нешто опширнија, па сам ради тога тражио, да ми се одобри бар рок од два дана за израду нацрта, што је и усвојено. А опет по заслуги г. Аврамовића.

Михаило и Косара Аврамовић
(октобра 1934 год.)

Сада треба да ипак у кратко испричам, како се уредба израдила. Седница комисије у Министарству финансија била је увече. Кући сам дошао доста касно али сам одмах почео да радим на пројекту уредбе. Ако се добро сећам, радио сам не само касно у ноћ, него чак и до зоре. После малог одмора продужио сам рад, а после подне могао сам нацрт већ однети у Министарство пољопривреде, где сам био са службом, да се препише, а уједно да га моји пријатељи

из Министарства такође у погледу језика исправе...! Мој језик у оно доба био је такав, да сам говорећи српски — наине сам сам мислио, да говорим српски —, често чуо од браће Срба: „Па сад кад вас чујемо, видимо да можемо ваш словеначки језик или дијалекат потпуно добро да разумемо”. А кад сам говорио „српски” Словенцима, они ми кажу: „О, па српски се веома добро разуме нема никакве потешкоће, односно нема никакве нарочите разлике!” Дакле, потребно је било, да се мој нацрт пре свега исправи у погледу језика.

Сутра дан била је седница комисије за израду уредбе о снабдевању државних службеника животним намирницама. Мој нацрт обухватио је више од 70 параграфа (чланова). Са пуним разумевањем за тај рад зачудио се нарочито г. Аврамовић, па је онда одмах приступљено читању нацрта и расправи о појединим одредбама. Расправа је трајала доста дуго. Главну реч имао је г. Аврамовић и референт — творац нацрта. Ипак референт опет не би постигао никакав нарочити резултат, да није сарађивао и водио расправу г. Аврамовић са својим великим ауторитетом. Тако је после дуге дискусије напослетку усвојена уредба у форми, у којој је касније усвојена и од Косте Стојановића, Министра финансија и од Министарског савета.”

Г. Аврамовић ми је поводом овога чланка у „Задругарству” о историји „Уредбе” послао писмо (штампано у „Задругарству” бр. 9 и 10 из 1930 год.), у коме између осталог каже и ово: „Добио сам и 5—6 број „Задругарства” и прочитао твој леп чланак „Десет година”, који пружа једну корисну успомену на постанак не само Уредбе, већ и чиновничкога набав. задругарства. Сећања су ти тачна и лепа. Само колико ја памтим — са Уредбом није тако једноставно, глатко и кратко ишло. Држали смо неколико седница на којима смо утврдили основе — принципе —, на којима Уредба има базирати, па је онда остављено Теби, да на основи тих главних принципа израдиш детаљно Уредбу. Што се саме конструкције њене тиче ја сам ти скренуо пажњу на Србијански закон о земљ. задругама, који си ти раније већ добро познавао. С том само — као што видиш — малом коректуром, Твоје су успомене тачне и, за историју тога задружнога рада, веома корисне.”

Г. Аврамовић се увек интересовао за рад задруга државних службеника. У 1931 год. написао је чак и једну лепу студију „Чиновник као задругар”, која је 1933 год. штампана у другом много опширнијем издању. Ово друго издање претставља један рад од велике вредности не само за пропаганду, него нарочито и у идеолошком погледу.

Г. Михаило Аврамовић сарађивао је такође на покрету здравственог задругарства.

За питање здравља на селу г. Аврамовић интересовао се од самог почетка земљорадничког задружног покрета. Тако је на пр. његовим настојањем постао Д-р Драгутин Радишић општински лекар у Азањи, где је основана по реду друга земљорадничка задруга (прва је била у Вранову код Смедерева), а општинска управа била је у рукама једног одличног задругара, Милије Батинића. То је био почетак, а касније Аврамовић увек води рачуна о томе, како би се по српским селима што боље организовала лекарска служба. Може се казати, да није одржан ни један конгрес српских земљорадничких задруга, на коме се не би говорило и о народном здрављу као и о начину, на који земљорадничко задругарство може да допринесе чувању здравља на селу. Тако је дошло у Србији у земљорадничким задругама још давно пре рата до такозваних фондова за помоћ у болести и смрти. Било је преко 20 задруга са оваквим фондовима, који су претстављали нарочите одељке у задругама. Задруге са овим фондовима у околини Младеновца на пр. опслуживао је лекар Д-р Крстић. Задруге у околини Свилајнца опслуживао је Д-р Добр. Гер. Поповић, касније министар народног здравља. Овај потоњи израдио је и једну књигу „Задружне апотеке“, коју је издао Главни савез српских земљорадничких задруга. Сем тога израдио је и читава упутства око поступања са болесницима на селу. То је све било пре рата.

Г. Аврамовић прича, како је једнога дана код њега дошао пок. Д-р Гаврило Којић и казао: да има везе са америчком мисијом Црвеног крста и како један претставник те мисије, Д-р Ридер, жели да са г. Аврамовићем разговара о томе, шта би му он, г. Аврамовић, саветовао, како да се претек фонда, који америчка мисија има овде у Југославији, најбоље употреби за помагање села. Д-р Ридер је, вели Д-р Којић, обавештен, да у Србији постоји велика земљорадничка задружна организација и он (Д-р Ридер) мисли, да би најбоље било, ако би се претек америчког фонда употребио за здравствене сврхе и то преко већ постојеће организације земљорадничких задруга. Г. Аврамовић је одговорио, да је за овакав разговор увек на расположењу. И једнога дана по подне дођоше код г. Аврамовића Д-р Ридер и Д-р Којић. После упознавања прво је питање било Д-ра Којића: Како ће се водити разговор? Српски или енглески? Г. Аврамовић је одговорио да снако, како они хоће. И разговор је почео на енглеском језику.

Г. Аврамовић је пре свега изложио Д-ру Ридеру, шта су српске земљорадничке задруге у погледу народног здравља на селу радиле пре рата. Додао је и шта је видео у том погледу у Немачкој пре рата (види: Михаило Аврамовић: „Шта се дешава у свету на задружном пољу”, Београд 1934. Издао Савез набављачких задруга државних службеника. Страна 58—60). Са здравственим питањима села могу се, дакле, бавити земљорадничке задруге, на пр. набављачке, а могу се за ово организовати и специјалне задруге. Ридер је пажљиво саслушао излагања и на крају је брзо изјавио, да му се и један и други план свиђа и да оставља Аврамовићу, да он реши који ће се план претпоставити. Додао је и то: да сматра, да је његов корак на добром путу; да сматра, да је мисију своју завршио и да је сада поставља у руке српског земљорадничког задругарства.

После тога разговора Аврамовић је имао чешће састанке са Др. Којићем и Др. Ридером, на којима су претресане појединости целе акције. Како је Аврамовић онда — одмах после рата: обнова задругарства и обнова привреде у опште у Србији! — био заузет многим пословима, узео је Др. Којић на себе, да спреми онај део правила, који се тиче лекарске радње у задрузи. Али Којић је, радећи то, сматрао да треба да изради и план целе задруге. Он је узео правила српских земљорадничких набављачких задруга и променио је у њима само оно, што се тиче задатка задругина. Иначе оставио је све онако како је било код набављачких задруга. Шта више, његово је тражење у почетку било, да лечење задругара буде као једна споредна радња набављачкога посла у набављачким задругама. На ово су га упућивале две околности: 1) што би на тај начин лакше долазило до материјалних средстава за лекарску радњу и 2) што је таква једна радња већ постојала у Ужичкој Пожези, где је лекар Др. Шуњеварић организовао био потпуну задружну лекарску помоћ у оквиру тамошње земљорадничке набављачке задруге. Аврамовић је имао не мале тешкоће да Дра. Којића одврати од тог његовог плана. Такође Др. Ђока Николић, помоћник Министра народног здравља, био је противан таквим намерама Др. Којићевим. Најзад је Аврамовић сам прерадио цео план, колико се то тицало задружне организације. Он је то урадио на темељу самосталних здравствених задруга, базирајући се како на оно, што је већ рађено у Србији, тако и на оно, што је пре рата видео у Немачкој. Др. Ридер потпуно се сложио са Аврамовићевим планом и тако је постала организација данашњих здравствених задруга. Само име „Здравствене задруге” дао је Др. Ђока Николић.

Даљи рад текао је увек у споразуму између Дра. Којића, Аврамовића и Др. Ђоке Николића. Дра. Којића је, заи-

ста, у почетку тешко било довести до тога, да прими план самосталних здравствених задруга. Он је сувише био заљубљен у земљорадничке набављачке задруге и њихове успехе. Али кад је једном морао да прими план самосталних здравствених задруга, он му је остао онда веран и доследан. На његовом остварењу он је радио са пуно идеализма све до своје преране смрти.

Др Којић је пре тога био лекар у топличком округу у Србији. Њега је фрапирала беда сељака. Једнога дана дошао је код г. Аврамовића и питао га, да ли задругарство ради и шта ради у погледу здравља сељакова. Аврамовић му је онда изложио напред споменуто. Сем тога споменуто је и велики рад лекара Дра. Светозара Марковића, који се сав био посветио проблему здравља на селу и који је у том погледу врло много урадио. Може се рећи, да је он главни претеча целе бриге око задружног старања о здрављу сељаковом. Одржао је многа предавања, а после сваког предавања одмах врши и лекарски преглед сеоског народа и даје рецепте. Све то радио је бесплатно. Било је то у последњим годинама пре светскога рата. Још раније бавили су се питањем лечења на селу разни лекари, на пр. Др. Ђока Николић, Др. Лаза Димитријевић, Др. Добр. Гр. Поповић, Др. Крстић, Др. Драг. Радишић и др.

VI.

Аврамовићев рад око организовања земљорадничког задругарства имао је великог утицаја и на Србе ван Србије, а нарочито на оне, који су потпадали под бившу аустро-угарску монархију. Још пре рата основани су: Савез српских земљорадничких задруга у Загребу", „Савез српских земљорадничких задруга у Дубровнику" и „Савез српских земљорадничких задруга за Босну и Херцеговину у Сарајеву". Што су пречански Срби имали три савеза, то долази од тога, што су основани за три разна правна и државоуправна подручја: Загребачки савез је радио на подручју Хрватске — Славоније и Мађарске (загребачко-будимпештанско подручје); дубровачки савез радио је за Далмацију (аустројско или бечко подручје); сарајевски савез је радио за Босну и Херцеговину, дакле за подручје које је управљано у споразуму између Беча и Будимпеште, али ипак на основу закона за Босну и Херцеговину (дакле ни закона аустројских ни закона мађарско-хрватских, него закона који су важили само за Босну и Херцеговину). Сем тога више је него сигурно, да би стварању јединствене српске задружне организације на подручју монархије и полицијске власти (Немци и Мађари)

правиле највеће неприлике. Тако је било најбоље, да се покрет започне на мањим подручјима и да се за даље спајање чекају боља времена.

Код Срба у бившој Аустро-угарској брзо се сазнало за Аврамовићев задружни рад и успех око тога рада, па је природно, да је од тога потекло и интересовање за земљорадничко задругарство у намери, да би се отпочело радити на сличним покретима и код Срба ван Србије, где је овакав рад био потребан не само из чисто социјалних и привредних, него нарочито такође из националних разлога. Изгледа, да се први заинтересовао Аћим Ђермановић из Загреба, који је касније био и управник Савеза српских земљорадничких задруга у Загребу. Заинтересовао се и Јаша Томић из Новог Сада, књижевник и новинар. Кад је овај добијен за задругарство — а на њега је је највише утицао баш Михајло Аврамовић — он је написао и једну књигу: „Земљорадничке задруге или ново нововерство”. Дошли су још и други: Прота Божа Поповић из Новог Сада, прота Радосав Марковић из Инђије, Златановић из Вршца и други. Аврамовић је био с њима у преписци, нарочито много са Јашом Томићем. Све је то било у последњим годинама 19 века.

Долазили су онда и из других крајева. Из Босне је дошао г. Ђока Перин, сада управних Савеза српских земљорадничких задруга за Босну и Херцеговину у Сарајеву. Овај врло вредан и способан задругар остао је више месеци код Аврамовића у Главном савезу српских земљорадничких задруга у Београду и тамо радио у канцеларији, а одлазио је и у села, да би се добро упознао са свима пословима једне овакве организације. Међу далматинским Србима Аврамовић је дошао у додир са протом Михајлом Бјеладиновићем, са г. Рудолфом Сарделићем, сада државни саветник, као и са неким протом из Дубровника и са другима. Аврамовић је 1908 год. учествовао на оснивачкој скупштини дубровачког савеза, па је после тога отишао и на Цетиње, где је имао прилике, да са вићеним личностима из Црне Горе расправља о задружном покрету. Тачно је, да су Црногорци још пре рата почели радити на ширењу задругарства и да су се у овоме своме раду нарочито користили искуствима стеченим у Србији као и правилима и упуствима добивеним из Београда.

Између лица ван Србије и г. Михаила Аврамовића развила се стална преписка. Људи из појединих крајева се врло радо обраћају г. Аврамовићу писменим питањима о разним проблемима, и они увек добивају одговоре, у којима се често налазе опширна упуства за рад. Често долазе задругари г. Аврамовићу у Београд и ту с њиме разговарају о задружним стварима, а исто тако они долазе у Србију и

на конгресе српских земљорадничких задруга. Исто тако г. Аврамовић више пута одлази преко међу српске задругаре у бившој монархији. Два пута био је на конгресу загребачког савеза српских земљорадничких задруга и то у Каменици и у Земуну. Дубровник посетио је приликом оснивачке скупштине тамошњег Савеза. У Сарајево пре рата није одлазио пошто би то и сувише пало у очи аустроугарским властима, које су врло нерадо гледале сваки додир босанско-херцеговачких Срба са људима и установама у Србији.

Биће свакако потребно, да се детаљно проучи утицај србијанског задружног покрета на земљораднички задружни покрет код Срба у бившој монархији. Али сигурно је, да су ови потоњи основу идеје и основу организације примили од Србијанаца или другим речима: Пречански Срби су запазили све одлике земљорадничког покрета у Србији и одмах су видели да би и њима овакав рад био користан. Ради тога они су се обраћали Аврамовићу, који је радо давао упутства за рад и стављао на располагање правила и остале штампане ствари, које је изradio за покрет у Србији.

Али Аврамовић није запажен само од пречанских Срба, него и од осталих Југословена. За њега интересују се Хрвати. Један доказ за ово пружају хрватски задружни и други листови, који често доносе вести о земљорадничком задружном покрету у Србији. Сем тога они долазе и лично у Србију, да би се боље упознали са задружним радом те земље. Тако је задружни радник Цветко из Хрватске пољоделске банке, која је основана са задатком, да међу Хрватима у Хрватској — Славонији ради на организовању сељачких задруга, дошао у Београд у посету г. Аврамовићу, а посетио је и конгрес српских земљорадничких задруга, који је одржан у Пироту. Долазили су и други Хрвати. Интересантно је, да је дошао чак и покојни Стјепан Радић, који се много интересовао за рад г. Аврамовића. Стјепан Радић долазио је и на конгрес, који је 1904. год. одржан у Врању. С њиме су били још неки хрватски задругари, међу њима Унkelхајзер и Др. Смодлака. На исти конгрес дошао је из Загреба и Аћим Ђермановић.

Па и Словенци — најзападнија грана јужних Словена — знали су већ одавна пре рата за Михаила Аврамовића и његов рад. Са Д-ром Креком, који има нарочите заслуге за ширење кредитног задругарства Рајфајзеновог типа код Словенаца, Аврамовић се лично упознао на међународном задружном конгресу у Пијаченци (Италија). Крек је са Аврамовићем био и у преписци. Аврамовић је имао од њега много писама, али их је у самом почетку светскога рата уништио рачунајући и са могућношћу уласка Аустријанаца у Београд и сматрајући да би могло бити незгодно за Крека,

ако би аустријске власти код Аврамовића евентуално нашле Крекова писма. Године 1910 био сам и ја у Србији, са Д-ром Хојником, сада адвокатом у Марибору. Мога друга вукла је у Србију љубав према тој земљи, а мене је сем тога много интересовало и српско земљорадничко задругарство, за које сам онда већ много чуо. Споменуо сам већ, да сам 1910 године учествовао и на конгресу српских земљорадничких задруга у Лесковцу и ту сам се уверио, какву велику снагу у задружном покрету претставља Аврамовић.

Врло јаке везе имао је Аврамовић и са Бугарима. Тачно је, да се почео учитељ Тодор Влајков још око 1890 год. интересовати за оснивање задруга у Бугарској, али је систематску пропаганду почео тек Андрија Љапчев, уважени бугарски политичар и касније претседник бугарске владе. Љапчев је негде читао о успесима земљорадничких задруга у Србији, па је дошао у Смедерево, да би у личном контакту са творцем српског земљорадничког задругарства г. Аврамовићем проучио тај рад и да би сличну акцију започео онда и у Бугарској. Аврамовић је од почетка сарађивао на изради основе за бугарско земљорадничко задругарство. И код задружних правила као и код упустава за рад, организовања и пословања задруга у Бугарској види се његов утицај. После Љапчева долазила су још и многа друга лица из Бугарске у циљу да се упознају са српским земљорадничким задругарством. Било је међу њима најугледнијих људи из бугарског јавног живота. Ваљда није било конгреса српских земљорадничких задруга после прве посете Љапчева, на коме пре рата није било и претставника бугарског задругарства. Исто тако је и Аврамовић одлазио у Бугарску. Био је на оснивачкој скупштини бугарског задружног савеза, сем тога је био и на бугарском задружном конгресу у Трнову. Преписка између Аврамовића и бугарских задругара била је стална и врло жива. Са Аврамовићем су били у сталној кореспонденцији Петко Дичев, Асен Иванов, Христо Калчев, Карађов, Атанасов, Мађаров, Љубичев (овог интелегентног учитеља - задругара видео сам на конгресу у Лесковцу) и многи други. Кореспонденција је била, разуме се, о задружним стварима. Најчешће се бугарски задругари обраћају Аврамовићу са разним питањима, а он увек радо каже своје мишљење. Треба споменути и то, да су неки Аврамовићеве радови преведени и на бугарски језик тако на пример „Држава и задругарство”, „О потреби задружног образовања” и др.

Може се рећи, да се утицај Аврамовићевог задружног рада може запазити данас код свију јужних Словена. Највише свакако код Срба и Бугара. Нарочито после рата, а преко

Главног задружног савеза у Краљевини Југославији Аврамовићев утицај дејствује и на Хрвате и Словенце.

VII.

Још у раној младости Аврамовић је почео правити везе са задругарима разних земаља. Најпре му је то омогућено онда, када је одлазио у Немачку и Италију, у намери да проучи проблем земљорадничког кредита у тим земљама као уопште методе старања за материјално и културно подизање села. Ове је земље видео 1886 год. Касније, он је посетио још и друге земље и тако су његове међународне везе постајале све јаче. По позиву Хенри Вулфа, одличног енглеског задружног трудбеника Аврамовић је у 1895 год. ишао на међународни задружни конгрес у Лондон. На овоме конгресу одржао је на енглеском језику и једно предавање: „The family community — the cradle of the co-operative ideal” („Породична задруга колевка задружног идеала”). Предавања је штампано на енглеском језику. Лондонски конгрес положио је и темеље Међународном задружном савезу, а Аврамовић је биран у управу истог. После тога Аврамовић је учествовао још на неколико конгреса, тако у Паризу и у Будимпешти. У Паризу учествовао је и на националним конгресима и том приликом одржао два предавања и то: „Le mouvement cooperatif agricole en Serbie” („Земљораднички задружни покрет у Србији”) и „Les intelligents villageois et le mouvement co-operatif en Serbie.” („Сеоска интелигенција и задружни покрет у Србији”). Предавања су држана и штампана на француском језику.

Лондонски Међународни задружни савез је с временом сувише узео карактер само потрошачког задругарства, па је онда после конгреса у Будимпешти земљорадничко задругарство почело радити на стварању Међународног земљорадничког задружног савеза. За ово заинтересовале су се у првом реду оне националне организације, у којима су претежно или искључиво постојале земљорадничке кредитне и разне земљорадничке произвођачке задруге. У земљорадничком задругарству у Србији постојале су поред кредитних и произвођачких задруга такође добро развијене потрошачке (набављачке) задруге, па је сигурно и ова околност утицала, што је то задругарство остало у чланству Међународног задружног савеза у Лондону, а уједно оно се прикључило и новом Међународном земљорадничком задружном савезу, који је у почетку имао своје седиште у Дармштату у Немачкој, а касније у Берлину. Аврамовић је врло активно сарађивао и у овом новом савезу.

У току многогодишње сарадње у међународном задругарству Аврамовић је стекао и многа познанства са најистакнутијим задружним трудбеницима у свету. Да се наведу са-

мо нека имена: Луцати, Волембург, Рајнери, Вергањанини, Кавалиери из Италије; Ноасон, Шарл Жид, Диран, Еуген Ро-стан и Шарл Рајнери из Француске; Хас, Фасбендер, Генес, Хелер, Кајзер, Кремерер, Хајнрих Кауфман, Лоренц, Ханс Кригер и Ханс Милер из Немачке; Хенри Вулф, Меј, Греј, Веб, госпођа Веб, Хорес, Пленкет и Холиок из Енглеске; Клиндера, Дворжак и Поливка из Чешке; Др. Јеги, Мундинг, Др. Јохан Шер, Оскар Шер и Др. Лаур из Швајцарске; Штерк и Најдерфер из Аустрије; Николај Левицки и Анциферов из Русије и многи други. Аврамовић је био и са својим позна-ницима са међународног задружног подручја у сталној пре-писци и уживао је у њиховим круговима велики глас као од-личан познавалац задружних проблема, као одличан орга-низатор задругарства у својој земљи и као врло вредан са-радник на израђивању међународног задругарства. У доказ, колико је био познат, нека послужи на пример и факат, што му се обраћају из страних земаља с тражењем, да објасни шта је то: земљорадничка задруга и како се она организује (Грчка, Бугарска). Сем тога на конгресе српских земљорад-ничких задруга и уопште у посету земљорадничком задру-гарству у Србији долазили су странци врло много. Да спо-менемо само конгрес у Врању, где су поред већ споменутих Југословена били и следећи: Из Русије универзитетски про-фесор Исаков; из Мађарске Др. Стеван Бернат и Г-ђица Хе-лена Холошвари; из Данске претседник савеза Блем и пот-претседник Свенд Хегсбро (касније министар пољопривре-де); из Чешке универзитетски професор Др. Поливка. Тако су долазили сваке године страни виђени задругари. Да спо-менем само још конгрес у Чачку. На овај конгрес дошао је Хелер, председник Рајфајзеновог савеза у Немачкој. Кад је видео, како сељаци учествују у расправама конгреса, он је узвикнуо: „Па ово је енглески парламенат! Тако нешто код нас нема”.

Аврамовић је у међународним задружним круговима уживао велики углед. Изјаве страних задругара ово речито потврђују. Од његових међународних веза било је користи и за српско задругарство и за српство уопште. Корисне и добре методе задружног рада на страни преносио је, где год су то прилике дозвољавале, и у српско задругарство. Свуг-де је бирао најбоље и тако се могу у српском задругарству Михаила Аврамовића наћи и најбољи елементи разних стра-них задружних система. Његов напор био је крунисан вели-ким успесима, па је на тај начин српско задругарство врло брзо — а то искључиво по заслуги Аврамовића — запажено чак и код народа са задругарством старијим од онога у Ср-ба. Природно је, да је уједно с тиме растао и углед самог српства, ове најјаче гране народа југословенскога.

VIII.

Људи заслужни за народ и отаџбину код културних народа уживају углед и цењени су. Недавно прославио је г. Јеги, вођа швајцарског потрошачког задругарства, 65-годишњицу живота. У пуном смислу речи са свију страна том приликом обасут је честиткама и другим доказима захвалности народа, за који је радио. Још раније њему је стари базелски универзитет дао почасни докторат, не за неке научне радове, него за његове велике заслуге, које је стекао као организатор и вођа швајцарског потрошачког задругарства. Сећам се и Хаса, оснивача Земаљског савеза немачких земљорадничких задруга. Тај је Савез 1908 год. прославио 25-годишњицу живота и рада, па су том приликом указане његовом творцу Вилиму Хасу ванредне почести са стране целокупног немачког народа. Сличних примера има у страним земљама много.

Како је у том погледу код нас, како је са Михаилом Аврамовићем? Ни Јеги, ни Хас ни многи други нису имали да се боре са толиким потешкоћама за успех, као што је то био случај код Михаила Аврамовића. А сам успех рада код Аврамовића био је најмање толики, ако не и много већи, него што је био код разних страних чувених задружних трудбеника. Треба помислити само на сјајно стање земљорадничког задругарства у Србији пред ратове. Али дошли су ратови, балкански и светски, у којима ни једна земља није толико страдала, колико Србија. За време окупације Србије (1915—1918) непријатељ се нарочито старао да потпуно сатре земљорадничке задруге, пошто је добро уочио, колику моралну и материјалну снагу је црпео из ових установа српски народ. Да није било рата, са свим његовим по задругарство страшним последицама, српско задругарство уживало би данас најмање већ исти глас и углед, који ужива на пр. задругарство Данске и Финске. После рата Аврамовић је ванредно лепо радио на обнови српског задругарства. По други пут је постигао одличне резултате, а постигао би још и много веће, да се нису појавиле нове потешкоће, какве у страним културним земљама нису познате.

У једноме моменту, када је Аврамовић са својим верним сарадницима најенергичније, са напором свију својих снага радио на обнављању и унапређивању задругарства у Србији и у Југославији уопште, појаве се људи, који су почели противу њега водити борбу по оној чисто нашој: „Бежи, да ја седнем на Твоје место!“ Никакав други разлог није постојао за борбу противу Аврамовића. Доказ за ово најбоље се види у томе, да други седе на његовом месту већ много година, а успеси њиховог рада тако су малени у упоређењу са успесима, које је дао Аврамовићев рад, да се заправо о неким њиховим успесима уопште и не може гово-

рити. Ипак један успех они могу бележити, наиме: увредили су оца, српског земљорадничког задругарства, његовог творца и најбољег задружног радника, кога Југославија има. То је њихов највећи „успех.”

Да ли се сећате, како се онда, у жеку борбе говорило и шта се наводило као разлог борбе? Говорило се о „излапелим старцима”, који нису више ни за шта. Многи су, на жалост, веровали у причу о „излапелим старцима”. Али нас интересује, да ли је тај разлог тачан и оправдан. Није. У доказ, ево, ово: Аврамовића је напала тешка болест, која му је одузела десну руку, с којом је написао толика лепа дела и толике лепе расправе. Његову огромну енергију доказује факат, да је као „излапели старац” — имао је већ преко 60 година — ипак научио да пише левом руком. И како пише! Да не говорим о садржини, него само о брзини рада. Добро запажену књигу „Наше сељачко газдинство” Аврамовић је још 1928. год. написао за 16 дана. Прво издање „Чинovníк као задругар” написао је, мислим, за два дана. Друго издање исте књиге, које је заправо једно ново дело, написао је за четири дана, а књига има 57 страница. „Шта се дешава у свету на задружноме пољу” (Београд 1934, 121 страна) написао је за неколико дана. На дан 3 октобра о. г. била му је Крсна слава. Истог дана се мало задржао у своме радном кабинету и написао леп и опширан предговор за књигу Шефкије Бубића „Штедња у задругарству.” 20 октобра посетио сам га на Дедињу у његовој кући и молио га, да каже, шта је по његовом мишљењу данас најпрешније у нашем задругарству. „Питање је одређено”, каже, „па је лако дати и одговор.” И оде до свога писаћег стола и почне писати, разуме се левом руком. Ја разговарам са госпођом Косаром. Г. Аврамовић пише, прати наш разговор, па чак и учествује у разговору, који се нимало није тицао онога, што је г. Аврамовић писао. Али сигурно није трајало десетак минута и г. Аврамовић опет долази и предаје ми рукопис, који садржи један и одличан и прецизан одговор на постављено питање.

А не само то. Баш после болести г. Аврамовић је почео радити на једном великом делу, које је већ готово, а које г. Аврамовић сам спомиње у књизи: „Шта се дешава у свету на задружноме пољу.” Тамо читамо на стр. 45: „О овоме сам ја опширније писао у **Социологији задругарства**, која чека време да се штампа.” Књига је дакле готова! Колико сам могао сазнати, она је врло опширна и обухвата најинтересантније проблеме из области задругарства.

Тако, дакле, изгледа „излапели старац!” И због тога што је „излапео”, он је избачен на „један рогобатан начин”, како рече, ако се не варам, г. Тајсић у свом чланку, који је објавио један београдски дневни лист; он је избачен из установе, коју је створио у току многих деценија и коју је волео

као што добар родитељ воли рођено дете. Али је г. Аврамовић ипак у овим тешким приликама доказао велико херојство. И ако су га увредили на један незапамћен начин, он је остао веран идеји задругарства. Ни тешке увреде, ни тешка болест нису могле спречити, да ипак и сада ради и живи за задругарство и само за задругарство. Ради научно, пише, саветује, где год може. А његово велико знање и његова богата искуства за овакав његов рад су од неоцењиве вредности. Највећи мученик највише и најбоље ради. Нарочито треба подвући и ово: све он ради бесплатно, без хонорара. Упитан једном приликом, како му треба одредити за један његов рад хонорар, одговорио је: „Немој да ме вређаш! Не пишем ја задружне ствари за новац! Нисам то никада радио, па нећу ни сада!”

IX.

Г. Аврамовић ми је дозволио да му ставим нека питања.

1) — Како сте дошли на мисао и како сте се одлучили на оснивање задруга у пољопривреди и какав је био почетак Ваше задружне акције?

— Промене које су се дешавале у области наше пољопривреде, саме су садржале у себи клицу за стварање неке акције која би пробудила активност код сељака, активност која дотле није била потребна. Те промене потицале су особито услед преоријентисања земљорадње која је дотле била поглавито упућена на подмиривање домаћих потреба, а развитак целокупног друштвеног живота упућивао је на тржиште. Сељак је морао производити за новац. Та производња неминовно је водила на тржиште. А тржиште, разголићавало је сву његову неспрему и нехатност за тај однос.

Познате су појаве, које је овај преокрет донео у нашу земљу, познато је нагло опадање имовинских прилика код масе наших сељака, познато је немилосрдно запетљавање његово у разне лихварске мреже, познат је општи бол и јаук на стање, које се многима учинило као предзнак опште пропасти. У тим и таквим приликама нико које имао очи да види није могао да остане а да га ти спољни утисци не захвате и не приморају да размишља о догађајима. Мој коřen је и данас у селу. Моји утисци најдубљи и најтрајнији били су увек сеоски утисци. И ја сам такође болно осећао последице великих промена, које су се нагло вршиле у нашем привредном животу. Под тим утисцима и у таквим приликама у мени је почела да се рађа мисао шта се може и шта треба учинити да се наш сељак снађе у новим приликама а да не пропадне у њима.

Ова премишљања упутила су ме да потражим искуство других народа — како су се они снашли у сличним тешкоћама. У томе раду наишао сам на неколико изврских књига

немачких и италијанских, из којих сам довољно могао да се обавестим шта су они у сличним приликама искусили, доживели, и урадили. Ово и овако трагање одвело ме је доцније и на лице места — у Немачку и Италију да лично видим дела и установе створене за сличне прилике. Немачка и Италија дале су ми богат материјал и теориски и практични.

Тек ту, на лицу места, могао сам да створим суд шта нама ваља радити да нашег изненађеног сељака спремимо и опремимо да се без опасности и великих потреса прилагоди новим и тешким приликама. На повратку из Немачке и Италије, а благодарећи једној установи, у којој сам већ раније нешто радио — благодарећи Подунавској окружној задрузи у Смедереву — могао сам одмах да приступим извођењу замисли и планова, које су ми примери Немачке и Италије сугерисали. Једина тешкоћа била је у томе што је мој план захтевао, на првом месту, извесне легалне предуслове, — а њих тада није било у нашој земљи. А, у другом реду, новчани ослонац био је у веома скромним размерама.

Имао сам у Смедереву, тада, три одлична и стара друга: адвоката Николу Станковића и Станка Лапчевића и судију Јоцу Кречаревића. Обратио сам се њима и замолио их да ме помогну да прву тешкоћу како тако пребродим. Они су ми се другарски одазвали. Заједнички смо израдили све што је потребно да се легалне тешкоће савладају и тиме, за оно време, отклонимо прву и најглавнију тешкоћу. За другу тешкоћу обратили смо се неколицини чланова управе Подунавске задруге, њеном претседнику Јоци Нешићу и члановима Тоши Николићу, Кости Петровићу, Танасију Николићу, и другима. Добили смо њихову потврду да ће Подунавска обласна задруга финансиски потпомоћи прве задружне творевине. У току тих наших радња и припрема увек сам могао рачунати и на моралну потпору својих осталих другова и пријатеља у Смедереву као што су Влада Љотић, Жика Тајсић, Јован Банић, Ђока Николић и други. Тако ситуиран у Смедереву, ја сам у исто време развио своје утицаје по околним селима — Малом Орашју, Азањи, Михаиловцу, Милошевцу, Шкобају, Вранову и припремао духовну средину за акцију, која ће по замисли мојој да изврши прилагођивање старих прилика новим. Од свих тих обилажења, зборисања, утицања, прва се реакција појавила из села Бранова, недалеко од Смедерева.

За њу се има захвалити највише једном трезвеном и поштенем сељаку, Лази Савићу званом „Геца“, који је прихватио ствар и стао је обрађивати у својој средини, међу својим људима. То обилажење трајало је мало дуже. И ја сам морао сам ићи често у село да вршим обрађивања духовно. На крају крајева, мисао је успела. За њу се придоби-

ло 32 земљорадника, најпоштенијих људи на селу. И одлука је пала: да се прва Земљорадничка задруга оснује у Вранову. Било је то у првој половини месеца марта 1894 године, дакле раније него што је учињен онај механички акт 29 марта 1894 године у Смедереву када су 32 њих пред Округним судом у Смедереву потписали акт о оснивању прве Земљорадничке задруге у Србији.

2) — Која Вас је земља у то доба највише импресионирала својим задругарством?

— Немачка и Италија за земљорадничко задругарство своју облика, а Енглеска за потрошачко задругарство.

3) — Какав значај придајете задругарству у пољопривреди?

— Без задругарства нема будућности, нема опстанка у пољопривреди. Али данашња пољопривреда тражи основно преуређење задругарства земљорадничког.

4) — Какав значај придајете задругарству уопште обзиром на данашње социјално стање?

— Задругарству придајем данас велики значај у друштву, али друштво само ограничава међе задругарства. Да се те међе помере или прошире не зависи само од снаге задругарства.

5) — Који Вам је био најмилији моменат у животу?

— Најмилији ми је моменат био онај, када сам нашао тачку на коју треба да се ослоним у мом раду, на добро села. То ми је био најсретнији моменат јер сам тада знао и осетио да стојим на сигурном тлу и да сам нашао сигуран пут.

6) — Који Вам је најтежи моменат у животу био?

— Најтеже ми је било разочарење у људе у које сам докле апсолутно веровао. Оваквих људи није било много, али их је ипак било. У једном моменту разочарење у људе, у које сам веровао, значило је потпун прелом у моме животу.

7) — Да ли мислите да напишете још које корисно дело о задругарству?

На ово питање г. Аврамовић се насмејао. Овај његов осмех ја сам протумачио, да још не мисли напустити перо.

Х.

Милан Комадинић каже, у својој интересантној студији, о Михајлу Аврамовићу и ово:

„Судбина је свих великих твораца да они створе, воде, живе у свом делу и кроз своје дело. Али на место лава долазе шакали, на место орла вроне, на место величине отаца сићушни, слаби епигони! Дело је ипак зато не мање велико, не мање снажно. Оно је историско, и ништа му чак ни

лоши синови, ни спољашњи ни унутрашњи непријатељи не могу нахудити!

Михаило Аврамовић, жива историја нашег земљорадничког задругарства, чији је цео живот лаоконски испреплетен са задругарством, остаће живи споменик једног великог доба, у коме се са широком и несебичном љубављу прилазило и радило за слабе и нејаке, један вечити путоказ: како се живи и ради за народ. — То ће бити велики морални углед и пример младости: како се за једну идеју ради, али како се ради ње и страда и пати.

Као усамљени раст он и данас стоји физички болан али душом и умом здрав и снажан, пркосећи и одолевајући ударцима бура и олуја, стојећи прав, и гледајући са својих планинских врхова зору бољих дана, која ће опет сове и остале ноћне утвари, пријатеље тмине отерати у дубоке пукотине испуцаних и трошних стена.”

Тако Комадинић, а ја додајем само ово: Аврамовић није усамљен. Круг оних, који траже његову здраву и снажну душу, његов здрав и снажан ум, да би отуда црпили нове снаге и за свој рад и свој живот, већ је сада велики и стално је у порасту. Истина побеђује и победиће! Историја поготово биће праведна и овом великом човеку и великом патнику!

Разно

ЗРЦА ИЗ ПИСАМА УРЕДНИШТВУ УЗ ЧЛАНКЕ ЗА ОВУ „СПОМЕНИЦУ.“

...Moram priznati, da me je sastav ovoga priloga napunio velikim zadovoljstvom jer mi se je pružila prilika, da doprinesem bar donekle satisfakciji, koju taj naš najidealniji pobornik zadrugarstva zaslužuje...

Dr. Frangeš

...Sa najvećim zadovoljstvom odgovaram Vašoj želji, koja mi je saopštena Vašim pismom, da doprinesem spomenici prilikom 70-godišnjice duhovnog oca srpskog zadrugarstva i mog dragog prijatelja g. Mihaila Avramovića.

U prilogu šaljem Vam jednu malu noticu iz mog pera i molim Vas da je uvrstite u spomenicu, koju spremate.

Jako žalim što mi stanje mog zdravlja ne dozvoljava, da dođem lično radi izražavanja divljenja što ga osećam prema ovom odličnom čoveku...

Inž. F. Klindera

...Po Vašem ljubaznom pozivu šaljem vam uz ovo pismo jedan mali članak posvećen mome prijatelju Mihailu Avramoviću prilikom njegove sedamdesetogodišnjice.

Vaš poziv mi je dao priliku i veliko zadovoljstvo da izrazim vašem velikom zadrugaru moja osećanja divljenja i duboko poštovanje koje sam uvek gajio prema njegovoj ličnosti.

Sa mojim najiskrenijim željama i srdačnim čestitanjima za slavljenika, ostajem... itd

Prof. Aleksej Anciferov

...Meni nije bilo sudeno da poštovanog slavljenika g. Avramovića lično upoznam. Međutim, ja sam znao koliko je ogromnih zasluga stekao za zadrugni pokret svoje otadžbine, i koliko mu je na srcu težalo blagostanje zemljoradničkog sveta, koje je danas u svima zemljama opet teško opterećeno. Srpsko zadrugarstvo u obliku starih zadruga postalo je nama, švajcarskim zadrugarima, simpatično preko rasprava našeg uvaženog zadrugarskog pisca Dr. K. Mundinga. Stoga je meni osobito zadovoljstvo što sam saznao da je baš g. Mihailo Avramović svojim savetom i pregalaštvom mnogo doprineo u oblasti seljačkog kredita i tako posredno negovao duh zadruga kao ustanove koja je dostojna poštovanja. Isto tako mi smo u Švajcarskoj sa zadovoljstvom pratili i Avramovićeve napore da se u Ustav unesu što povoljnije odredbe za zadrugarstvo. Uspeh ovih napora je naročito danas važan, kad je zadrugarstvo u ponekim zemljama

ma — na žalost i kod nas — predmet isto tako žestokih kao i neopravdanih napada.

Neka bi uvaženi slavljenik uživao još mnogo i mnogo godina u blagotvornom dejstvu svoga neumornog rada. Molim vas, da ga s moje strane, iako se lično ne poznajemo, srdačno pozdravite i t. d.

Ulrich Meyer

„NIŠKE NOVINE” O MIHAILU AVRAMOVIĆU

Nedeljni socijalno-kulturni i privredni list „Niške novine” u svome broju 38 od 23 septembra 1934 g. doneo je iz pera Save A. Dimitrijevića članak pod naslovom „Naše zadrugarstvo”. U ovom lepom članku čitamo i sledeće o Mihailu Avramoviću:

„Kod nas se mnogo govorilo i pisalo o zadrugarstvu i kao najizrazitiji pretstavnik toga pokreta bio je Dr. Svetozar Marković. Ali stvarno prvu zadrugu u selu Vranovu kod Smedereva 1894 godine osnovao je Mihailo Avramović otac i tvorac našeg zadrugarstva. Čovek neosporno velike sposobnosti, jake volje i istrajnosti u radu. I samo taj veliki čovek, taj veliki učitelj, otac i besmrtni tvorac našeg zadrugarstva, mogao je u grudima svojih saradnika zapaliti onaj sveti ogranj oduševljenja i istrajnost u radu. Samo je on mogao na nas da prenese ono uzvišeno nadahnuće, koje je od nas stvaralo fanatizovane apostole zadrugarstva, koji su po cenu svoju žrtava krčili put zadružnim idejama i sagorevajući sami sebe osvetljavali mračne kute naših sela i zaseoka, duboko verujući u njihovu spasonosnu moć. I za period od četrdeset godina uspeji da preporode ekonomske odnose na selu i udesetostručne produktivnu moć sela”.

ЈЕДНА ПОТРЕБНА КОНСТАТАЦИЈА

Пријатељ „Задругарства” нам пише:

„Михаило Аврамовић је деценијама најсавесније и најуспешније радио у Главном савезу српских земљорадничких задруга и као његов управник и члан управног одбора. Он је био душа покрета и Главног савеза. Управа је била само праведна, када му је после његове тешке болести одредила пензију у износу од 8000 Дин. месечно. Али се ова пензија касније, кад су дошли на управу „Јагодинци”, почела брзо топити, тако да Аврамовић одавна не прима више 8000 Дин. него само још 3.500 Дин. месечно. Зашто ово износим? Непријатно ми је, што то чиним, пошто је донекле неумесно расправљати о овим стварима. Али сам принуђен да то чиним. принуђен због тога, што сам наишао на људе, који тврде, да су од најнадлежнијих људи сазнали, како је Авра-

мовићу добро, пошто му Главни савез даје месечно 8000 Дин.. — Сматрам за потребно, да се у интересу истине штампа: Г. Аврамовић имао је право на пензију од 8000 Дин. месечно, али њему се толико не даје, него само још 3500 Дин. месечно. — Данас толико, а можда ће бити, не дај Боже, сутра још мање, а прекосутра опет мање. Ко зна? Ко може да види будућност? Само знам, да нашем заслужном Мики није тако лако, као што неки причају, а неки и верују.”

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
ПРЕДГОВОР	3
ЧЛАНЦИ:	
Михаило Аврамовић: <i>Садашње потребе нашега задругарства</i>	7
Д-р Ђока Ј. Николић, Београд: <i>Михаило Аврамовић</i>	9
Коста Д. Главинић, Београд: <i>О Михаилу Аврамовићу творцу српских земљорадничких задруга</i>	15
Раде Банић, Београд: <i>Михаило Аврамовић у очима заслужних ветерана задружног покрета, дугогодишњих својих сарадника у управи Главног савеза српских земљорадничких задруга</i>	18
Жив. С. Тајсић, Смедерево: <i>Мика и његов рад</i>	26
Драгиша Лапчевић, Београд: <i>Мика је наш Роберт Овен</i>	30
Dr. Oto Frangeš, Zagreb: <i>Mihailu Avramoviću o 70-tom rođendanu</i>	31
Д. В. Љотић, Смедерево: <i>Михаило Аврамовић</i>	38
Драг. Д. Прокић, Београд: <i>Михаило Аврамовић — учитељ и борац</i>	43
Сретен Динић, Лесковац: <i>Михаило Аврамовић као творац задругарства и народни просветитељ</i>	47
Милутин Станковић, Београд: <i>Из прошлости наших земљорадничких задруга</i>	50
Алексије Ђурђић, Београд: <i>Село моје убаво!</i>	57
Марко Матејић, Зајечар: <i>Михаило Аврамовић као апостол задругарства</i>	61
Ананије Христовић, Липолист: <i>Став задругарства по науци Михаила Аврамовића</i>	68
Милан Комадинић, Београд: <i>Конгреси земљорадничких задруга</i>	72
Henri Mej, London: <i>Mihailo Avramović</i>	76

Петко Дичевъ, София: Какво е Г-нъ Михайлъ Аврамовичъ за Българитѣ	8
Ing. Ferdinand Klindera, Prag: <i>Sedamdesetogodišnjica Mihaila Avramovića</i>	83
Prof. Aleksej Anciferov, Paris: <i>Mihailo Avramović</i>	85
E. Poisson, Paris: <i>Mihailo Avramović</i>	86
Prof. Dr. Jon Raducanu, Bukurešt, o <i>Mihailu Avramoviću</i> (pismo)	88
Prof. Dr. Gromoslav Mladenac, Bukurešt: <i>Mihailo Avramović</i>	89
Dr. Bernhard Jaeggi, Bazel: <i>Odnos između potrošačkih i zemljoradničkih zadruga</i>	90
Prof. Dr. V. Totomianc: <i>Uloga, ličnosti u zadržnom pokretu</i>	91
Ал. Вегнер, Београд: <i>Начело добровољног учешћа у задругарству</i>	94
Ђоко Перин, Сарајево: <i>Утицај задругарства у Србији на задругарство у Босни и Херцеговини</i>	98
Janko Smodiš, Ljubljana: <i>Spomini na Mihaila Avramovića</i>	102
Dr. Antun Novaković, Beograd: <i>O Mihailu Avramoviću kao jugoslovenskom zadržaru</i>	104
Ing. Stevo Račić, Zagreb: <i>Učitelj i neimar</i>	107
Ing. agr. Бранислав Трајковић, Београд: <i>Михаило Аврамовић — социјални аграрном</i>	109
Д-р Младен Јосифовић, Београд: <i>Михаило Аврамовић као професор задругарства на пољопривредном факултету Универзитета у Београду</i>	113
Д-р Људевит Прохаска, Београд: <i>Михаило Аврамовић као научњак и практичар задругарства</i>	115
Dr. B. Konstantinović, Beograd: <i>Značaj srpskog zemljoradničkog zadržarstva za postanak i razvitak zdravstvenog zadržnog pokreta</i>	119
Dorde Davidović, Beograd: <i>Ličnost Mihaila Avramovića u našoj privrednoj istoriji</i>	122
Ахмед Кемура, Београд: <i>Штампана дела Михаила Аврамовића</i>	124

Шефкија Бубић, Сарајево: Аврамовић о економској улози чиновника задругара	131
Д-р В. Стојковић, Београд: Михаилс Аврамовић и произвођачко задругарство	138
Душан Прванов, Нови Сад: Како је настало земљорадничко задругарство у Србији	153
Д-р Салих Уђварлић, Београд: Михаилс Аврамовић и задружно васпитање	162
Милош Штиблер, Београд: Зрица поводом 70-годишњице оца српског земљорадничког задругарства и највећег југословенског задругара	171
РАЗНО:	
Зрица из писама уредништву уз чланке за ову „Споменицу”	201
„Niške Novine” о Mihailu Avramoviću	202
Једна потребна констатација	202

